

Magyar Sion

◆◆◆ ÚJ FOLYAM X. (LII.)
2016/2

EGYHÁZI TUDOMÁNYOS FOLYÓIRAT

*„Inter persecutiones mundi et consolationes Dei
Peregrinando procurrit ecclesia.”
(Szent Ágoston, De civitate Dei I. 18,51)*

FŐVÉDNÖK

Erdő Péter bíboros, prímás, érsek

FELELŐS SZERKESZTŐ

Székely János püspök, az Esztergomi Hittudományi Főiskola rektora

A SZERKESZTŐBIZOTTSÁG TAGJAI

Kiss-Rigó László szeged-csanádi megyéspüspök

Ladocsi Gáspár ny. püspök

Beke Margit, az Esztergom-Budapesti Főegyházmege Egyháztörténeti Bizottságának elnöke

Czékli Béla, a Főszékesegyházi Könyvtár ny. igazgatója

Gaál Endre, az Esztergomi Hittudományi Főiskola tanára

Jozef Hal'ko püspök, a Komenský Egyetem (Univerzita Komenského) docense

Hegedűs András, a Primási Levéltár igazgatója

Herdics György apát, a Remény főszerkesztője

Käfer István, a Gál Ferenc Főiskola Hungaroszlovakológiai Kutatócsoportjának vezetője, a Szent Adalbert Közép- és Kelet-Európa Kutatásokért Alapítvány kuratóriumának elnöke

Kontsek Ildikó, a Keresztény Múzeum igazgatója

Németh László, a Szent István Ház igazgatója

Szakál László esperes, a Remény főszerkesztő-helyettese

Szalai Katalin, az Esztergomi Hittudományi Főiskola Könyvtárának igazgatója

Szelestei Nagy László, a Pázmány Péter Katolikus Egyetem professzora

Török Csaba, az Esztergomi Hittudományi Főiskola oktatója

Megjelenik évente kétszer.

ISSN 1337-2491

Esztergom – Budapest

2016. november

A Szent Adalbert Képzési, Lelkiségi és Konferencia Központ

<http://www.szentadalbert.hu/magyarsion/>

megbízásából kiadja:

a Szent István Társulat, az Apostoli Szentszék Könyvkiadója

1053 Budapest, Veres Pálné utca 24.

www.szit.katolikus.hu

Felelős kiadó: Dr. Rózsa Huba alelnök

Felelős kiadóvezető: Farkas Olivér igazgató

Nyomdai előkészítés: Siklósi Péter

Nyomdai munkák: Megagalaxis Kft.

*Pázmány Péter érseki kinevezésének
400. évfordulója alkalmából*

◆◆◆ TUSOR PÉTER

Új adatok és szempontok Pázmány Péter családi viszonyaihoz

A magyar katolicizmus, tudomány és kultúra az idén ünnepli Pázmány Péter esztergomi érseki kinevezésének 400. évfordulóját. II. Mátyás (1608–1619) közel egy esztendőnyi széküresedés után 1616. szeptember 28-án Pázmány Pétert nevezte ki az esztergomi főegyházmegye élére (1616–1637).¹ A pápai províziós bullák megszerzését követően Magyarország új primását 1617. március 12-én szentelte püspökké² Prágában patrónusa, Melchior Klesl (1552–1630) bíboros, bécsi püspök.

Ebből az alkalomból most nem Pázmány pályájának meredek fordulatát vizsgáljuk. A renden belüli problémákkal küszködő jezsuitának a Gondviselés változatos eszközeivel az érseki szék felé vezérelt útját már korábban feldolgoztuk. Monográfiánkat a fordulat események kezdetének negyedik centenáriumára időzítve, 2015 novemberében publikáltuk.³ Az alábbiakban egy nagyobb léptékű kutatás eredményeinek összefoglalásával és bemutatásával arra keresünk választ, hogy honnan indult el Pázmány pályája. Családi viszonyait kívánjuk bemutatni, új, a kutatás által eddig nem használt források, a Pázmány–Tholdy archívum Esztergomban őrzött dokumentumai alapján. Munkánk során ezúttal is a történelemtudomány mint klasszikus és modern bölcsészeti tudomány eszközeivel és módszereivel dolgozunk. Az immanens határokon túllépő szempontok alkalmazása, újonnan feltárt adataink interpretációja, elhelyezése az üdvtörténet koordinátaiban a teológia mint ugyancsak klasszikus és modern diszciplína lehetősége, feladata.⁴

¹ A kinevező irat regisztruma: Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL-OL), Magyar Kancelláriai Levéltár (MKL), Magyar Királyi Kancellária, Libri regii (A 57), vol. 6, fol. 779–780.

² GALLA Ferenc, *Harminc kilenc kiadatlan Pázmány-levél* (Olaszországi Magyar Oklevéltár) (Vác 1936) n. 2 és 19–20, 3. 4. 5. j

³ TUSOR Péter, *Pázmány, a jezsuita érsek. Kinevezésének története 1615–1616 (Mikropolitikai tanulmány)* (CVH I/13) (Budapest–Róma 2016).

⁴ A bölcsészeti és teológiai szemléletű egyháztörténet művelésének viszonyára, távlataira újabban lásd: GÖZSY Zoltán – VARGA Szabolcs, *Katolikus egyháztörténelem az oktatásban. Nemzetközi trendek, új szempontok* (Forum Historiae Ecclesiasticae 1) (Pécs 2015).

A Pázmány–Tholdy család levéltárának okiratai nem történeti forrásnak készültek. Néhány értékes, Pázmány Miklóshoz és Tholdy Borbálához címzett misszilizt leszámítva jogbiztosító, nagyjából peres dokumentumok. Fennmaradásuk az újonnan kinevezett érsek gondoskodásának köszönhető, aki már 1617-ben kihozatta a családi levéltárat a Fejedelemség területéről.⁵ A kor szokásainak, elvárásainak és lehetőségeinek megfelelően⁶ eltökélt szándéka volt a Pázmányok magyar és európai arisztokráciába emelése. Az iratokra elsődlegesen a család 14. századig visszavezethető eredetének, lezármazásának, rangos rokonságának igazolása céljából lehetett szüksége. Féltettségét, Pázmány Györgyöt szintén 1617-től a primási udvarban találjuk. Az ő fiára, a magyar és birodalmi főnemesi rangra emelt Pázmány Miklósról, illetve a bíboros apai nagybátyja, Pázmány Farkas leányági leszármazottaira, Solymosi Péterre és Namény Jánosra alapított terveket nem koronázta siker. Utóbbiak és utódaik gróf Pázmány Miklós ágának kihalása után az örökölt birtokokkal együtt kötelesek lettek volna felvenni a Pázmány nevet. Nem került sor rá. A bíboros unokaöccse már az 1650-es években elvesztegette a ráhagyott javakat. Az oldalági dinasztiaalapítás végül Széchenyi Györgynek sikerült a 17. századi magyar egyházfők közül.⁷

Az esztergomi primási világi levéltár *Classis T* állagában szétszórva, nem hiánytalanul fennmaradt családi dokumentumok⁸ számottevő része az apára, Pázmány Miklósról vonatkozik. Ő idáig jószerével csupán egy név s egy tisztség, jobbára fiktív cselekményekkel felruházott szereplő volt a történetírás lapjain.⁹ Most leginkább többszörös átírásokat, netalán tanúvallomásokot tartalmazó ítélet- és bizonyosságlevelek (stb.), jobbágykötelezvények és

⁵ Pázmány Kemény Boldizsárhoz, Nagyszombat, 1617. augusztus 5. Archivelor Nationale Romania, Directia Județeană Cluj, Fond Familiar, Kemény, K VIII/450.

⁶ Mindenekelőtt lásd: Wolfgang REINHARD klasszikus tanulmányát: *Nepotismus. Der Funktionswandel einer papstgeschichtlichen Konstanten*, in *Zeitschrift für Kirchengeschichte* 86 (1975) 145–185; egyes részjelenségekre: WEBER, Christoph, *Familienkanonikate und Patronatsbistümer. Ein Beitrag zur Geschichte von Adel und Klerus im neuzeitlichen Italien* (Historische Forschungen 38) (Berlin 1988) különösen 148–266, 169–204; ROSA, Mario, *Per grazia del papa. Pensioni e commende nell'Italia del Seicento*, in *Roma, la città del papa. Vita civile e religiosa dal giubileo di Bonifacio VIII al giubileo di papa Wojtyła* (Storia d'Italia. Annali 16) (a cura di Luigi Fiorani – Adriano Prosperi; Torino 2000) 293–326; REINHARD, Wolfgang, *Papal Power and Family Strategy in the Sixteenth and Seventeenth Centuries*, in *Princes, Patronage and the Nobility* (ed. R. G. Asch – A. M. Birke; Oxford 1991) 329–356; a kurrens összegzés sem vet fel újabb szempontokat: WRIGHT, A. D., *The Early Modern Papacy: From the Council of Trent to the French Revolution* (Abingdon–New York 2013) 232–253; magyar nyelven és további irodalommal: TUSOR Péter, *A barokk pápaság 1600–1700* (Budapest 2004) 117–144.

⁷ FRAKNÓI (FRANKL) Vilmos, *Pázmány Péter és kora I–III* (Pest 1868–1872) I, 320 és II, 447skk.; III, 382–383; FRAKNÓI Vilmos, *Pázmány Péter 1570–1637* (Magyar Történeti Életrajzok) (Budapest 1886) 285; HANUY Ferenc (kiad.), *Pázmány Péter... összegyűjtött levelei I–II* (Budapest 1910–1911) I, n. 278. 463 (688); II, n. 916. 1082 (730); JANKOVICS József, *Pázmány Péter ismeretlen végrendelete 1637-ből*, in *Lybubus* 2 (2004) 61–69; JENEI Ferenc, *Pázmány Miklós veszprémi főkapitány* (A Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei I) (Veszprém 1963) 161–170.

egy-két hozzá intézett misszilis alapján kerülhetünk közelebb személyéhez, műveltségéhez, céljaihoz, viszonyaihoz. Megismerkedhetünk alispáni működésével, földesúri és birtokszerző tevékenységével, pereivel, jól kirajzolódó családi stratégiáival. A virtuálisan rekonstruálható családi archívum iratainak nem jelentéktelen hányada a Tholdyakat illeti. A nevelőanyára, Tholdy Borbálára, fivérére, Albertre és fiára, Pázmány Györgyre vonatkoznak.

*

A Pázmány Miklós hivatali működéséről szóló dokumentumok alapján bizonyos, hogy csupán a négy szolgabíró egyike lehetett, és még nem volt alispán Péter fia 1570. évi születésekor. E hivatalban 1568-ban, 1572-ben s majd még 1576 folyamán is Lessy Lászlót és Bojthy Balázst találjuk. Pázmány Miklós első említése második *vicecomes*ként 1577. június 18-áról tűnik elő. Kollégái Bihar vármegye tisztikarában 1583-ból Váncsody Miklós, Szőke János, Nadaby István és Olozoy Boldizsár szolgabírák, Lukács deák *iuratus notarius*, Kónya Péter, Máté és György deákok. Az első alispán mindvégig Bojthy volt, akinek városi háza Bocskai Istváné közelében állt.¹⁰ A Pázmány-kúria szintén Várad legrégebb és legelőkelőbb negyede, a „velencei” területén feküdt. 1603-ban már csak a telek volt meg. Az épület valószínűleg az 1598-as török ostrom idején megsemmisült.¹¹

⁸ Primási Levéltár (PL), Archivum Saeculare (AS), Acta radicalia, Classis T, 93–261 sz. iratok között (40–42. *capsa*) találhatóak (valamint n. 402). Vö. *Archivum Saeculare I: Acta Radicalia et Protocollaria* (Útmutató az Esztergomi Primási Levéltárhoz 3) (szerk. Gálffy Zsuzsanna – Hege-düs András – Tóth Krisztina; Esztergom 2001) 96–114.

⁹ FRANKÓI, Pázmány... és kora, I, 5skk; FRANKÓI, Pázmány Péter, 7skk; KARÁCSONYI János, Pázmány Péter atyafiságáról, in *Magyar Sion* 11 (1897) 948–953; ZSÁK J. Adolf, Ki térítette Pázmány Pétert a katolikus vallásra (Nagyvárad 1901) 1–28; KARÁCSONYI János, Pázmány Péter ifjúsága és rokoni összeköttetései, in *Religio* 66 (1907) 351–353 és 366–368; LÁNYI Ede, Pázmány Péter fejlődése, in *Egyházi Lapok* 58 (1935) 339–343 és 59 (1936) 5–8 és 55–57; SIK Sándor, Pázmány. Az ember és az író (Budapest 1939) 6skk; ÖRY Miklós, Pázmány Péter tanulmányi éve (Pázmány Irodalmi Műhely. Tanulmányok 5) (Piliscsaba 2006²) 9skk; ÖRY Miklós – SZABÓ Ferenc, Pázmány Péter (1570–1637), in *Pázmány Péter. Válogatás műveiből* (szerk. Öry Miklós – Szabó Ferenc – Vass Péter; Budapest 1983) 11–107, 11skk; BITSKEY István, Pázmány Péter (Magyar História. Életrajzok) (Budapest 1986) 10–11; BITSKEY István, Pázmány I. Péter, in *Esztergomi érsek* (szerk. Beke Margit; Budapest 2003) 284–291, 284–285.

¹⁰ Direcția Județeană Bihor ale Arhivelor Naționale, Oradea (Nagyvárad), Fond Nr. 67 (Inventar Nr. 101), Microfilm rol. 1–8, rol. 5, pa. 13, n. 24 és 28; rol. 8, pa. 22, n. 21 (a levéltár csak mikrofilmen kutatható anyaga idézve az alábbiakban mint „Nagyvárad, Ugray–Bölöni cs. It.”); PL AS Act. rad., Class. T, n. 165. 167. 201. 223.

¹¹ MNL-OL Magyar Kamara Archivuma (MKA), Acta Iesuitica (E 152), Registrata, Residentia Magnoradiensis, fasc. 3, n. 2 (38. d., fol. 139) és fasc. 2, n. 6 (38. d., fol. 34). n. 7. (fol. 35). n. 5 (fol. 29–32).

Hivatali tevékenysége során Pázmány Miklós eljáró helyi hatóságként mind Bocskai Istvánnal, mind pedig Bethlen Gábor apjával, Bethlen Farkassal érintkezésbe került. Az érsek és a fejedelem sokat vizsgált ellentmondásos kapcsolata megértéshez atyjaik nem éles, mégis kitapintható ellentétét, vagy legalábbis ambivalens viszonyát is érdemes figyelembe venni.¹²

Az alispáni működés iratai és a családi levéltár egyéb dokumentumai segítségével pontosíthatjuk Pázmány Miklós elhalálkozásának terminusát. A jelekből ítélve váratlan esemény az új, Gergely-naptár szerint 1584. november 27., sőt inkább talán december 16. után és mindenképpen 1585. február 25. előtt következett be. A *vicecomes*ként kiállított két novemberi oklevélen található a Pázmány családnak a katolikus egyetem emblémájaként köziszmertté vált, három struccotlas címerének legkorábbi azonosítható példányait. Pázmány Miklós gyűrűspecstjéről elmosódott állapotban maradt fenn.¹³

*

A Pázmány családon belül folyó perek irataiból bizonyosra vehető, hogy a család feje Pázmány Miklós volt. Nem Pázmány Farkas, akit a szakirodalom eddig idősebbnek és féltestvérnek tartott. Pázmány Farkas túlélte testvérét, és életkora is megállapítható az iratokból, 1530 táján született. Következésképpen Pázmány Miklós Mohács évtizedében láthatta meg a napvilágot. A Pázmány család három generációja: Pázmány Miklós († 1584/85), Pázmány Péter († 1637) és gróf Pázmány Miklós († 1662) személyében a mohácsi csatától a vasvári békéig ível, és története szinte a teljes magyar kora újkoron végighúzódik.¹⁴

A családi perekben Pázmány Miklós kezdetben unokaöccse, ifj. Pázmány Gáspár oldalán, annak gyámjaként, majd képviselőjeként vett részt. Később viszonyuk megromlott, és egymás ellen is pereskedtek. Az 1577 és 1584 között folyó jogi eljárások, valamint egy 1583-as hatalmaskodás iratai megőrizték az utókor számára Bihar vármegye alispánjának latin nyelvű felszólalását, valamint ügyvédei útján tett magyar nyelvű nyilatkozatait.¹⁵ Egy 1580. évi gyilkossági ügy kivizsgálása kapcsán a nemesi előnévadó birtokközpont, Panaszt részleges topográfija, mindennapjai és több lakója, a Pázmány család jobbágysai tűnnek elő a teljes ismeretlenségből.¹⁶

¹² PL AS Act. rad., Class T, n. 205 és uo., ad n. 211, fol. 8 (Bethlen Farkas Bojthy Balázs és Pázmány Miklós bihari alispánokhoz, Marosillye 1579. január 3.).

¹³ Az ugyanazon ügyben kelt november 15-i és 27-i vármegyei kiadmányok eredetije: PL AS Act. rad., Class T, n. 205 és 206. A december 16. utáni halálkozásra lásd alább a 31. sz. jegyzetben idézendő oklevelet.

¹⁴ PL AS Act. rad., Class T, n. 200; PL AS Act. rad., Class. T, ad n. 211 (fol. 10), Csáky Mihály helytartó Pázmány Miklóshoz és Farkashoz („*Egregiis dominis Nicolao et Volphango Pazman etc. Amicis et fratribus nobis observandissimis*”), Kolozsvár, 1569. október 23.; NAGY Iván, *Magyaror-*

A jobbágyok nevei tovább szaporíthatók a nagyszámban megőrzött jobbágykötelezvények révén.¹⁷ A kivétel nélkül magyarul, meglehetősen kezdetleges íráskultúrával készült irományoknak néhány esetben figyelemre méltó biográfiai forrásértéke van. 1581. Szent Miklós napján – egyenesen a semmiből – Pázmány Farkas oldalán Pázmány János is feltűnik tanúként, aki a majdani bíborosnak vagy nagybátyja, vagy unokatestvére lehetett.¹⁸ Az 1582. augusztus 19-én Szalontán, többek között az új rokonok, Tholdy István és Tholdy Luca előtt lepecsételt kötelezvény az efféle irományok többségével ellentétben nem csupán Pázmány Miklósnak szól, hanem „Pazmanj Miklósnak és az én fiamnak, Pazmany Péternek” is. Pázmány létezésének ez az első írásos említése. Erős nemesi öntudata ismeretében szimbolikusnak tekinthetjük, hogy megjelenésére a történelem e helyi színpadán egy ilyen „feudális” cselekmény alkalmával kerül sor.¹⁹

*

A jobbágyok szerzése mellett, egy-két hatalmaskodási (*potentia mediante*) esetet leszámítva (mint például az ippi Borssoló Jánossal szemben elkövetettet),²⁰ Pázmány Miklós birtoképítő tevékenységének fő iránya a családi jogigények érvényesítése, házasodási stratégiája volt. Már 1569-ben érdeklődött a Czibak-örökség iránt, mely apai ágon rokon család éppen akkortájt halt ki. Csáky Mihály helytartóval szemben azonban kevés esélye nyílt a sikerre.²¹ A genealógia hiteles adata szerint hitvese, Massay Margit apai nagyanyja Czibak Ágnes, a Gritti által meggyilkoltatott Czibak Imre testvére volt. Elvileg tehát a Czibak-javakra irányuló jogigény erősítése is befolyásolhatta Pázmány Miklós feleségválasztását éppen akkortájt, amikor a család kihalt férfiágon. Közéleti támpontunk ez irányban nincsen, az egybeesések mégis elgondolkodtatóak.

A Csáky-örökségért 1579-ben indított per volt Pázmány Miklós legnagyobb személyes vállalkozása. A családi levéltár tekintélyes részét végtelesen hosszú iratai teszik ki. Pázmány Miklós jogcíme azon alapult, hogy anyjának, Csáky Katának testvére, Csáky Miklós nem adta ki a köteles leánynegyedet (mindketten Csáky Gábor leszármazottai voltak). Miután már Csáky Miklós is eltávozott az élők sorából, fiai, Gergely és Mátyás lettek a

szág családdai címerekkel és nemzékrendi táblákkal I–XIII (repr. Budapest 1987–1988) IX, 174–175.

¹⁵ PL AS Act. rad., Class T, n. 165. n. 166. 175. 176. 177. 178. 200. 202.

¹⁶ PL AS Act. rad., Class. T, n. 189. 190. 191. 192.

¹⁷ PL AS Act. rad., Class. T, n. 163. ad n. 178. n. 191. 194. 235–244. 245–247. 250.

¹⁸ PL AS Act. rad., Class. T, n. 191.

¹⁹ PL AS Act. rad., Class. T, n. 240.

²⁰ PL AS Act. rad., Class. T, n. 198.

²¹ Lásd fentebb a 14. sz. jegyzetet.

perbe hívtak. A tét nem volt kicsi. A körösszegi várhoz és mezővárosához tartozó teljes birtokrészek, a Körös-parti malom mellett több mint 20 Bihar vármegyei településen követelte anyai jussát Pázmány Miklós. Igényei a még 1587-ben is tartó – Péter fia által folytatott – per során jelentősen lecsökkentek. Nincs rá bizonyítékunk, hogy a követelt javak végül a Pázmány család birtokába kerültek volna.²² Peréhez messzi rokonainál kerestetett iratokat Bihar vármegye alispánja. Kikérte távoli jogi szakértők véleményét. Segítsége familiárisa, Ederffy László volt. „Ex Battjom”, 1583. október 22-én írt misszilise a családi levéltár különleges értéke.²³

A Csáky-per mindennél jobban mutatja számunkra Pázmány Miklós törekvéseit, hogy családját a fejedelemségi elit soraiba emelje. Nem csak a birtokigények vonatkozásában. A rivális család elsőszülöttjének, Gergelynek itáliai, katolikus neveltetése ösztönzőleg hathatott a szemmel láthatóan törekvő nemes úrra. Vonzó lehetőségnek tűnhetett, hogy az ő elsőszülöttje, ha nem is olasz földön, ám élve a kínálkozó lehetőséggel, az újonnan alapított kolozsvári jezsuita kollégiumban szerezhessen hasonló műveltséget. Befolyásolhatta döntésében, hogy Kolozsvár esetében Báthory István alapításáról volt szó. Vagyis a király és fejedelem kollégiumába íratta be fiát. Pázmány Péter iskoláztatása terén hasonló modellben kell gondolkodunk, mint Homonnai Drugeth György, Daróczy Ferenc és mások udvar közeli, prágai, bécsi tanulmányai esetében. A források tükrében ilyen koordinátákon értelmezhetők az apai motivációk az ebben a megvilágításban már nem is annyira rendhagyó iskolaválasztás terén.²⁴

A másik nagy per, az Ártándy-örökségért indított eljárás első említése ugyanúgy 1579-ből datálódik, vagyis szintén az alispánság első éveiből származik, mint a Csákyé. Az egybeesés aligha lehet véletlen. Az Ártándy-per nem egyszemélyi, hanem egész nemzetségi vállalkozás volt. Pázmány Miklós negyedmagával perelt a magtalanul elhalt Ártándy Kelemen örökségéért, akinek apja Ártándy Balázs és id. Pázmány Péter anyja (vagyis a bíboros dédanyja), Ártándy Kata testvérek voltak. 1582 júniusában összesen 61 tanút hallgattak ki a Pázmány család genealógiájáról. A per Bocskai István ellen folyt. Ő az Ártándy-javakat, köztük az 1604-es ostroma kapcsán elhíresült kereki várat fejedelmi adományként nyerte el. A leányági örökösök

²² PL AS Act. rad., Class. T, n. 179. 180a. 180b. 181. 186. 187. 195. 203. 204.

²³ „Generoso ac egregio domino Nicolao Pazman de Panaz vicecomiti comitatus B. Domino ac fratri observandissimo”. PL AS Act. rad., Class. T, ad n. 211, fol. 12.

²⁴ Vö. LUKÁCS László – MOLNÁR Antal, *A homonnai jezsuita kollégium (1615–1619)*, in *Művelődési törekvések a korai újkorban. Tanulmányok Keserű Bálint tiszteletére* (Adattár a XVI–XVIII. század szellemi mozgalmak történetéhez 35) (szerk. Balázs Mihály – Font Zsuzsa – Keserű Gizella – Ötvös Péter; Szeged 1997) 355–399, 357 és 360–361. Több más példával (Nyáry, Gyulaffy, Alaghy, Telegdy) és további irodalommal: FAZEKAS István, *Adalékok az ifjú Bocskai István*

Pázmány Miklós vezetésével e javakba beiktatásának mondottak ellene, megkésve. Bihar vármegye alispánjának nemcsak Bethlen Gábor apjával adódott ügye, hanem Bocskai Istvánnal is, többszörösen. Hosszas, utolsó említése szerint 1583-ban már a fejedelmi kúria előtt folyó perbe bonyolódott vele. Még hozzá nem teljesen eredmény nélkül. Sikerült ugyanis átmeneti egyezsége jutnia. Pertársai meghatalmazásával tárgyalásokat folytatott, végül „alkalmas summa pinz” fejében elálltak követelésüktől, de csak a maguk és nem utódaik nevében. Bocskai az örökös Pázmány Pétert is megke-restette e célból. A jezsuita diák azonban önérzetesen visszautasította kérése teljesítését.²⁵

A nagy családi perek megindítására Pázmány Miklós csak az alispáni pozícióban érezte eléggé erősnek magát. Ezért nem kerített korábban sort rájuk, noha a jogigényei nem számítottak új keletűnek. Hasonló megfontolás magyarázhatta második házassága kései voltát. A nemesi családok házassági stratégiáit a kora újkorban elsődlegesen nem érzelmi és gyermeknevelési szempontok irányították, hanem a család biztonságának, további felemelkedésének megteremtése, vagyonszerzés és befolyásnövelés, a kapcsolati háló szélesítése. Erre pedig a Massayak mellett, sőt előtt egyedül a Tholdyak nyújthattak komolyabb távlatot a környéken. A megfelelő ara eladásorba kerülését ki kellett várni. Az alispánság megszerzésével (1577-ben említik először) Pázmány Miklós is kellő távlatot tudott biztosítani az új rokon család számára.

*

Az új feleséghez, Tholdy Borbálához köthető iratok elsődlegesen az ő és családtagjai biográfiai adatait gazdagítják. Azokat a viszonyokat idézik elénk, melyekbe apja halála után Pázmány 1588-ig az iskolai szünetekre hazahazatért Kolozsvárról. A családfő elhunytával támadó gondok nyomán a családi milió komornak tűnik. 1588 tavaszán „néhai vitezleő Pazman Miklósnénak, Tholdi Borbála aszonnak” elhunyt férje korábbi hatalmaskodási ügye miatt kellett megjelennie a váradi főbíró előtt, a Csáky-perhez korábban megkapott oklevelet vissza kellett szolgáltatnia, stb.²⁶

bécsi udvarban eltöltött éveiehez, in *Studia Caroliensia* 7 (2006) 1/73–85, 73–74. – A család viszonyulására a fiatalon felvállalt felekezeti váltáshoz Esterházy Miklós esete szolgál például, akinek a turóci vagy a vágsellyei jezsuita iskolához köthető apja, rokonsága évekig tartó erős roszszállását váltotta ki. PÉTER Katalin, *Esterházy Miklós* (Magyar Életrajzok) (Budapest 1985) 60skk.

²⁵ PL AS Act. rad., Class. T, n. 182. 183. 184. 184a. 184b. 196. 197. 402; HANUY II, n. 692 és 693.

²⁶ PL AS Act. rad., Class. T, n. 216 és PL AS Act. rad., Class. T, ad n. 211, fol. 6 (Csáky Gábor 1587. április 21-én Kucsóból „bizodalmas asszonyomnak, az néhai Pazman Miklósnénak, nekem jó asszonyomnak”).

Az özvegy helyzetét belső családi ellentét súlyosbította. Tholdy Alberttel 1587 tavaszán vélhetően egymás ellen vallottak kölcsönösen ügyvédek, mintegy 30 prókátort sorolva fel név szerint. Ide kapcsolódóan kerülhetett sor Pázmány György hivatalos életkor-megállapítására – pontosan nem tudjuk miért. Születési dátumát 1583. áprilisra javíthatjuk.²⁷

A testvéri összeütközés nem alkalmi jellegű volt, a kölcsönös ügyvédváltás nem bizonyult feleslegesnek. A testvérpár ismételt szembekerüléséről 1591-ből van tudomásunk. Viszályuk tárgya ekkor fivérük, Tholdy Márk végrendelete volt. Az iromány közvetlen közelből mutatja a tágabb család kedvezőnek mondható anyagi viszonyait. Mi itt megelégszünk a végrendelező konfesszionális identitására utaló adatok említésével. Várad környékén nemcsak a jezsuita misszió pasztorált, hanem egy bizonyos Mihály pap is. Nagyfalun katolikus templom állt, melynek ő lehetett a kegyura.²⁸

Pázmány Miklós özvegye elveszítette a pert, ám a veszteség csupán átmeneti volt. Később ő lett fivére egyik örököse. Testvére, Tholdy Erzsébet fiatal, Kornis Boldizsárral és Zsigmonddal 1599 februárjában tett osztályt Albert javairól. Az adat azt mutatja, hogy Pázmány Péter nevelőanyja minden bizonnyal megérte a 17. századot, nevelt fia nagy korszakának kezdetét. Amikor azonban tulajdon gyermeke, Pázmány György alig 20 esztendősen 1603 májusában eladta a váradi Pázmány-kúriát, nem kerül említésre a neve, ami arra utal, hogy ekkor talán már nem élt.²⁹

Az 1580-as évek derekától szemlátomást kaotikus családi viszonyok között Pázmány Péter leginkább nagybátyjára, Farkasra számíthatott vérokonai közül. Fentebb említett gondoskodása az ő leszármazottairól nem lehet véletlen. Egy másik közeli hozzátartozója is életben volt még ekkor. Az anyai nagyanya, Felfalussy Margit, Massay Margit édesanyja. Nem túl mérész föltételezés, hogy a fiatalon, Pázmány saját közlése már 1572-ben elhalt anyja helyett a még 1584-ben is tetterős anyai nagyanya bekapcsolódhatott nevelésébe. Ő töltötte ki az űrt, amely Pázmány Miklós második házasságáig tartott. Felfalussy Margit személyében – akinek keresztnév-azonossága lányával beszédes – egy eddig teljesen ismeretlen, Tholdy Borbálánál jelen-

²⁷ PL AS Act. rad., Class. T, n. 213. 214. 215.

²⁸ PL AS Act. rad., Class. T, n. 223 és 224.

²⁹ PL AS Act. rad., Class. T, n. 229; a Pázmány család váradi kúriájára lásd fentebb a 11. sz. jegyzetet

³⁰ ZSÁK 19 és 21; KARÁCSONYI 1907, 366–367. A fejedelmi szervitor Massay Ferencre: *Az erdélyi fejedelmek királyi könyvei. I: 1569–1602. János Zsigmond, Báthory Kristóf, Báthory Zsigmond királyi könyvei. Báthory Zsigmond királyi könyve 1582–1602* (Erdélyi Történelmi Adatok 7/3) (kiad. Fejér Tamás – Rác Etelka – Szász Anikó; Kolozsvár 2005) 163, n. 509.

³¹ MNL-OL Harruckern család levéltára (P 418), fasc. 18, fol. 53–65 (Lit. X). A dokumentum 18. századi másolatban maradt ránk. A primási levéltárból csupán egy előíratáról van tudomásunk. Vö. Esztergomi Főszékesegyházi Könyvtár, Batthyány-gyűjtemény, Cat. VII (Acta Excelsae

tősebb hatást gyakorolható nőalakot áll módunkban azonosítani a gyermek Pázmány környezetében.

Az anyai nagyanya életben létéről ismét egy per révén értesülünk, melyet Pázmány Miklós 1580-ban indított. Tárgyát az anyai dédanyának, Nadányi Beginának (Felfalussy Margit anyja), Felfalussy Lázár feleségének kiadatlan jussa, vagyis ismét egy leánynegyed képezte. Pázmány Péternek a szakirodalom által feltételezett gyámja, Massay Ferenc csupán e per kedvező ítéletének elhúzódo végrehajtásában kaphatott jogi képviselői szerepet.³⁰ Pázmány gondviselője sokkal inkább nevelőanyja, Tholdy Borbála lehetett.³¹ Tehát nem is az anyai nagyanya, Felfalussy Margit, aki pedig 1584-ben még akkora aktivitást mutatott, hogy személyesen utazott Jászóra és kötött május 16-án adásvételi szerződést Kérsziget nevű falujára, hogy török fogságából kiválthassa László fiát.³² (Az ügylet sikerült. Öt esztendő múltán már ez a László járt el Lőrinc nevű bátyja kiszabadítása érdekében.)³³

Amikor Pázmány 1588-ban útnak indult Lengyelországba, hogy megkezdje noviciátusát a Jézus Társaságban, elképzelhető, hogy mostohája mellett kálvinista nagyanyjától is el kellett még búcsúznia. Utána soha többet nem látta viszont szülőföldjét. Ősei örökségéről, birtokjogairól azonban nem ekkor, hanem csupán 1593/1594-ben mondhatott le.³⁴

*

A Pázmányról szóló irodalom toposza az 1616. augusztus 20-án Thurzó György nádorhoz írt levele, amikor is a felső-magyarországi küldetése alkalmával ellene keltett, már-már hiszterizált hírverést cáfolta hosszasan:

„Én is szinte oly magyarnak tartom magamat, mint bárki más. Hazámnak, nemzetemnek böcsületét, csendességét szeretem és Istentől óhajtva kérem. Az nemességnek is privilégiumit szeretem és tehetségem szerint oltalmazom. Mert, noha most az sok hadak közt megaprósdott a Pázmány-nemzetség, azt megbizonyíthatom, hogy Szent István király idejítől fogva jószágos nemes emberek voltak az eleim. A nagyanyám

---

Curiae Regiae), Tit. XL. s, fol. 453–460, 455. A forrás a családi iratok néhány, ugyancsak 18. századi kivonatát tartalmazza. Egy teljesebb változat: Eötvös Loránd Tudományegyetem Könyvtára, Kézirattár, Collectio Hevenesiana, tom. 9, fol. 167–168 (*Genealogia Cardinalis Pazmany ex scripturis familiae authenticis desumpta*).

³² Az adat már majd másfél évszázada publikus. HAHN Lajos, *Békés vármegye hajdana* (Pest 1870) 201.

³³ Nagyvárad, Ugray–Böloni cs. lt., rol. 8, pa. 22, n. 34.

³⁴ A Pázmány-család birtokai Báthory Zsigmond megerősítő rendelkezése szerint 1594-től képezték az unokatestvér, ifj. Pázmány Gáspár és a féltestvér, György kizárólagos tulajdonát. MILLER, Iacobus Ferdinandus (ed.), *Epistolae, quae haberi poterant... Petri Pámány... I* (Budae 1822) IX–X.

³⁵ HANUY I, n. 32.

Csáki Miklós lánya volt; az anyám Massai nemzet volt; Ártándi Kelemen, Czibak Imre közelvaló atyafia voltak az atyámnak.”³⁵

A gyakori idézet kutatásunknak köszönhetően új kontextust és dimenziót nyer. Nemcsak a genealógiát, távolabbi felmenőket ismerhetjük meg pontosabban és közelebbről, hanem azt a szűkebb-tágabb családi miliőt is, amelybe Pázmány beleszületett és 14, részben 18 éves koráig felnevelkedett. Pázmány Miklós bihari szolgabíró, majd alispán családi modellje jól adathozhatóan tárja elénk a 16. században egyáltalán nem szokatlan módon a társadalmi felemelkedés lehetőségei bővületében élő nemesi stratégiát. Bihar vármegye alispánja a leszármazás (Czibak, Csáky, Ártándy) nyújtotta presztízs és – legalább perelhető – örökség, a család érdekében sokoldalúan használható hivatalvállalás, továbbá jól átgondolt házassági program, alkalmi hatalmaskodások révén igyekezett vagyonát és birtokait, befolyását és kapcsolati hálóját növelni és családjával az arisztokrácia soraiba emelkedni.³⁶

E stratégiába a jelek szerint szervesen illeszkedett a tudatos konfesszionális attitűd is. A katolikus Báthoryak trónra jutása után második, már-már főrangú (a Tholdyak még nem voltak magnificusok) felesége katolikus, fiát a Báthory István által alapított kollégiumba adja, ahol hasonló műveltséget szerezhethet, mint a rivális Csáky Gergely. Az sem lehetett titok előtte, hogy a fontosabb erdélyi ügyeket lengyel királyként is kézben tartó Báthory István udvarában milyen lehetőségeket tartogat az itáliai műveltség. Nem valószínű, hogy fia katolizálását ellenérzésekkel fogadta volna, sőt. Ne feledjük, az erdélyi protestáns fejedelmi hatalom majd csak Báthory Gábor idején kezd intézményesülni. És éppen a Báthoryak mutatják, hogy egy családon belül több felekezet megléte nem feltétlenül jelent hátrányt. A család kívánságára egyházi pályára lépett Báthory András példája, aki éppen 1584-ben (júliusban) lett bíboros és varmiai hercegpüspök, világosan jelezte az erdélyi közvélemény számára, hogy az egyházi pályában rejlő lehetőségek nem múltak el a középkorral.³⁷ Pázmány Miklós ugyanakkor megmaradt lokális

³⁶ Vö. PÉTER Katalin, *Házasság a régi Magyarországon, 16–17. század* (Múltidéző Zsebkönyvtár) (Budapest 2008); *Politika és házasság. Menyegzőre hívogató levelek a 16. századi Erdélyből* (TDI Könyvek 2) (sajtó alá rend. Horn Ildikó – Kreutzer Andrea – Szabó András Péter; Budapest 2005).

³⁷ A Báthoryakra legújabbban további irodalommal: KRUPPA Tamás, *Tradíció és propaganda keresztútján – Fejezetek Báthory Zsigmond udvarának kultúrájából* (Humanizmus és Reformáció 36) (Budapest 2015).

³⁸ Modern elemzés az 1556–1588-as évkörből: HORN Ildikó, *A hatalom pillérei. A politikai elit az Erdélyi Fejedelemség megszilárdulásának korszakában (1556–1588)* (akadémiai doktori disszertáció; Budapest 2012). A végül nem a fejedelemségi, hanem a királysági társadalmi hierarchia élvonalába kerülő Pázmány családdal kapcsolatos megállapításaink harmonizálnak a kurrens kutatás eredményeivel. Az erdélyi elit nagyfokú mobilitására, a bekerülés módjaira: 297skk; az iskolázottságban rejlő lehetőségekre 298skk és különösen 308–320, a házasságra 303skk.

közössége és érvényesülési terepe többségi felekezetében, s elvárásainak megfelelően kisebbik fiát kálvinistának kereszteltette.

Az erdélyi elit köre nem mondható tágnak a korszakban, és kiváltképpen nem statikusnak.³⁸ Pázmány Miklós esélyeit mutatja, hogy már a közvetlen peremvidékről igyekezett a centrum felé. Birtokosi, rokoni és hivatali érintkezései egyaránt kapcsolatba hozták a Báthory, Bocskai, Csáky, Tholdy, Kornis, Kemény, Bethlen stb. családdal. A személyében vetélytársat látó ellenséges közeg is kitapintható. Az őt hatalmaskodás miatt beperelő ippi Borssoló János – hamarosan fejedelmi ítélőmester – nem véletlenül vállalta el a leánygyedet kiadni nem kívánó és a periratok alapján kifejezetten rosszindulatúnak tűnő Csáky-ág jogi képviselőjét.³⁹

A családi levéltár iratainak jogi színvonala, az alkalmazott terminusok, ügyvédek, deákok előtűnő népes serege olyan humanista, alapvetően jogi vetületű műveltségi háttérrel mutat az 1570-es és 1580-as évek Váradján, ami régebbi és talán még erősebb is a (protestáns) konfesszionális vetületnél. A szentek ünnepeit megőrző datálási mód meggyőzően mutatja ezt számunkra. E művelődési modell fejlettségének beszédes bizonyossága, hogy 1565-ben Weres Balázs váradi főbíró és Bihar vármegye főbírája magyarra fordította Werbőczy *Tripartitumát*. Még abban az évben kiadta egy debreceni nyomda.⁴⁰ A humanista váradi püspökök Vitéz Jánostól Szatmári Györgyön és Thurzó Zsigmondon át Perényi Ferencig húzódó tevékenységnek hatása túlélte Mohácsot és a püspökség szekularizációját. Jogi kultúrája érintetlenül virágzott a 16. század második felében.⁴¹ Pázmány Miklós 1584. április 21-ről fennmaradt latin nyelvű bírósági felszólalása bizonyítja, hogy tökéletesen birtokában volt ennek a műveltségnek.⁴² A képzett és népes helyi jogász körben kiemelkedése még kontrasztosabb. Vezető vármegyei tisztségre jutása arra enged következtetni, hogy kortársainál alaposabb gyakorlati és elméleti tudásra tett szert. Minden valószínűség szerint helyben, Váradon. Külföldi egyetemek matrikuláiban nem találkozunk a nevével.⁴³

³⁹ PL AS Act. rad., Class. T, n. 198 és 195; JAKAB Elek, *Kolozsvár története I–III* (Budapest 1870–1888) II, 307 és 317; BOGDÁNDI Zsolt, A kolozsmonostori konvent fejedelemségkori hiteleshelyi tevékenysége (XVI–XVII. század) (doktori értekezés; DTE, Debrecen 2011) 38.

⁴⁰ Balogh Jolán, *Váradnum. Várad vára I* (Művészettörténeti Füzetek 13/1) (Budapest 1982) 72.

⁴¹ Vö. például BUNYITAY Vince, *A váradi püspökség története az alapítástól a jelenkorig I–IV* (Nagyvárad–Debrecen 1883–1884–1935) I, 269–377; TÓTH Szabó Pál, *Nagyvárad az erdélyi fejedelmek és a török uralom alatt* (Nagyvárad 1904) helyenként (stb.); BALOGH Jolán, *Az erdélyi renaissance I* (Kolozsvár 1943) 195–196 és passim; JAKÓ Zsombor, *Váradi siralmas krónika. Könyvtár- és levéltáriügy Nagyváradon a múltban és a jelenben*, in *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok-Regnum* (2004) 1-2/93–114, 94–96.

⁴² PL AS Act. rad., Class. T, n. 202.

⁴³ *Erdélyiek egyetemjárása a korai újkorban (1521–1700)* (Fontes Rerum Scholasticarum 4) (szerk. Szabó Miklós – Tonk Sándor; Szeged 1992).

Mélyen gyökerező, felmenőit gondosan számon tartó, velük büszkélkedő magyar nemesi identitása, önérzete mellett Pázmány Péter apjától örökölhette erős jogi vénáját, sőt részben talán ismereteit is. Kiadott iratai között szép számmal találjuk káptalanok előtt tett protestálásait, jogfenntartó nyilatkozatait, ítéleteit, egyházi és világi jogi vonatkozású elemzéseit.⁴⁴ Elődjeire, utódaira ez kevésbé jellemző. Még jelentősebb az a megállapításunk, hogy amikor élete meghatározó első szakaszának világa eddig elképzelhetetlen adatoltsággal feltárul előttünk, megállapíthatjuk: gyermekkorában szerzett műveltsége nem csak protestáns. Legalább annyira hathatott rá a humanista-jogi környezet. A Mohácsot követő két-három emberöltő alatt a váradi humanizmus messze nem tűnt el, és nem is konfesszionalizálódott teljesen.

Hasonlóképpen meghatározó volt a fiatalkori évek alatt az atavisztikus félelem a törököktől, főként a Panaszon töltött hónapok alatt. Két anyai nagybátyja, ifj. Massay László és Massay Lőrinc török fogságba esése Pázmány családjának közvetlen érintettségét, részvételét mutatja az oszmánokkal szembeni küzdelemben.⁴⁵

Pázmány személyiségfejlődésének ábrázolásában idáig a jezsuita jelleg dominált, kiváltképpen Öry Miklósnál. De akár Sík Sándornál, Kornis Gyulánál stb.⁴⁶ is a korábbi időszak jószerével csak általánosságok, utalások szintjén jelenik meg. Maga Pázmány egy helyütt „éltető anyjának” nevezi a Társaságot. Kutatásunk során közel kerülhetünk annak felismeréséhez és megismeréséhez, hogy a váradi, panaszai családi közeg hogyan és mennyire volt meghatározó. Ugyancsak közismert sorait – „Én Váradot és környező vidékét bizony méltónak ítélem, hogy az egész kereszténység hosszú időre is harcba szálljon érte” – ennek a közegnek vizsgálatunk eredményeként létrejött prizmáján keresztül érdemes értelmezni.⁴⁷

Az a földrajzi, társadalmi, művelődési környezet tárul fel előttünk, amely a Pázmány családot integrálta a fejedelemség nemességének körébe. A növekedési pályát azonban brutálisan kettétörte Pázmány Miklós halála. Ekkor indult a „nemzetség megaprosódása”. Korábban a Pázmányok sosem voltak hasonló tehetőség és lehetőség birtokában. Az említett „hadak” az 1598-as török ostrom, a 17. század első évtizedének Várad környékén ismételt pusztító csatái voltak, melyek nemcsak Panaszt törölték el a föld színéről,

⁴⁴ HANUY I. n. 176. 311. 326 stb.; II, n. 533. 534. 593. 898. 899 stb.

⁴⁵ HAHN 201; Nagyvárad, Ugray–Böloni cs. lt., rol. 8, pa. 22, n. 34.

⁴⁶ ÖRY; SÍK; KORNIS Gyula, *Pázmány személyisége*, in *Budapesti Szemle* 3 [ú.f.] (1935) 133–161 és 286–319.

⁴⁷ „*Ego certe Varadinum, et eum, qui ei adiacet, tractum, dignum censeo, pro quo Christianitas universa diu depugnet*”. Ugyancsak Thurzónak, Pozsony, 1616. november 14., azon hír kapcsán, hogy Bethlen Gábor a törökökkel állítólag Várad átadásáról alkudozott. HANUY I, n. 45. Pázmány

hanem a többi birtokrészben is helyrehozhatatlan károkat okoztak: Tóttelek, Szomajom stb. sem települt újjá többé.⁴⁸ A Tholdy család tehetős volta ellenére Pázmány Miklós özvegyének és György fiának anyagi helyzete mind kedvezőtlenebbre fordult. A váradi kúria telkének a gabona drágulására hivatkozó eladása erre utal.⁴⁹

Pázmány Miklós családépítő stratégiájának egyetlen sikeres, maradandó lépése idősebb fiának jezsuita kollégiumba adása, engedése lett. Pázmány későbbi karrierjének ez a legmeghatározóbb fordulata Forgách Ferenc, majd Melchior Klesl pártfogása, „patrónussága” mellett. A Jézus Társaságba lépést kevésbé tekinthetjük önálló mozzanatnak, sokkal inkább a kolozsvári jezsuita kollégiumbeli tanulmányok következményének. A korábbi kutatás Pázmány elhatározását vizsgálva mindvégig spirituális motivációkra, a Mária Kongregáció és egyes szerzetesek (Szántó, Fanfonio, Capace és Ardolphus) személyiségének hatására összpontosított.⁵⁰ Egyáltalán nem lebecsülve e tényezők szerepét, súlyát és fontosságát, pályaválasztása elemzésében immanens szempontokat is érdemes figyelembe vennünk.

Ehhez azt a nagyon egyszerű kérdést kell csupán feltennünk, hogy milyen alternatíva kínálkozott számára Erdélyben világi katolikus nemesként 1588-ban. Nem kell nagy képzelőerő ahhoz, hogy belássuk: döntése meghozatala előtt ezt Pázmány is feltette magának. Továbbtanulásra gyakorlatilag semmiféle lehetősége nem nyílt. A kolozsvári jezsuita kollégiumot már ekkor a bezárás veszélye fenyegette. Tanulmányokra Itáliában, Lengyelországban mecénás híján nem volt esélye. Báthory István peregrinációs programjának nem lett folytatása, egyházi pártfogó pedig egyszerűen nem létezett. Nem véletlen esztergomi érsekként mutatott figyelme a problémára, már a nagyszombati egyetem alapítása előtt is. Jogi ismeretek, gyakorlat szerzése Váradon, az apai nyomdokokba lépés felekezetsváltása miatt kilátástalannak tűnhetett. A fejedelmi udvar viszonyai sem látszhattak túlon túl csábítóknak, kiváltképpen nem Báthory Zsigmond idején.⁵¹ A katonai pályát a barokk kori hagyomány által is számon tartott gyenge fizikuma kizárta.⁵² Az út, melyen Bethlen Gábor a fejedelmi trónra léphetett, Pázmány számára nem volt járható.⁵³ Folytatni apja félbemaradt birtokszerzéseit, pereit, gazdálkodni a csupán felerészben őt illető, török portyáknak kitett birtokokon, messze elégtelennek bizonyulhatott és bizonyult a 18 éves ifjú számára.

---

nem kettő, ahogy Sík Sándor állítja, hanem majd három évtizeddel az után vetette papírra sorait, hogy végleg elhagyta szülőföldjét.

⁴⁸ A Pázmány család birtokaira: BUNYITAY III, 325–326 és *passim*; REISZIG Ede, *Bihar vármegye nemes családai*, in BOROVSKY Samu (szerk.), *Bihar vármegye és Nagyvárad* (Budapest 1901) helyenként (<http://mek.oszk.hu/09500/09536/html/0005/32.html>).

⁴⁹ A Pázmány-kúria eladására vonatkozó forrásokat a Magyar Kamara archívumából lásd fentebb, a 11. sz. jegyzetben.

Az imaginárius pályáivet vizsgálva arra a következtetésre juthatunk, hogy Pázmány lelki és szellemi horizontja előtt a Jézus Társaságnak, melyből a Habsburg- és pápai diplomácia aktív közreműködésével 400 éve – a kánon- és világi jogi problémák, a rend ellenkezése dacára – a primási méltóságra emelkedhetett, nem volt valós alternatívája.⁵⁴

---

⁵⁰ ÖRY 40–44.

⁵¹ Az erdélyi fejedelmi udvar jellegére további irodalommal JENEY TÓTH Annamária, „*Urunk udvarnépe*”. *Udvar és társadalma Báthory Gábor és Bethlen Gábor fejedelemsége idején a kolozsvári számadáskönyvek tükrében* (Speculum Historiae Debreceniense 11) (Debrecen 2012) 6–18.

⁵² Kaprinay Gábor hangjának és testalkatának gyengeségével magyarázza, hogy Pázmány retorikájából teljesen hiányzik a *patheticon*, fizikailag „nem volt alkalmas a felindult előadásra”. SIK 129. Vö. még CVH I/13, 324–325.

⁵³ Bethlenre újabban: *Bethlen Erdélye, Erdély Bethlene. A Bethlen Gábor trónra lépésének 400. évfordulóján rendezett konferencia tanulmányai* (szerk. Dáné Veronika – Sipos Gábor et al.; Kolozsvár 2014).

⁵⁴ Kutatásainkat az MTA-PPKE „Lendület” Egyháztörténeti Kutatócsoport keretében az MTA TKI támogatja.

◆◆◆ KÄFER ISTVÁN

Pázmány Péter, „az tót náció”¹ lelkipásztora és helye a szlovák nemzet művelődésében

„Alumni majori numero Ungari esse debebunt,
Sclavi tamen etiam et Croatiae recipientur,
Germani quoque e partibus Hungariae oriundi.”²

Mátyás király 1486-ban szabályozta a németek és a szlovákok között a bírók sorrendjét Nagyszombat városában, két évvel később pedig „*fideli nostro nobili Paulo Holy de Hradna*” nemesi címet és kiváltságot adományozott. Ő lett a város kapitánya, majd fiai követték a tisztségben. A *Zumbot, Zumbot-hel, Tornava, Trnava, Tyrnau, Tyrnavia* néven ismert városban (a horvátok később *Česká Ternava*, a románok *Șimbata Mare* formában használták) akkoriban főként a latin, a német és a szlovák nyelvet beszélték, írták.³ A „szlávok”, azaz szlovákok nyelve minden bizonnyal közel állt a csehhez, hiszen 1486-ban Jakub z Vyškova plébánossá választása ellen a németek tiltakoztak a magisztrátusban. A szlovákok igényelték a prédikációt a számukra érthető szláv nyelven. Már 1463-ban Egidius nagyszombati mészáros azzal a kikötéssel hagyta vagyonát a Szent Miklós-templomra, hogy a plébános gondoskodjék *predicatoreum Slavorum pro populo eiusdem linguae*. A szláv igények kielégítésében jelentős szerepe volt a városkapitánynak is.⁴

Mohács után Pozsonyban nem volt már hely a menekülteknek, ezért Ferdinánd király kérte Nagyszombatot, hogy a lakosok bocsássák az uralkodó rendelkezésére üres házaikat. De Luscano esztergomi kapitány ugyanis jelezte a nagyszombatiaknak, hogy a török hírszerzők már a városi szőlőkben járnak. 1543-ban az esztergomi menekült papok Pozsonynál a szabad ég

¹ 1632. február 9-én Magyarbélén kelt leveléből Nagyszombat városának bírójához.

² A Pázmáneum alapítóleveléből.

³ POSTÉNYI, Ján, *Z minulosti Trnavy do prevratu (1918)* [Nagyszombat múltjából az államfordulattig], in *Trnava 1238-1938* (Spolok sv. Vojtecha, Trnava 1938) 5-29; POSTÉNYI, Ján, *Slovenský národný život v Trnave v rokoch 1488-1820* [A szlovák nemzeti élet Nagyszombatban 1488-1820 között], in *Kultúra XV* (1943) 8-9/2.

⁴ ŠIMONČIČ, Jozef, *Peter Pázmaň a Slováci v Trnave* [Pázmány Péter és a nagyszombati szlovákok], in *Fons Tyrnaviensis I* (Ústav dejín Trnavskej univerzity, Trnava 2006) 21.

alatt éjszakáztak. Paulus de Warda, azaz Várday Pál esztergomi érsek levelet írt a városnak, fogadja be az érseket és a káptalant. Érvelése szerint a város azért kapta kiváltságait, hogy befogadja az idegeneket. Az érsek ígéretet is tett egy erős vár építésére a Nyitra folyó mellett a török előrenyomulás feltartóztatására.⁵

Az esztergomi érsek és a káptalan tagjai valamennyi egyházi intézményt elfoglalták, mivel azokat a városi magisztrátus patronátusi donáció formájában nekik ajándékozta. Nagyszombat Magyarország egyházi fővárosa lett, a Szent Miklós-templom pedig az Esztergomi Főegyházmege székesegyháza. Valamennyi írásos dokumentum Nagyszombatban az esztergomi érsek és kanonokok nevében jelent meg.⁶

A teljesen háromnyelvűvé váló városban a nemzeti nyelvek használata természetes volt. A szlovák nyelv magyar jövevényszavai dokumentálják, miként vette át a Szentgyörgy-Bazin-Modor-Nagyszombat borvidék a bortermelés fogalomkörének magyar terminológiáját.⁷ E háromnyelvűséghez alkalmazkodott a korai ellenreformáció is, és a Pázmány előtt kialakult ún. *nagyszombati iskola*⁸ is figyelembe vette. Oláh Miklós II. Lajos özvegyének, Máriának titkáráként bejárta Európát, és láthatta a reformáció terjesztésének egyik fő eszközét, a nemzeti nyelvek használatát. A Trienti Zsinat után szervezett nagyszombati papnevelő intézetben már megkívánták, hogy az oktatók ismerjék a magyar, a német és a szlovák nyelvet.⁹ Magában a városban ezeken a nyelveken prédikáltak, sőt 1563-ban Oláh Miklós szabályozni kényszerült a miserendet és a templomhasználatot a három náció között.¹⁰

Pázmány mindig alkalmazkodott ehhez az etnikai helyzethez. A magyarság kiemelésének és előtérbe állításának fő oka az volt, hogy a magyarok között terjedt el és hatott leginkább a kálvinizmus. A magyar települések papi ellátottsága, hitélete olyan elhanyagolt volt, hogy szlovák és horvát papok is kényszerültek magyar falvak pasztorálására.¹¹ A bíboros főpásztor

⁵ POSTÉNYI 1938, 30-31. Vö. *Esztergomi érsek 1001–2003* (szerk. Beke Margit; Szt. István Társ., Budapest 2003) 240-247 (Laczlavik György).

⁶ A nagyszombati nyomda működésének már első évében Telegdi Mikós esztergomi prépostként jegyezte nagy munkáját.

⁷ HAUPTOVÁ, Zoe, *A szlovák nyelv magyar jövevényszavainak néhány problémája*, in *Magyar Nyelv* (1960) 2/173.

⁸ SÍK Sándor, *Pázmány az ember és az író* (Szt. István Társ., Budapest 1939) 88.

⁹ ZLATOŠ, Štefan, *Z dejín trnavskej univerzity* [A nagyszombati egyetem történetéből], in *Pamiatke trnavskej univerzity 1635–1777* (Spolok sv. Vojtecha, Trnava 1935) 11-14.

¹⁰ BOTH Ferenc, *Telegdi Miklós élete és művei* (Szeged 1899) 59.

¹¹ VARSÍK, Branislav, *Národnostný problém trnavskej univerzity* [A nagyszombati egyetem nemzeti-ségi problémája] (PUŠŠ, Bratislava 1938) 31-32. Vö. KÁFER István, *A kassai vértanúk mai tanúságtétele*, in *Vigília* (1995) 8; UŐ, *Dona nobis pacem. Magyar–szlovák kérdések* (PPKE BTK, Píliscsaba 2005) 18-19. Szent Márk Marek Križevčaninnak, Szent Menyhért Melichar Grodzieskinek is nevezhető.

több alkalommal elismerően nyilatkozott a „tót náción” vallásosságáról, amit legjobban a nagyszombati szlovák szószerzők alapítása bizonyít.¹² Elrendelte, hogy a szlovák falvakban rendszeresen tartanak szlovák nyelvű prédikációkat.¹³ A külföldi tanulmányokra küldött növendékek között mindig említ szlovákokat, sőt az általa Pozsonyba is betelepített jezsuiták közül P. Leonardus Praesul a klarisszák templomában már 1622-ben szlovákul prédikált.¹⁴

A XVII. század első negyedében kibontakozó szlovák nyelvű ellenreformáció gazdag kulturális, irodalmi életet teremtett Nagyszombatban. A minden „apróságra” ügyelő Pázmány nyilván utasította az esztergomi rituále összeállítóit a népnyelv használatára. Az 1625. évi kiadásban¹⁵ az esketés és a keresztelezés szertartásában a pap kérdései és a házasulandók, illetve a keresztszülők válaszai szlovákul is megtalálhatók, még hozzá a középszlovák nyelvjárás, a mai szlovák irodalmi nyelv alapjának felhasználásával. Ráadásul sem a pozsonyi, sem később a nagyszombati akadémia tipográfiájának nem volt gótbetűs készlete, ezért a rituále-szöveg, majd az első nagyszombati kísérleti nyomtatvány, a szlovák–magyar szószerző¹⁶ is latin betűkkel jelent meg. A későbbi évszázadokban minden szlovák, biblikus cseh szöveget gót betűkkel írtak, így ezek a nagyszombati szlovák szövegek a szlovák nyelv első nyomtatott emlékei.

E nagyszombati katolikus szlovák kulturális központ legnagyobb vállalkozása 1634-ben Pázmány Kalauzának szlovák fordítása volt. A budapesti Egyetemi Könyvtárban őrzött szlovák kézirat szlovák irodalma csekély, azt is a magam publikációjából vették át.¹⁷

Teljes bizonyossággal sikerült megállapítani, hogy a munka a Kalauz 1623-as magyar kiadása¹⁸ alapján készült. A címlapon a 6-os számjegyet más tintával 7-esre írták át. Akkor készítették elő kiadásra,¹⁹ mivel a korrigáló személy néhány esetben egyházi cenzor döntését kéri bizonyos fordítói problémákban. Pázmány életében bizonyára nem volt szükség cenzorra.

¹² HANUY, Franciscus, *Petri Cardinalis Pázmány epistolae collectae* (Budapest 1910) II, 242. Vö. ŠIMONČIĆ 21–26.

¹³ SZTRIPSZKY Hiador, *Pázmány Péter és a szlovák irodalom*, in *Új Magyar Museum* (1942) 18.

¹⁴ SCHONVITZKY Bertalan, *A Pozsonyi Királyi Katolikus Főgymnasium története* (Pozsony 1896) 24.

¹⁵ *Rituale Strigoniense...* (Posonii 1625) (RMNy 1346), a keresztelezés és az esketés szertartása.

¹⁶ *Verborum in institutione grammatica contentorum in Ungaricvm et Slavonicum translatio...* (Typis Academicis, Tyrnaviae 1648) (RMNy 2236).

¹⁷ KÁFER István, *Az Isteni Igazságra Vezérlő Kalauz 1634-es fordításának kézírata*, in *Világírodalmi Figyelő* (1959) 2/176–180; szlovákul: *K dejinám slovenskej predberolákovskej literatúry a jazyka* [A Bernolák előtti szlovák irodalom és nyelv történetéhez], in *Sborník FF Univerzity Komenského Philologica XIV* (Bratislava 1962) 55–66; továbbá KÁFER István, *Adalékok a barokk magyar–szlovák vonatkozásaihoz*, in *Filológiai Közlöny XI* (1965) 3–4/380–387; ua. KÁFER 2005, 144–151; KÁFER István, *Peter Pázmány a kultúra slovenského národa* [Pázmány Péter és a szlovák nemzet kultúrája], in *Fons Tyrnaviensis I* (Ústav dejín TU, Trnava 2006) 13–15.

¹⁸ RMNy 1293.

1734-ben viszont a szlovák nyelv alakulása 100 év alatt már okozott eltéréseket. A szöveget javító jezsuita számos lapalji megjegyzést tett, amelyekben megfigyelhető a nyelv szlovakizálása, a *se*>*sa*, a *sau*>*sú* változás és a szlovák és a cseh nyelv tudatos megkülönböztetése: „*Ex Latino reliquid verti sicut subtragi; coeterum si habetur versus in Bohemicum ex Germanico ... sed hoc mihi non bene videtur in Slavonico exprimere...*”²⁰

A kézirat 1634-ből való címlapján olvasható a legfontosabb, irodalom- és nyelvtörténeti szempontból legbecselesebb sor: „*Na obecnu Slowenčinu ... obraceni od gedneho kneze z Towarizstwa Gežizssoweho...*” Azaz: Köz-szlovákra fordítva egy paptól a Jézus-Társaságból. Ez a mondat Pázmány Péter szlovák pasztorációjának csúcspontja. A fordító általában *r-t* használ, de előfordul az *ř* is, ugyanígy a *čo - co*, a jotáció nélküli, de esetenként megmaradó alakok: *wečnym, sobe – wěřycym, měžitim*. A cseh *au* helyett gyakori az *ú*, és általános a tipikusan nyugatszlovák *-á* (*zložá, zlorečá, žádosti* stb). Ez a visszatérítési mozgalom teremtette meg az igazi szlovák nyelvű írásbeliséget, annál is inkább, mert a katolikus szlovákokat sokkal kevesebb cseh hatás érte, mint az evangélikusokat, akiket a cseh exulánsok erősítettek.²¹

Pázmány szlovák pasztorációjának eredménye Szöllösi Benedek *Cantus Catholici ... Pýsne katholicke*-je (Lőcse 1655, RMNy 2591), amely cseh jezsuita énekeskönyvekből merít, de beszerkesztett művébe ősi szlovák népi dallamokat, sőt az evangélikus *Cithara Sanctorum* c. énekeskönyv 100 egységét is. A Pázmány által 1629-ben Pozsonyba összehívott egyházmegyei zsinat határozata katolikus énekeskönyv összeállításáról negyedszázad alatt szlovákul is megvalósult.²²

Pázmány szlovák pasztorációja a XIX. századig hatott a szlovák katolikus irodalomra, nyomelemei pedig mind a mai napig megtalálhatók. Elég, ha a Nagyszombati Nagyszombati Egyetem²³ alapítására gondolunk a rendszerváltozás után, illetve arra a másfél évtizedes együttműködésre a PPKE és a Nagyszombati Nagyszombati Egyetem között, ami Pázmány Péter szellemiségében egészen az egyetemalapító pozsonyi sírjának feltárásáig figyelemre méltó tudományos eredményeket is hozott.²⁴

¹⁹ Vö. ŠIMONČIČ, Jozef, *Ku dobe vzniku slovenského prekladu Pázmaňovho Hodegusa* [Pázmány Hodegusa szlovák fordítása keletkezésének idejéről], in *Fons Tyrnaviensis II* (Ústav dejín Trnavskej univerzity, Trnava 2007) 69-74. Mivel a vízjelvizsgálatok sem segítettek a kézirat keletkezése időpontjának meghatározásában, a szlovák tudományosság is elfogadja 1634-et a keletkezés, 1734-et a sajtó alá rendezés évének.

²⁰ A kézirat 3000., 13.

²¹ Vö. SZILÁDY Jenő, *A magyarországi tót protestáns egyházi irodalom története 1517–1711* (Budapest 1939) 17-18, 68.

²² KÁFER István, *Szöllösi Benedek magyar és szlovák énekeskönyve, a Cantus Catholici*, in *Cantus Catholici. Szöllösi Benedek magyar és szlovák katolikus énekeskönyve* (Gerhardus, Szeged 2012) 11-19.

²³ E furcsa hivatalos névnek az az oka, hogy a mai szlovák nagyszombati egyetem is Pázmány

Pázmány Péter a felvilágosodás korában vált különösen élő és ható tényezővé a szlovák írásban. A Nagyszombatban „maradt” főszemináriumban az egyetem Budára helyezése után sok szlovák papot képeztek, akik valóban a nemzeti gondolat első hirdetőivé váltak a nép között. Ez a népi eredetű szlovák papság különösen a jozefinizmus, de még a kora reformkor idején is viszonylag bátran foglalkozhatott nemzeti kérdésekkel, hiszen a hatalom ideológiai vezetői megszták a nemzeti nyelvek használatát, a belső autonómiájától is megfosztott egyház pedig nem tudott ellenállni a nemzet oltárra tételének a vallás helyett.²⁵ Sőt, a XIX. század harmincas éveiben elnézőbb volt a nemzeti súrlódások kezelésében, mint az egyházzellenes írások terjesztésének büntetésében.²⁶ Ekkor vált Pázmány ismét védekező eszközzé a szlovák papság körében.

Anton Benčič ferences páter tollából 1792-ben elkészült a Kalauz második szlovák fordítása, és ugyancsak Benčič ültette át szlovákra *A setét Hajnalcsillag után bujdosó lutheristák vezetőjét*. Pázmány művei akkor is jelentősek voltak a szlovák értelmiség számára, amikor az már nemzetébresztő munkát is végzett. Vallásos világának nagyon megfeleleltek az érsek harcos gondolatai, a szlovák nemzeti tudatot pedig erősítette Pázmány viszonya a szlováksághoz.

Benčič a Bernolák-mozgalom legműveltebb egyéniségei közé tartozott, és egyházi előjárói kérésére látott hozzá Pázmány műveinek fordításához. A kéziratban maradt munkák ebben a formájukban is jelzik az új szlovák nyelv terjedését, a Pázmány-pasztoráció továbbélését.²⁷

A ferences szerzetes munkája a műfordítási elvekben és nyelvében tér el leginkább az 1634-es Kalauztól. Lapalji megjegyzései fordítói alaposágát bizonyítják. Több szótár megfelelőit használta, és korántsem alkalmazkodott annyira a Pázmány-szöveghez, mint másfél évszázaddal korábban dolgozó elődje. Óvakodott a tükörfordítástól, amit néhány marginális megjegyzése tanúsít: *Uhre powedagu: ő képet ír; ő levelet ír. Ale my takto: on obraz maluje, on list pjsse*. Az eredeti szöveg közmondásával így kísérletezik:

---

alapítása jogutódjának tekinti magát. Ezért a budapesti ELTE, a PPKE és a SOTE szlovák felfogás szerint mind „nagyszombati” egyetem, ezért kettőzik a sajátjuk helynevét.

²⁴ *Deo gratias. A Pázmány Péter Katolikus Egyetem és a Nagyszombati Egyetem millenniumi ünnepi találkozója. 2001. február 2-3.* (Pons Strigoniensis Studia II) (szerk. Käfer István; PPKE BTK Szlavisztika-Közép-Európa Intézet Nyugati Szláv Kulturális Kutatócsoport, Esztergom-Piliscsaba 2003).

²⁵ Vö. ZLATOŠ, Štefan, *Písmo sväté u Bernolákovcov (Juraj Palkovič a jeho slovenský preklad bibliie)* [A Szentírás Bernolák követőinél (Juraj Palkovič és szlovák bibliafordítása)] (Trnava 1939) 96.

²⁶ Vö. DEMMEL József, *Magyar haza, szlovák nemzet. Alkotmányos szlovák politikai törekvések Magyarországon (1860-1872)* (Magyarországi Szlovákok Kutatóintézete, Békéscsaba 2016) 25.

²⁷ *Lexikón katolíckych kňazských osobností Slovenska* [Szlovákia katolikus papi személyiségeinek lexikona] (Lúč, Bratislava 2000) (Prikrýl, Ľubomír).

A kinek a téj száját megégeti, a' tarhót is fíjni kell – Kdo sebe ústa popálil, potom i studenú polévku / aj sedlé mléko fúkat' má. Ez a nyelv sokkal szlovákosabb a korábbinál, mégis a XVII. századi jezsuita szlováknak tartható, amely a népi-irodalmi nyelv előfutára volt.

Pázmány szellemisége, szlovák-pasztorációja tovább élt a XIX. század „nagyszombati iskolájában” öntudatos szlovákká lett katolikus papok munkásságában és a mai szlovák nagyszombati egyetem eszmeiségében. Jozef Šimončič professzor így zárta beszámolóját egyeteme és a PPKE együttműködéséről: *„Kölcsönös együttműködésünket fejezte ki a hívek könyörgése az 1996. március 26-án a PPKE-n tartott közös szentmisén (műfordító konferencia), hogy a Hétfájdalmú és a Nagyasszony közbenjárására kölcsönösen megbocsássuk egymásnak sérelmeinket, hogy diákjaink alkalmazni tudják a krisztusi szeretet tanítását a népeink közötti szolgálatban, hogy mi is mindannyian tudjuk érvényesíteni a szeretet parancsát a szlovák és a magyar nép között.”*²⁸

---

²⁸ *Deo gratias* 22.

◆◆◆ JOZEF HAL'KO

A szentély föld alatti részének kutatása és Pázmány Péter bíboros sírjának identifikálása a pozsonyi Szent Márton-székesegyházban*

Pázmány Péter, a híres bíboros esztergomi érsek 1637. március 19-én, csütörtökön 10 és 11 óra között halt meg a pozsonyi püspöki palotában, 67 évesen, súlyos hurut következtében. A nagyszombati rektor Rómába küldött üzenete szerint a bíboros ebéd után nem tudott beszélni, de mozdulatokkal jelezte, hogy gyónni kíván, és többször nagy nehézséggel igyekezett kimondani Jézus és Mária nevét. A haldoklót a kancellár, Jakusich püspök, Szednik János pozsonyi rektor, két ferences és a bíboros udvari emberei vették körül.¹ Az orvosok azonban, akiket a császár Lippay György kancellár társaságában küldött, már későn érkeztek.

A temetést 1637. április 3-ára tűzték ki. A viszonylag hosszú időt a halál és a temetés között az indokolta, hogy a világi és az egyházi méltóságok az egész országból Pozsonyba érhessenek. Pázmány holttestét körmenetben vitték ki az érseki palotából. A gyászszerbartást Telegdi János kalocsai érsek celebrálta további négy főpap és Vitkovics Benedek pécsi püspök közreműködésével. A nagyszombati és a pozsonyi szeminárium nyomtatott verses feliratokkal díszítette a Szent Márton-dómot. A latin gyászbeszéd Szelepcsényi György esztergomi kanonok, szenci plébános tartotta, magyarul pedig Forró György nagyszombati rektor beszélt közel egy és negyed órát.² A királyt Rudolf Tiffenbach képviselte a temetésen. A nádorral az élen részt vettek a jeles főnemesek – Homonnai János országbíró, Pálffy István, Pál és János, Batthyányi Ádám, Erdődy György és Gábor grófok.³ Jelen voltak a nagyszombati egyetem tanárai is, Belecus Péter atya győri rektor, Holovics Ádám atya, a soproni szeminárium előljárója és Hmira János atya, a bécsi

* Dr. Jozef Hal'ko inagurációs előadása. Elhangzott Pozsonyban, 2013. február 21-én.

¹ Dobronoki György S.J. naplója (kézirat), 1637. március 19-én és 20-án készült feljegyzés. Egyetemi Könyvtár Budapest, Pray-gyűjtemény, 30. kötet.

² Uo. 1637. április 3-diki bejegyzés.

³ FRANKL Vilmos, *Pázmány Péter és kora* 3 (Ráth Mór, Pest 1872) 295-300.

⁴ *Dobronoki György S.J. naplója*, kézirat, 1637. április 3-diki bejegyzés.

Pázmáneum vezetője, valamint Wilperhoffer Albert atya, a professzusház prokurátora.⁴

Pázmány Péter bíborost – a jezsuita Dobronoki György naplója szerint – „*sub Epitaphio S[ancti] Joannis Eleemosynarii quad ipse illi curaverat fieri*”⁵ temették. Ez volt az első és legrégebb hír a temetés helyéről. A bíboros 1636. november 2-án kelt végrendelete arról a tényről tanúskodik, hogy igen egyszerű és szerény temetést kívánt. „*Testemet pompa nélkül, egyszerű szertartás keretében kívánom eltemettetni, éspedig ha föld alatti kriptába helyezik, úgy parancsolom, hogy azon kriptában ássák fel a földet és testemet a föld mélyére bocsássák alá. Testem felboncolását és bebalzsamozását megtiltom.*”⁶ A sírt egyszerű kőtáblával jelölték a burkolaton evvel a felirattal: „*Petrus Pázmány Cardinalis*”.⁷ Ez az Alamizsnás Szent János ereklyéit őrző mauzóleum alatt volt, amit Pázmány még életében, 1632-ben készíttetett az alexandriai pátriárka tiszteletére. Ez a márványépítmény Könyöki József leírása szerint az apszis déli falában volt, pontosabban a mai neogótikus pasztofórium helyén.⁸ Mindenképpen a végső nyugalom igen jeles helyéről volt szó. Lippay György veszprémi püspök, Magyarhon kancellárja, Pázmány nagy csodálója, aki 1642-ben követte őt az esztergomi érseki székben, 1665. december 31-én kelt végrendeletében közölte: azt akarja, hogy testét „*a pozsonyi Szent Márton templomban, a kegyes emlékü Pázmány Péter sírjánál temessék el*”.⁹ Lippay megrendelt és anyagilag rendezett is egy sírlelket, amelynek mindkettőjüket kellett megörökítenie, és ott kellett elhelyezni, ahol a hatalmas gótikus pasztofórium volt (tehát az apszis északi falán). Később, 1710-ben Esterházy Pál nádor vörösmárvány sírlelket állíttatott az Alamizsnás-mauzóleum mellett „*Magyarhon három nagy oszlopának*” – Pázmány Péternek (†1637), Lippay Györgynek (†1666) és Széchényi Györgynek (†1695). A márványtábla, amely mindmáig megtalálható a Szent Márton-székesegyház presbitériumában, rímekben jelzi a sír típusát is: „*quorum veneranda ossa hac requiescunt in fossa*”.

Az eddigi írott és epigrafikus emlékekből tehát az következik, hogy valahol közvetlenül a Szent Márton-dóm főoltára alatt három nagy férfiú, három 17. századi esztergomi érsek van eltemetve. A következő évszázadokban sokakat érdekelt a sír helyének pontos meghatározása, de az érdeklődés csúcspontja a romantika kora és főleg a nemzeti emlékezet megjelenése volt.

⁵ Uo.

⁶ Pázmány Péter végrendelete, in HANUY Ferenc, *Pázmány Péter Összegyűjtött levelei* II (M. Kir. Tud. Egyetem, Budapest 1911) 728-729.

⁷ SCHMITT, Nicolaus, *Archiepiscopi Strigonienses* II (Typis Academicis SJ, Tyrnaviae 1758) 135.

⁸ „An der südlichen Wand der Apsis war das Mausoleum mit Reliquien des St. Eleemosinarius.” KÖNYÖKI József, *Zur Erinnerung an die feierliche Consecration des neu errichteten Hochaltars im restaurirtem Sanctuarium, des Krönungsdomes in Pressburg* (Druck von Alois Schreiber, Pressburg 1867) 15.

Knauz Nándor, a káptalani templom káplánja is lelkesedett, és igyekezett felkutatni Pázmány Péter végső nyughelyét. Ez a felfedező léggör érződik a *Religio* című folyóirat 1859. szeptember 21-i számában megjelent cikkében: „... nem tudtam a reménytől megválni, hogy Pázmány sírját meg fogjuk találni. S reményem íme nem csalt. Igen, rendkívüli örömmel jelentem, rendkívüli öröme az egész széles magyar hazának, hogy folyó hó 12-én, esti hat órakor fölfedeztük a halhatatlan érsek, az aranyszájú szónok s hazáját lángolón szerető Pázmány Péternek 222 éves sírboltját.”¹⁰ A régészeti akció Heiller Károly prépost és városi plébános védnöksége alatt folyt. Ő volt a Dóm nagy regotizálója, aki „az egész ásatást maga vezeté, intézé, mindvégig személyesen jelen volt,”¹¹ ám mindez az esztergomi érsek tudta nélkül történt, aki 1859. szeptember 20-i keltezésű leiratában figyelmeztette Knauz káplánt, hogy „holtak sírjának felnyitásához” és a holttestek kivételéhez türelmi időre van szükség, és mindenről vele kell konzultálnia.¹² Heiller Károly dómi plébános már szeptember 13-án kísérőlevéllel megküldte Esztergomba a *Protocollum super inventione lypsanorum Reverendissimorum ArchiEpiscoporum quondam Strigoniensium Cardinalis Petri Pázmán, et Georgii Lippai, die 13o Septembris Anno 1859. Posenii in aedibus parochialibus ad S. Martinum concinnatum* feliratú jegyzőkönyvet.¹³ Az ásatási jegyzőkönyvet Heiller Károly prépost és városi főplébános, továbbá Geramb Antal kanonok, Knauz Nándor és Geiger József káplán, Poeck Rudolf klerikus és Poeck József blumentáli plébános, valamint Motkó Ferenc városi szenátor és Bolla János, a népiskolák igazgatója írta alá a dómi plébánián. Ez a jegyzőkönyv részletesen leírja Knauz Nándor igyekezetét mindenekelőtt Pázmány Péter bíboros feltalálására. Sírjának identifikálásakor Knauz két alapadatból indult ki: az egyik Schmidt Miklós történésznek az esztergomi érsekekről szóló könyvéből származik. Ez idézi Pázmány végakarátát, hogy „ad pedes Mausolei S. Joannis Eleemosynarii” (szó szerint az „Alamizsnás Szent János Mauzóleum lábánál”) temessék el. A másik adat maga a márványtábla, amit 1710-ben Esterházy Pál helyeztetett el a mauzóleum mellett.

1859. szeptember 12-én reggel tehát a kutató csapat ásní kezdett közvetlenül Alamizsnás Szent János emlékműve mellett, és egy kriptára bukkant, ahol azonban a koporsó felirata és az 1695-ös évszám nyomán a 103 éves Széchényi György érsek maradványai kerültek elő. Nem volt semmiféle

⁹ „Et primum qui dem examine corpus meum sepeliri volo Posen in templo Sancti Martini, prope sepulchrum piae memoriae Cardinalis Pazmány...” – hiteles másolat: Budapesti Egyetemi Könyvtár, Kézirattár, Collectio Kaprinaiana, tomi in folio, tom. 41, fol. 162-178.

¹⁰ KNAUZ Nándor, *Pázmány Péter sírja*, in *Religio* (1859. szeptember 21.) 185.

¹¹ Uo. 186.

¹² Szcitovszky esztergomi érsek 1859. szeptember 20-diki keltezésű leirata Heiller Károly pozsonyi plébánosnak. Prímási Levéltár Esztergom, nr. 3621.

¹³ Jegyzőkönyv 1859. szeptember 13. Prímási Levéltár Esztergom, 939. sz.

nyoma egy másik koporsónak sem, ezért Pázmány végakarata – „*földbe*” legyen temetve – alapján további ásás mellett döntöttek mélyebben a kriptá padozata alá, de a kísérlet sikertelen volt. Csupán egy-két apró csont, semmiféle famaradvány. A kétség és szorongás, ami a többórás eredménytelen ásás után fogta el őket, délután négy óta után szűnt meg. Még egy szondázást végeztek egy másik helyen, a stallumok mellett. Ezt is eredmény nélkül. Végül nekiláttak az utolsó kísérletnek: „*proxime ante infimum gradum Arae principalis in medio, obsecudanter antiquae consuetudini, juxta quam Praesules passim ad Aras principalis tumulati sunt*”¹⁴ („ösi szokás alapján középen, a legközelebb a főoltár utolsó lépcsője előtt temetik az egyház nagyjait”). És csakugyan, a padozat márványlapjainak eltávolítása után mintegy kétlábnyi, vagyis 60 cm mélységben egy kriptá boltozata bukkant fel. Áttörése után először égő gyertyát és létrát bocsátottak a nyílásba, amelyen elsőként Geiger József káplán ereszkedett le a sötét térségbe. Miután eltávolították az itt felfedezett két koporsó behorpadt feledét, két kiterített, az oltár felé (keletre) néző test lett látható. A délnek fordított elhunytat pompásabban öltöztették, Knauz szerint „a fején, melly veres bársony-rostos vánkoson nyugszik, kék színű infula, alatta szőke fodros haj. A szőke szakáll és bajusz jobbadán megvan még. Találtunk pasztorále-darabokat, egész kelyhet, patenát: mindez aranyozott fából. A hulla veres damask reverendába van takarva; alatta [az eredetiben alatta, nem fölötté] két finom sárga selyem tunicella és két sötét casula; végül még meglévő lábszárcsontjai, fehér selyem himzett cipők.”¹⁵ Ezen kívül találtak diófából készült, nagy szemű rózsafüzért, s a Miatyánk imádkozására szolgáló szemeket finom portré-metszetek borították. A holttest meghatározója volt egy aranyozott ezüst mellkereszt aranyozott láncon, ami „*crucula*” lehetett, amellyel végrendelete szerint Lippay György érsek akarta magát temettetni: „*Tertio: Cruculam (habeo), quae mecum sepeliatur*” („Harmadszor, van egy kis kereszt, amit velem együtt temessenek el”).

A fenti ismérvek alapján tehát a kutató csoport az észak felé temetett testben Pázmány bíboros tetemét identifikálta. További vizsgálatát a közvélemény nagy érdeklődése kísérte. 1859. szeptember 13-án a reggeli nagymise után számos egyházi tekintély jelenlétében Geiger József, Poeck pozsonyi külvárosi plébános és öccse, Rudolf szeminarista, valamint Knauz Nándor dómi káplán ereszkedett le a kriptába. Pázmány maradványait a következőképp írták le: „*Arcbőre összeszáradva bár, és orr meg ajak nélkül megvan még, s fején a jezuita formájú háromszegletes, egyszerű, fekete posztóból*

¹⁴ Uo. 1.

¹⁵ Knauz 188.

¹⁶ Uo.

készült *quadratum...* Haja, szakálla, bajusza ép még, bár természetesen többé nem teljesen. Hullája fölött veres damask reverenda terül, mely középig gombokkal ellátva, onnan egész végig nyitva áll, és kabátformájú; collaréja nincs, hanem reverendájának gallérja pótolja helyét, úgy mint a jezsuiták máig is hordják. Lábán egyszerű bőrcipők.¹⁶ A dolgoknak ez az állapota a bíboros utolsó kívánságának teljesítéséről tanúskodott, miszerint szerényen, pompa nélkül temettessék el, ami mélységes csodálatra készítette Knauzt: „*Illy egyszerűen temettette el magát a magyar kath. egyház egyik legnagyobb áldornagya! Semmi ékszer, semmi fény, még csak püspöki jelmez sincs rajta! Mint egyszerű tagja fekszik itt ama szerzetnek, melynek egykoron dísze, fénye, dicsősége, s később legnagyobb pártolója s jötevője volt; ez által is kimutatva nagy jellemét, mellyel minden hiú fényt, pompát került, valamint életében, úgy halálában is!*”¹⁷

Nem tudjuk pontosan, mi történt a sír felnyitása után, mert Szcitovszky János esztergomi érsek fenntartásokkal reagált Knauz ásatásaira. Knauz már a maradványok megtalálásának napján megírta Esztergomba egy közvetlenül meg nem nevezett tanítónak, győzze meg az érseket, jöjjön Pozsonyba és ünnepélyesen temesse újra a megtalált érsekeket: „*Levelem egyedüli célja, hogy megkérdem Főtisztelendőségedet, méltóztassál rábeszélni Őeminentiáját, jöjjön el személyesen és méltó ünnepélyességgel temesse újra e nagy férfiakat. Egész Pozsony talpon van ezen esemény hatására és ez alkalmából mindenki várja Őeminentiáját. Olyan férfiú, mint Pázmány Péter, egyházunk és nemzetünk örök ékessége – erősen hiszem – fölőlegessé tesz minden további kérelést. Az egész magyar papság és a katolicizmus méltán követel egy ilyen legnagyobb, legpompázatosabb ünnepséget.*”¹⁸

1859. szeptember 21-én Knauz a *Religio* c. folyóiratban közölte *Pázmány Péter sírja* c. cikkét az események pontos leírásával, hozzátéve, hogy minderről még a felfedezés napján tudósította az esztergomi érseket, és hogy „*a sírbolt további rendeletig deszkákkal betakartatott, melyek azonban, minden eshetőségek elkerülése végett hivatalosan lepecséltétek. Valamint hogy kíváncsian várjuk a tovább történendőket, úgy nem fogunk késni azokat e lap t. olvasóival annak idején közölni.*”¹⁹ Knauz azonban nem teljesítette ígértét a további tájékoztatásról, valószínűleg az esztergomi primás szemrehányásai miatt. A kriptát ezután befalazták és visszahelyezték rá a padozatot.

Pázmány Péter és Lippay György kriptájának újabb felnyitására valószínűleg valamikor 1865-1869 között került sor a Dóm nagy regotizációja keretében. Erről egy alig észrevehető felirat tanúskodik egy kis grafika-levélen

¹⁷ Uo.

¹⁸ Knauz Nándor 1859. szeptember 13-án kelt levele. Primási Levéltár Esztergom.

¹⁹ Knauz 189.

Pázmány portréjával, amely ma Bécsben a Bolzmangasse 14. alatti Pázmáneum ebédlőjét díszíti: *Reliquia venerabilis e barba immortalis memoriae Cardinalis Petri Pázmány, quam occasione restaurationis Ecclesiae Collegiatae ad S. Martinum Posoniensis (1865-1869) ex aperto tumulo assumsit Josephus Lollok Director spritualis collegii Pazmaniani pieque recondidit in facie huius simulacri. Dulce memoriale Collegii.* A képen a szakáll helyén van egy félkörös, mérsékeltlen deformált nyílás, ahol valóban találhatóak beragasztott bajuszmaradványok. Valamikor erre a relikviára esküdtek a diákok Magyarhonnak ebben a papoknak szolgáló jelentős formációs és művelődési intézményében. Könyöki József pozsonyi tanár, a Pozsonyi Városi Múzeum alapítója egyáltalán nem említi ezt a beavatkozást, sőt azt állítja, hogy a presbitériumnak nincs semmiféle kriptája, csak egyes sírjai: ennek még nem kell okvetlenül végérvényesen az ismeretlenséget jelentenie, csupán a terminológiai különbséget a *Crypta* és a *Grab* között.²⁰ A szakáll-levágás problematikája feltűnt dr. Ovidius Faust 1963. február 27-i híradásában is Pázmány Péter sírjáról a pozsonyi Dómban. A szakállt nemcsak Lollok vágta, hanem állítólag Knauz Nándor is, amikor még semmi sem történt: „*az utolsót (Pázmányt) azonnal felismerte a képek alapján, és néhány szálát kihúzott a szakállból, eltette emlékebe, később azonban ezeket a szálakat belefestette Pázmány arcképébe, amit még életében készítettek. Ez az arckép a pozsonyi Emericanum tulajdona volt, és 1945 után Drexler Antal örkanonok (†1948) lakásában volt található.*”²¹

Az érdeklődés Pázmány Péter és temetésének helye iránt az érsek által alapított nagyszombati egyetem újraindítása után növekedett Szlovákiában. A budapesti Pázmány Péter Katolikus Egyetemen felvett gyümölcsöző kapcsolatok nyomán 2004. március 29-én megtörtént a találkozás a Nagyszombati Egyetem, illetve a PPKE Bölcsészettudományi Kar Magyar Irodalmi Intézetének képviselői között. Az itt kialakult nemzetközi kutatócsoport feltette magának az alapkérdést: *pontosan és konkrétan hol vannak elhelyezve a pozsonyi dómban Pázmány Péter bíboros személyének maradványai?* A kutatói együttműködés eredménye a legfontosabb forrás-dokumentumok felmérése volt, ami 2007-ben két nyelven megjelent a Pons Strigoniensis sorozat VII. köteteként *Halálom után nem fog minden akaratom szerint történni – Po mojei smrti nestane sa všetko podľa mojei vôle* címmel.²² E munka

²⁰ Ha a *crypta* (sírbolt) értelmezése zárható temetkezési hely, amibe a jogosultak beléphetnek, akkor az *Einzelgrab*-nak (sír, „sírkamra”) nem kellene csak földbe ássott gödörnek (*fossa*) lennie, hanem lehetne nem hozzáférhető zárt téglakamra is – Könyöki bizonyára így érti az „*Einzelgrab*”-ot. Viszont miért nem ismeri a presbitériumban a Pálffy-kriptát, ami a Káptalan utcából hozzáférhető? Talán nem tartja szó szoros értelmében vett kriptának?

²¹ Dr. Ovidius Faust híradása 1963. február 27-diki kelettel Pázmány Péter bíboros sírjáról

melléklete egy összefoglaló tanulmány „*intra viscera terrae corpus reponi jubeo*” – Pázmány Péter sírhelyének kutatása Dr. Hargittay Emil és Dr. Kránitz Mihály tollából.²³

Ez a nemzetközi kutatócsoport ereszkedett le 2004. november 6-án az ún. Pálffy család kriptáján keresztül a szentély déli fődéme alá, de Pázmány eltemetésének helyét nem sikerült meghatározni. A látogatás eredménye jegyzőkönyv volt a további tudományos és szervező lépések kitűzésével. Úgy látszott, a régészeti feltárással várni kell a szentély felújításáig, amikor a burkolatot is kicserélik.

A kapcsolati és hatásköri erővonalak akkor változtak meg, amikor megalapították az új Pozsonyi Főegyházmegyét és a Szent Márton-dóm székesegyház, tehát az érsek-metropolita temploma lett. Ez az új helyzet nem behatolásos módszerek, például a georadar és geofizikai mérés választásával új lehetőségeket biztosított a székesegyház kutatásához. 2010. november végén a Szlovák Nemzeti Múzeum Régészeti Múzeumának munkatársai átkutatták a hozzáférhető területet, és háromdimenziós térképet készítettek, amelynek alapján rendellenességet fedeztek fel a városi stallumok térségében. A feltételezés a leereszkedés során a Pálffy család kriptájának folyosójára a szentély északi részében be is vált. Ott a falazó anyag egy részén egy láthatóan fiatalabb téglafalazás rajzolódott ki világosan eltérő kötéssel, emellett nyilvánvalóan nem lehetett szó egy egyhelyű sírkamra értelmében vett *loculus*-ról. 2010. december 9-én meghívott kőműves mesterek ezt a falazó anyagot szondázták meg. Néhány téglá kivétele után azonnal egy téglapadozatú, téglalap alakú boltíves sír-térségbe jutottak, amely azonban üres volt, bontott téglafal és néhány piramis alakú, apró, aranyozott fából készült emlék maradványaival. Ez a kelet-nyugati elhelyezésű térség hosszabbik oldalával közvetlenül érintkezett a Pálffy-kriptával. Boltozatán fa zsaluzás, valamint füstnyomok maradtak fenn.

A felnyitott térség keleti fala már át volt törve egy további, a főoltár felé néző tágasabb kriptába. Ott két személynek a szétbomlás előrehaladott állapotában lévő maradványait fedezték fel. E sírkamra boltozatában a keleti részben egy másodlagosan befalazott, négyzet alakú nyílás volt, az északnyugati részben az eredeti elsődleges bejárat. A feltárásnak ez a helyzete megfelelt Knauz észlelésének, miszerint a fal e két bezárt kriptá között

---

pozsonyi Dómban. Archív literatúra a umenia Slovenskej národnej knižnice v Martine [A turócszentmártoni Szlovák Nemzeti Könyvtár Irodalmi és Művészeti Levéltára] 2341/83-2640. sz.

²² HARGITTAY Emil – KÁFER István – KRÁNITZ Mihály, *Halálom után nem fog minden akaratom szerint történni* (PPKE BTK, Piliscsaba-Esztergom 2007).

²³ Uo. 53-65.

1859-ben csak „téglákkal berakott” volt, és Knauz feltételezte is, hogy Pázmány és Lippay testét éppen a Pálffy-kriptán át helyezték el.

Az ezeket a maradványokat rejtő kriptába senki sem lépett be a kutatócsoportból, egyelőre csak fényképezéssel és kamerával dokumentálták a helyzetet, amit az alábbi módon rögzítettek: *„Mindkét holttest nyugat-keleti irányban tájolt (keletre, a főoltárra szegezett tekintettel). Az emberi reliktumok jobbuknál (tehát délre) voltak a fedél nélküli koporsó-maradványokban, nemes szövetekbe (selyem) voltak öltöztetve és a koponyát fehér mitra fedte, emellett a tarkón haj-maradékok látszottak. A fej nagy barna sarokbojtos párnán feküdt. A mellen korrodálódó fém láncocska csillogott, amelyen kis fémkereszt volt. Az elhunyt jobb oldalán, körülbelül a csipő tájára esztergált, polikrómozott fakelyhet helyeztek, fölötte polikrómozott fa pásztorbot széttört részei. A mitra mellett egy fából készült, talán polikrómozott paténa töredékei látszottak. A talpak mellett varrás utáni szegélyperforációval ellátott cipőket lehetett meghatározni. A testmaradványok a kriptá északi részében csak egy szétmállott deszkán feküdtek, amit haránt alakú fahasábok (2 db) támasztottak alá. A halott fekete habitusba volt öltöztetve, csombók nélküli háromszögletű fekete birétummal. A birétum alatt a koponya tarkóján rövid sötét hajszálak látszottak. A holttest jobb keze keresztbe volt téve a testen. Az egészen talpig érő öltözeten kívül semmiféle egyéb tartozék nem volt észrevehető.”*²⁴ Ezt a rövid jelentést értékelték és pontosították 2010. december 21-én és 30-án a pozsonyi Komenský Egyetem PK Antropológia Tanszéke antropológusai, Doc. RNDr. Milan Thurzo és RNDr. Radoslav Beňuš vezetésével és Mgr. art. Sylvia Birkušová, a történelmi szövetek restaurátorának jelenlétében.

A bíboros koponyája viszonylag jól megőrződött, a tarkón sötétbarna, egyenes hajszálakkal, bajusszal a felső állkapcsón, az alsón pedig megmaradt a szakáll. Viszonylag jól maradt meg a fogak. A fejet selyem anyaggal bélelt fekete háromszögletű csombókos birétum fedte. Ez a birétum tipikus formájával megegyezik a jezsuita típussal, amely számos jezsuita szent barokk képen látható a mai pozsonyi Szent Cirill és Metód Papi Szemináriumban. A koponyán szövet foszlánya is maradt, ami mintha lepelszerűen takarta volna a bíboros arcát. A birétum és a koponya elvétele után szétesett párna és apró rozmaring-ágacskák látszottak, amelyek közepén kicsi madártollat is találtak.

²⁴ Jegyzőkönyv Pázmány Péter bíboros végső nyughelyének meghatározásáról 2009. december 9-i kelettel.

²⁵ Protocollum super inventione lypsanorum Reverendissimorum ArchiEpiscoporum quondam Strigiensium, Cardinalis Petri Pázmán, et Georgii Lippai, die 13o Septembris Anno 1859. Posonii

A test eltört, két haránt hasábbal támasztott koporsólécen feküdt, eredetileg vörös damaszt reverendában, széles gallérral, a csípőig megmaradt gombokkal az alsó végtagok irányában reverenda módjára. Az atlaszkötés formájában szőtt beceses anyagot belülről és kívülről egyaránt florealis motívumok díszítették, levelek, virágok, indák alakjában. A nyitott gallért mintha több helyen „eltörték”, vertikálisan átszakították volna. A jobb ruhaujját átvetették a hason keresztül egészen a balig. A reverenda felső részén mintegy 5 kerek fonott selyemgomb és gomblyuk volt egészen a csípőig. Nem csupán díszítő funkciójuk volt, bekapcsolódtak a gomblyukakba. A gombocskák gömbölyű jellegűek voltak, kis bojtjal. Ezeket identifikáltuk kettesével a ruhaujjak kézelőin, de már csak díszítő elemként. Knauz ruhaléírása a Jegyzőkönyvben az alábbi lelet-tényeket is tartalmazza: „*Vestis talaris ex damasco rubro, circa collum ad formam vestis talaris jesuiticae suta, consistit, lumborum tenuis nodis sericeis formae nucis avellanae provisata, dehinc usque extremitatem aperta ad instar tunicae laicalis (kabát formájú) absque cingulo.*”²⁵ Az alsó részben a reverenda kabát formában nyitva volt, de már jelentősen „foszlott”. A halottnak nem volt sem kolláréja, sem cingulusa.

A mell-garat és a hátgerinc ízületei is és a csontváz többi részei ún. brucit „csontporrá” mállottak, mivel a kristályosító ásvány a hydroxiapatitból eredő nedvesség hatására szétbomlik, porrá tépi a csontot. A megmaradt csontok között volt néhány csigolya, kulcsesont, lapocka, néhány tört borda és összezszott bőr. Az antropológus a bal ruhaujjban két bal alkarcsontot és a jobb ruhaujj alatt jobb vállcsontot talált. A csípő szintjén és a lábszárcsontokon egy megbarnult anyag foszlányát találták, valószínűleg az alsóneműből. Ezen az anyagon feküdt középen a lábszárcsontok között másodlagosan elhelyezett jobb csukló orsó- és könyökcsontja, amit a holttest mozgatásakor vagy kivettek vagy kiestek a felfedezéskor a 19. században, esetleg korábban is.

A teljesen elporladt combcsontok kontúrok formájában maradtak fenn, a bal legalább részben meg is maradt, ugyanígy a bal és a jobb sípcsont maradványai. Az elpusztult medence alatt a hastájban találtak egy nagy nyakendő formájú anyagot, ami valamikor alsónemű része lehetett. A cipők oldalsó részeinek reliktumain kívül találtak egy félig behorpadt fél bal talpat és nem messze tőle egy másodlagosan elhelyezett jobbot is a koporsótól balra, körülbelül a talpac szintjén.

in aedibus parochialibus ad. S. Martinum concinnatum. Primási Levéltár Esztergom, nr. 939., 4. „A reverenda vörös damasztból volt, a nyak körül jezsuita reverenda formájában varrva, csípőig mogyoró-makk formájú selyem »golyócskákka« ellátva, onnan egészen az alsó végtagokig nyitva (kabát formájú) laikus tunika módjára cingulum nélkül.”

Lippay György maradványainak végleges exhumálása 2010. július 2-án folyt doc. RNDr. Radoslav Beňuš antropológus vezetésével, mgr. art. Sylvia Birkušová restaurátor jelenlétében. A fotó- és filmdokumentációt Michal Poljak, mgr. art. Roman Bajzík és dr. Michal Staudt biztosította.

Lippay Györgyöt valamennyi rangjának megfelelő jelvénnel temették el, amelyek a két valószínűsíthető kriptá-behatolás ellenére érintetlenek maradtak. A lelet megfelelt Knauz Nándor leírásának. Az 1859. évi *Protocollum* közli: „*Remotis itaque operculis tumbarum putredine pene consumatarum, apparuerunt in tumba a dextris versus corpus Epistolae ad dexteram cada-veris, infula, rosarium, pedum past. inauratum ligneum, et calix cum patena e ligno aequae inaurata, penes cadaver; quod casula sericea, et binis tunicellis flavi coloris, et veste talari sericea adhuc bene conservata vestitum est; in pedibus calcei sericei arcu phrygia picti visuntur. Cranium, quod adhuc barba, et in occipite capillis modice crispis provisum est, jacuit in pulvinari bissino coloris purpurei.*”²⁶

Lippay maradványai mellett egy püspöki mitra anyagbélése látszott. A mitrának nem volt külső selyemhuzata. Maradványainak különlegessége az élén egy különös „lángocska”. Rózsafüzér-maradványok következtek, tizenkét nagy, hornyolt faszem. Nem találhatók viszont a Knauz leírásában szereplő metszetes Miatyánk-szemek. A püspöki pásztorbotból megmaradt a florealis típusú fej közönséges aranyozatlan fából. Fából esztergálták az aranyozott kelyhet és a paténát is. A selyemsávós trienti hegedű-szabású miseruhát két finom reverenda egészítette ki és egy másik, vastagabb sötétbarna anyagból, ami csak a lábszárt takarta. Nem hiányoztak a selyemcipők sem a térd táján megkötött harisnyával.

A fenti anyagból a restaurátor először a mitrát vette le, majd az antropológusok a koponyát a fejtetőn megmaradt göndör hajjal és a hasonlóképpen jellegzetes szakállal és bajusszal. Kiválóan megmaradtak a fogak is a felső állkapocsban. A szélén megsérült esztergályozott és aranyozott fakehely a halott mellett feküdt a csipő táján, az azonos anyagból készült paténa a párna mellett. Rongálódott volt a fából készült pasztoralé, talán szándékosan széttörve, de lehet, hogy az anyag természetes elöregedése következtében. Az áthúzott „csomó” két gyűrűs nodusszal a széleken feküdt, excentrikusan a koponya mellett, a püspöki pásztorbot „fejének” hat töredéke a holttest mellének szintjén, maga a három részre tört bot az elhunyt testének hosszá-

²⁶ Uo. 2: „És amikor eltávolítottuk a teljesen elkorhadt koporsófedeleket, a koporsóban feltűnt jobbra, a lecke-oldal felé a halott jobbán egy infula, rózsafüzér, pásztorbot aranyozott fából, kehely és paténa szintén aranyozott fából a holttest mellett, amely selyem kazulába volt öltöztetve, volt két

ban. Az eredetileg talán bíborszínű és most megbarnult, négy sarkában bojtokkal díszített párna csak a felső részben maradt meg finom tollból készült bélésel. Az elhunyt egyik kezén manipulum volt trapéz végződésekkkel, egyszerű keresztekkel. A mell-garaton részben korrodálódott kis mellkereszt eredetileg aranyozott ezüst, csiszolt, átlátszó kövekkel vagy üveggel volt kirakva, amit kilenc nyitott hüvelybe helyeztek. A kereszt hátsó horizontális oldalán lévő metszet amforából kinövő két eltérő virágot mutatott, emellett ugyanezen ág csúcsát ornamentális kalászkok díszítették. A széleket kivájt barázdák kombinációja és kivert félívek díszítették, valószínűleg a csiszolt kövecskék jobb megtartására, amelyeket a kereszthez apró fogantyúkkal is odaerősítettek a hüvelyek sarkain. A kis keresztet, amely eredetileg nagy, ovális szemű láncon függött, Lippay végrendelete is említi: „... *3o habeo cruculam in pectore quae mecum sepeliatur.*”²⁷ Ezzel ez a kis mellkereszt végérvényesen bebizonyította, hogy az eltemetett test valóban Lippay György érseké.

A fent leírt maradványok kutatása 2013. március 18-án ért véget, amikor azokat új koporsókba helyezték, amelyek eredeti helyükre kerültek. A templom frissen felfedezett föld alatti részének és magának a Pálffy-kriptának a kutatása új projekt lesz, ami további, hosszú évekig tartó kutatásokat és elemzéseket igényel. Mivel a feltárás során számos ismeretlen holttest került elő, jelenleg ezek identifikálása folyik.

Fordította: *Käfer István*

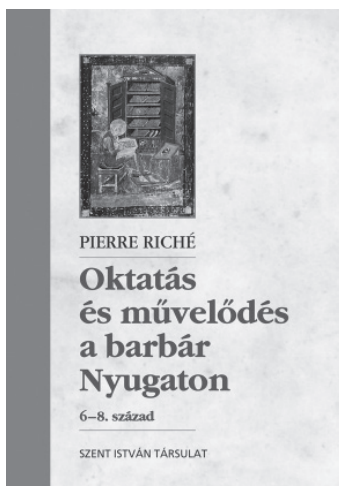
---

kicsi sárga színű tunicellája is, selyem reverendája mindmáig jó állapotban; lábán láthatók voltak fríz tüvel hímzett lábbelik. A koponya, amelyen egészen a tarkóig szakáll és néhány szál göndör haj látszott, bíbor színű batiszt párnán feküdt.”

²⁷ Uo. 2.

Pierre Riché

OKTATÁS ÉS MŰVELŐDÉS A BARBÁR NYUGATON

534 oldal, keménytáblás.
Ára: 5400 Ft

Olyan klasszikust mutat be a kötet, mely páratlan a modern történetírásban. PIERRE RICHÉ műve inspirálta a késő antikvitás újrafelfedezését, melynek köszönhetően ez a történelmi korszak lett a teológia és irodalomtörténet, a nyelvészet, kommunikáció, szemiotika, régészet és történelem leginkább kutatott periódusa, a humaniorák húzóágazata: nem „sötét középkor”, hanem alkotóerőtől duzzadó, aranyfénnel sugárzó „posztklasszikus” időszak. A barbár hatalomátvétellel a klasszikus kultúra nem halt ki, az iskolák fennmaradtak és megszületett az az új műveltség, melyre mai civilizációnk épül. A germán barbárok és a katolikus rómaiak nem elpusztították, hanem újragondolták Róma örökségét, melynek eredményeképpen sokkal gazdagabb és izgalmasabb műveltség jött létre a késő antikvitás során, mint bármikor azelőtt.

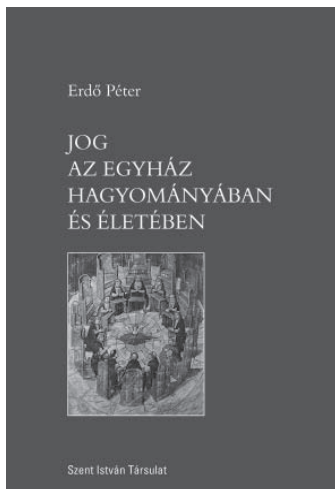
Erdő Péter

JOG AZ EGYHÁZ HAGYOMÁNYÁBAN ÉS ÉLETÉBEN

Az Egyház fegyelmi rendje szorosan összetartozik Isten népének misztériumával. Az első keresztény nemzedékek felfogásában a hitbeli tanításnak, az erkölcsi cselekvésnek, a liturgikus ünneplésnek és a szervezett közösségi életnek egyetlen szabályrendszere volt, az apostoli hagyomány, amely a tanítványok személyén keresztül magához az eredethez, Jézus Krisztushoz kapcsolta a benne hívőket. A kötet egyrészt az egyházbizomány történelmi dimenzióját kívánja bemutatni, másrészt a mai egyházi élet konkrét kérdéseire keresi a jogi válaszokat.

490 oldal, keménytáblás, védőborítóval.

Ára: 5200 Ft

RENDELÉS:

Szent István Társulat Vevőszolgálati Iroda
1364 Budapest, Pf. 277.

TELEFON: 318-6957 • FAX: 317-0974

www.szitkonyvek.hu

◆◆◆ BEKE MARGIT

Habsburg-Lotharingiai Károly Ambrus esztergomi érsek és a királyné koronázása 1808-ban

Hosszú évszázadok folyamán a királykoronázás joga az esztergomi érseket illette meg, míg a királynék koronázása a veszprémi püspök joghatósága alá tartozott.

Mária Ludovika királynéi koronázása körül nem egyértelműek a megállapítások. Pfeiffer János azt állítja, hogy a királynét a szentkirálysabadjai Rosos Pál Sándor (1808. ápr. 29. – 1809. júl. 17.) veszprémi püspök koronázta meg 1808. szeptember 7-én Pozsonyban. Ennek emlékére a királynéről elnevezett pesti katonai nevelőintézet céljaira 10 ezer Ft-os alapítványt tett.¹ A Habsburg lexikon nem tartja méltónak megnevezni, vagy nem tudja, ki koronázta meg Pozsonyban az ifjú királynét.² Meszlényi Antal Mária Ludovika királyné koronázásáról ezt írja: „Az csak természetes, hogy ezt a szertartást is testvéröccse foglalta le magának, bár az a veszprémi püspök, jelen esetben Rosos Pál joga lett volna. Ő azonban annál is szívesebben átengedte, mert súlyos beteg volt.”³ Tehát az a kérdés, hogy ki koronázta meg a királynét?

A konkrét esemény vizsgálata előtt érdemes egy pillantást vetnünk a királyné-koronázások történetére. Egyes állítások szerint az első ilyen alkalom Gizella királyné megkoronázása volt.⁴ Költői a kérdés, hogy mikor is lehetett ez. IV. Béla királyra vezetik vissza (1269) a veszprémi püspök jogát a királyné-koronázáshoz. Megjegyzik, hogy 1216–1221 között a veszprémi püspök és az esztergomi érsek éles vitába keveredett e jogot illetően. Végül is III. Honorius pápa elrendelte, hogy a királynét a veszprémi püspök koro-

¹ PEIFFER JÁNOS, *A veszprémi egyházmegye történeti névtára, 1630–1950: püspökei, kanonokjai, papjai* (Dissertationes hungaricae ex historia Ecclesiae VIII) (Görres Gesellschaft, München 1987) 47.

² *Habsburg Lexikon* (szerk. Brigitte Hamann; Új Génius Kiadó, h.n. é.n.; a továbbiakban: HL) 317-318, arcképe is.

³ MESZLÉNYI ANTAL, *A magyar hercegsorozatok arcképsorozata (1707–1945)* (Budapest 1970) 156-157.

⁴ FÖLDEVÁRY MIKLÓS, *Értekezés a magyar királynék koronázások kezdetéről és a koronázás módjában időről időre történt változásokról...* (Pest 1830) 13.

názza, de a királyt az esztergomi érsek.⁵ Megállapítható, hogy a XV. század végéig vagy tovább is az a szokás, hogy a koronázást szentelt olajjal végzik, amellyel kétszer kenik meg a jobb kart és egyszer a vállak között. 1563-ban először írják le, hogy Miksa császár hitvesének jobb vállára helyezték a Szent Koronát. A koronázást megelőzte az eskü, amelyet az esztergomi érsek vett ki, amint azt II. András III. Incéhez írt levele bizonyítja. Az eskü az ország szabadságára és a nemesek kiváltságainak megtartására vonatkozott. Erre azért volt szükség, mert a királyi férjek a törvényeket az ő beleegyezésükkel hozták meg.⁶ „1527-ig míg a Szent Korona a fejükre tétetett, közor-száglónak számítottak,”⁷ vagyis a hatalomból kivették részüket, de ez a század végén megszűnt. A királynéknak külön udvari tisztségek is a rendelkezésükre álltak., kancellárjuk, alkancellárjuk, főudvarnokuk, főajtónállójuk, grófjaik és báróik vették körül őket. Jószágaik is voltak, ezeket azonban később elvették, és a korona jószágaihoz csatolták. Pecséteket használhattak, kivéve az arany királyi függőpecsétet és a bírósági pecsétet.⁸ A királyné kancellárja a veszprémi püspök volt, akinek ezért 500 márka járt.

A XVIII. századra a koronázás módja megváltozott. A szent olajjal való megkenés megmaradt, de az esküt elhagyták. A királyné fejére díszes házi korona kerül, az ország koronáját jobb vállára teszik (de a közországlásból kimaradnak). Az ország primása keni meg olajjal a királynét és jobb vállára is ő helyezi a koronát. A veszprémi püspök díszes házi koronával koronázza meg.⁹ Nézzük meg most közelebről a megkoronázandó személyét és a koronázót!

Mária Ludovika Beatrix mint Mária Terézia unokája, I. Ferenc császár, magyar király (1793–1835) harmadik felesége lett. Az első felesége Erzsébet Vilma württembergi hercegnő, akivel 1788-ban kötött házasságot. Ő 1790. február 18-án meghalt gyermekágyi lázban.¹⁰ A második Mária Terézia nápolyi hercegnő, akivel 1790-ben kötött frigyét, és 1807. április 13-án szintén gyermekágyi lázban hunyt el. A negyedik Karolina Augusztia bajor hercegnő, aki 1816-ban ment nőül a királyhoz, ő túlélte Ferenc császárt.¹¹ Mária Ludovika Monzaban született 1787. december 14-én, és Veronában halt meg 1816. április 7-én. Mária Terézia fiának, Habsburg-Lotharingiai Ferdinánd

⁵ FÖLDVÁRY 25.

⁶ Uo. 19.

⁷ Uo. 23.

⁸ Uo. 23, 29.

⁹ Uo. 33.

¹⁰ BERTÉNYI Iván – DIÓSZEGI István – HORVÁTH Jenő – KALMÁR János – SZABÓ Péter, *Királyok könyve. Magyarország és Erdély királyai, királynői, fejedelmiei és kormányzói* (Officina Nova, h.n. é.n.; a továbbiakban: *Királyok könyve*) 184-185.

¹¹ *Királyok könyve* 184.

¹² HL 104.

¹³ HL 295-297.

Antal Károlynak,¹² Lombardia kormányzójának és az Estei ágból származó Mária Beatricének,¹³ Modena örökösének a házasságából született. Ferdinánd testvére I. Ferenc császár volt, vagyis Ludovika és Károly Ambrus a császár unokatestvérei voltak. A család némely forrás szerint 9 gyermeket számlált: Mária Terézia (1773. nov. 1.),¹⁴ József Ferenc (1775),¹⁵ Mária Leopoldina (1776. dec. 10.),¹⁶ Ferenc (1779. okt. 6.),¹⁷ Ferdinánd Károly (1781. ápr. 25.),¹⁸ Miksa József (1782. júl. 14.),¹⁹ Mária Antónia,²⁰ Károly Ambrus (1785. máj. 2.),²¹ Mária Ludovika (1787. dec. 14.).²² A *Habsburg Lexikon*ban nem szerepel sem József Ferenc, sem Mária Antónia, ebben az esetben 7 testvérrel kell számolnunk.

MÁRIA LUDOVIKA PORTRÉJA

litográfia
(közl.: HOLČEK)

Mária Ludovika 1808-ban feleségül ment a negyvenéves I. Ferenc császárhoz. Valószínűleg ez volt a vőlegény egyetlen szerelmi házassága, bár a következő királynéről, Karolina Augusztáról is ezt jegyezték fel. Az egybekelésnek nagy ünnepi és irodalmi visszhangja volt. A menyasszonyt dicsérték: szépségét, báját, szívét és szellemét. Kedvelte a pompát, és fényes ünnepeket tartott. Ezek az évek a Napóleon elleni küzdelemben teltek el, és ennek megfelelően

élesen Napóleon-ellenes volt ő is és az egész Habsburg család. A királynén hamar jelentkeztek a tuberkulózis tünetei. Mária Ludovika Karlsbadban, ahová gyógyulás céljából utazhatott, ismerkedett meg 1810 nyarán Goethével, akin keresztül a német irodalmat is megismerte. Még nem volt 29 éves, amikor elhunyt, de testvérbátyja, a primás sem élt már.²³

¹⁴ HL 328.

¹⁵ HL nem ismeri.

¹⁶ HL 313.

¹⁷ HL 120.

¹⁸ HL 106. Második gyermeknek mondja.

¹⁹ 1776. dec. 10.*

²⁰ HL nem ismeri.

²¹ HL 217.

²² HL 296 szerint Mária Terézia, M. Leopoldina, IV. Ferenc, Ferdinánd, Miksa, Károly Ambrus, M. Ludovika.

²³ HL 317-318.

Mária Ludovika testvére Károly Ambrus. Ki volt ő? Milánóban 1785. november 2-án született.²⁴ Nevét Milánó két híres püspökéről, Ambrusról és Borromei Károlyról kapta. A törékeny testalkatú herceget papnak szánták. Életének első 10 évét a modenai várkastélyban töltötte, majd 4 évet Breisgauban.²⁵ Atyja Lombardia kormányzójaként 1796-ban menekülni kényszerült Napóleon elől, és birtokaitól megfosztva az anya kisebb gyermekeivel előbb Triesztben, majd a bécsújhelyi Neuklosterben telepedett le.²⁶ A család 1803-ban Bécsbe költözött. Az 1805–1806-os években I. Ferenc császár az elvesztett birtokok helyett a családnak ajándékozta a Rákócziak ősi fészket, Szerencs várát a hozzá tartozó birtokokkal együtt. Károly Ambrus Szerencsen készült a papi pályára, ahol két éven át teológiát tanult Rauscher Miklós esztergomi kanonoktól, Gerlóczy báró udvari pap és szertartótól és Zimányi Ignác pesti egyetemi tanártól. Tanulmánya kiterjedt a magyar nyelv elsajátítására is.²⁷ 1805-ben Bécsben Sigismund Hohenwarth bécsi érsek adta fel neki a kisebb papi rendeket. 1806. július 29-én korhiány miatt pápai engedéllyel kinevezték váci püspöki adminisztrátornak, és székhelyére 1807. január 7-én nagy pompával vonult be, noha ekkor még a papszentelésben sem részesült.²⁸ Érdekes, hogy az esztergomi érseki szék is üres volt ezekben az években, de a Szentszék nem vele akarta betölteni a széket, talán azért sem, mert még nem volt pap. A Váci Egyházmegyét hosszú éveken át Bodonyi Sándor felszentelt püspök kormányozta káptalani helynökként, akit az új főpásztor püspöki helynökévé tett meg. Károly Ambrus őt kérte meg diakónusi felszentelésére, ami 1807. november 5-én Vácott történt meg. A következő napon Fischer István egri érsek szentelte áldozópappá.²⁹ Mint láttuk, az esztergomi érseki szék üres volt, ezért kérték meg az egri érseket a szentelés kiszolgáltatására. Első ünnepélyes szentmiséjét az új váci püspök előkelő ronkoni jelenlétében a budai várkapornában tartotta november 29-én, az osztrák császári ház főpatronusa, Szent Lipót ünnepén. 1807. december 25-én

²⁴ Születési dátuma november 2., és nem május, vö. DULHÁZY Mihály, *Esztei Károly Ambrus Ausztria, Magyar és Cseh Országok örökös Királyi hercege, Esztergomi Érsek és Magyar Országai Primásnak Élete Rajza*, in *Felsőmagyarországi Minerva* (1825) XIII–XVI; TÖRÖK János, *Magyarország primása közjogi és történeti vázolat I-II* (Pest 1859) I, 177; MESZLÉNYI 1970, 151; HL 217-218; REISZIG Ede, *Esztergom vármegye története*, in BOROVSKY Samu, *Esztergom vármegye* (Magyarország vármegyéi és városai) (bev. Praznovszky Mihály; reprint, Budapest 1989) 382; SZÁMORD Ignác, *Estei Károly Ambrus*, in *István Bácsi Naplója* (1881); ZELLIGER Alajos, *Egyházi írók csarnoka. Esztergom-főegyházmegei papság irodalmi munkássága* (Nagyszombat 1893) 7; BEKE Margit, *Habsburg-Lotharingiai Károly Ambrus*, in *Esztergomi érsek 1001–2003* (szerk. Beke Margit; Budapest 2003) 354-357, pecsétje 439, 36. sz., címere 451, 37. sz.; BEKE Margit, *A Primási Levéltár nemesi és címeres emlékei* (Esztergom 1995) castrum doloris: 245, címer: 254; Ua. (2. kiad., Budapest 2010) castrum doloris: 299, címer: 308.

²⁵ MESZLÉNYI 1970, 152.

²⁶ HL 296.

²⁷ MESZLÉNYI 1970, 152.

még a váci székesegyházban ünnepélyesen bemutatta szentmiséjét, onnan Budára érkezett, majd 28-án Bécsbe ment, a király jegyeseének üdvözlésére.³⁰ December 30-án ugyanis Trautmannsdorf prefektus teljhatalommal felruházva megkérte Mária Ludovika Beatrix kezét Ferenc császár és király részére. Ezért január 3-án a hercegnő anyjához mentek kísérettel, hogy tőle is megkérjék a leány kezét. Ekkor már nem élt az apa. Az esküvőt január 6-ára a Háromkirályok ünnepére tűzték ki, este hat órára.³¹

I. Ferenc császárnak ez a házassága kiemelkedik a többi közül, hiszen ekkor alapította a *Lipót Rendet*, 1808. január 6-án. Ezt atyja, II. Lipót (1790–92) emlékére nevezte el. Alapítása 1808. július 14-én kelt. Polgári és katonai személyek egyaránt megkaphatták a rendi kitüntetést. 3 osztálya volt: a Nagykeresztesek, a Középkeresztesek és a Lovagkeresztesek. 1901. február 1-től a Nagykeresztesek után következtek az I. osztály lovagjai.³²

Az ünnepélyes esküvői szertartásra az ágostonosok templomában került sor, a kora esti órákban, amikor már gyertyák és fáklyák fényénél vonultak a meghívottak. A templomot kívül és belül művészien elhelyezett lámpákkal díszítették fel. Trautmannsdorf kísérte a menyasszonyt a templomtérhez zeneszó és harangzúgás közepette. Károly Ambrus főpapi díszbe öltözve a papsággal kísérte a jegyeseket és az anyát a szentélybe. A püspök az áldás és a házasságkötés szertartása után *Te Deumot* intonált. Ezalatt ismét megszólaltak a harangok, majd az ünneplők visszatértek a királyi palotába. Ott az előkelő dámák kézcsókra járultak az új királynéhoz. Az esküvőt követő lakomán jelen volt a királyné anyja és valamennyi testvére számos meghívott vendég között.³³

A királyné koronázására ez után kerülhetett sor. Felvetődik a kérdés, miért nem hamarabb történt meg ez a koronázás? Erre Károly Ambrus életrajzi adatai adhatnak választ. A házassági szentséget a felek ugyan egymásnak szolgáltatják ki, de jelen van az egyház papja is. Ez így történt január 6-án.

²⁸ MESZLÉNYI 1970, 154; MESZLÉNYI Antal, *A jozefinizmus kora Magyarországon (1780–1846)* (Budapest 1934) 140; KATONA, Stephanus, *Historia critica regnum Hungariae I-XLIV* (Pestini-Budae 1779–1817) XXIII. ord. XLII, 360.

²⁹ MESZLÉNYI 1970, 153; CHOBOT Ferenc, *A váci egyházmegye történeti névtára II* (Vác 1917) 643; PAINTNER Mihály, *Trauerrede auf den durchlauchtigsten... Herrn Carl Ambrosius, königreichen Erz-Prinzen von Ungarn. Erzherzog von Österreich Erzbischof zu Ungarn, Primas des Königreichs Ungarn als Ihren... königlichen Hoheit Leichenbegräbniss in der Kollegiat-Kirche zu Pressburg der 11. 12. und 13ten Christmonats 1809. feyerlich begangen wurde* (Ofen 1810) lapsz. n.

³⁰ *Ephemerides statistico-politicae Posenienses* (a továbbiakban: *Ephemerides Posenienses*) (1808) 3.

³¹ *Ephemerides Posenienses* (1808) 4.

³² LAKATOS Sarolta, *Rendjelek és kitüntetések a Jósa András Múzeumban. Kállay Kristóf rendjel- és kitüntetésadománya* (Nyíregyháza 1994) 30; MAKAI Ágnes – HÉRI Vera, *Kereszt, érem, csillag. Kitüntetések a magyar történelemben* (Helikon, Budapest 2002) 26, kitüntetések leírása: 210-212.

³³ *Ephemerides Posenienses* (1808) 22-23, 34.

A koronázáshoz azonban felszentelt püspöknek van joga. A veszprémi püspöki szék be volt töltve, de az esztergomi érseki szék mint legfontosabb egyházi méltóság még üres volt. A császári és királyi rokonság ragaszkodott a primás személyéhez.

Az esztergomi érseki székre VII. Pius 1808. március 16-án prekonizálta, miután a püspöki kor hiánya alól felmentette. Az érseki pallium átvétele 1808. május 26-án Bécsben történt.³⁴ Az ünnepély az udvari királyi kápolnában zajlott Rudolf Rauscher olmützi coadjutor püspök, Schwarzenberg Ernő herceg, esztergomi kanonok, Ürményi Péter, a Pázmáneum rektora és Alagovich Sándor pozsonyi kanonok jelenlétében. Két pazmanita növendék, Pribyla József és Németh György asszisztált.³⁵ Az új érsek május 31-én látogatást tett a Pázmáneumban, és ajándékkul 100 forintot hagyott a növendékeknek. A kinevezett érsek püspökké szentelésére 1808. július 24-én került sor,³⁶ szintén a császári udvari Szent József titulusú udvari kápolnában, Fischer István egri érsek főcelebráns, Vilt József győri és Somogyi Lipót szombathelyi püspökök mint társszentelők közreműködésével. Ott tartózkodott az érseki pallium átadási ünnepélyen a már felsorolt személyeken kívül az esztergomi egyházmegyes Kurbélyi György c. püspök, a nemrégben kinevezett kancelláriai referens, továbbá Melczer András pozsonyi kanonok és két asszisztáló pazmanita növendék, Anderla János és Petrikovics Antal.³⁷ A szentelési ünnepségen megjelent I. Ferenc császár Mária Ludovikával, a szentelendő nővérével, továbbá jelen volt Károly Ambrus édesanyja és többi testvére is. Ezután kétnapos laxenburgi ünneplés következett, majd az érsek pozsonyi palotájába vonult, mivel az érsekség még nem költözött vissza Esztergomba. Jelmondata így hangzik: „Ha az őszinteség hiba, úgy én ebben a hibában igen vétkes vagyok.”³⁸ Érseki és Esztergom vármegyei főispáni beiktatását Esztergomban tartották meg augusztus 16–17-én.³⁹ Pozsonyból szinte diadalmenettel jött Leányváron és Dorogon át, ahol az ünnepség miatt megszakították az érsek és kísérete útját, mielőtt bevonult Esztergomba, a primási palotába.⁴⁰ Az elhagyott város örömét fejezte ki az érseki jelenlet miatt, esti diszkivilágítással és térzenével ünnepelt. Másnap beiktatása a Mária Terézia-féle vártemplomban volt József nádor jelenlétében. Ezután nem volt akadálya a királyné-koronázási előkészületeknek. A koronázást, melyre Pozsonyban 1808. szeptember 7-én került sor, országgyűlés előzte meg.

³⁴ Pázmáneum Levéltára, Bécs (a továbbiakban: PáL). *Collectanea adnotationes ab a. 1808–1812*; MESZLÉNYI 1970, 147–167.

³⁵ PáL *Collectanea adnotationes ab a. 1808–1812*; MESZLÉNYI 1970, 159; BEKE Margit, *A pázmáneum története az újraindulástól napjainkig (1803–2002)*, in *A bécsi Pázmáneum* (METEM Könyvek 37) (szerk. Zombori István; Budapest 2002) 177–344, 198.

³⁶ *Ephemerides Posonienses* (1808. júl. 29.) 537.

³⁷ BEKE Margit, *Fejezetek az új- és legújabb kori elitképzéshez. A katolikus egyház szerepe a modern magyar értelmiségi elit nevelésében a bécsi Pázmáneumban* (akadémiai doktori

KÁROLY AMBRUS PORTRÉJA

festmény

Esztergom, Keresztény Múzeum

Fotó: Mudrák Attila

KÁROLY AMBRUS KELYHÉN LÉVŐ CÍMERE

Johan Jakob Vogelmund, Augsburg 1717.

Esztergomi Főszékesegyházi Kincstár

Fotó: Mudrák Attila

Augusztus 28-án a király a királyné koronázása ügyében levelet intézett Károly Ambrushoz. Az augusztus 28-ára összehívott országgyűlésről ír. A levél szerint az ország karai és rendjei kérték Mária Ludovika királyné megkoronázását, és Ferenc király teljesíteni óhajtja ezt a kívánságot. A koronázást az országgyűlés idejére tűzte ki.⁴¹

Az 1808-as koronázási kutatások során betekintést nyertem az esztergomi Bibliotheca Batthyány-gyűjteményének vonatkozó anyagába. Ez érdekes adalékkul szolgálhat a királyné-koronázások történetéhez. A koronázást ugyanis megelőzték a követi utasítások, az országgyűlés és a koronázással kapcsolatos állásfoglalások.⁴² Az utasítások közül néhány számunkra érdekesebb momen-

értekezés; Budapest 2011) 40.

³⁸ HL 217.

³⁹ KATONA XXIII. ord. XLII, 421; PAINTNER oldalsz. n.; MESZLÉNYI 1934, 143; MESZLÉNYI 1970, 159–160; BEKE Margit, *Habsburg-Lotharingiai Károly Ambrus*, in *Esztergomi érsekek 1100–2003* (szerk. uő; Budapest 2003) 354–357.

⁴⁰ MESZLÉNYI 1970, 159–160.

⁴¹ PL AR Cl. A Nr. 105. Ezúton mondok köszönetet Hegedűs András igazgató úrnak, hogy volt szíves erre felhívni a figyelmemet.

tumot közlünk. Összesen 28, illetve 29 megye, Dalmácia, Horvátország és Szlavónia utasításai olvashatók.

Általában mindegyik megye hivatkozik a király felhívására, amely szerint a király a rendek és karok óhaját kívánja teljesíteni, hogy Mária Ludovika magyar királynéva koronáztassék. Ezért augusztus 28-ára szándékozott az országgyűlést Pozsonyba összehívni és ezzel kapcsolatban a koronázás szertartását elvégezni. Kiderül az is, hogy Pest megyében például pontosan előírták, hogy kinél kell jelentkezni a követeknek, amikor megérkeznek Pozsonyba. Először a nádorispánt, azután az ország primását, és ha valamelyik főherceg jelen van, úgy őt is köszöntsék, majd a zászlós urakat, a királyi személyes jelenlét helytartóját, hogy teljes alázatossággal az ő kegyelmükbe és jószívűségeibe ajánlják vármegyéjüket.⁴³ Felvetődik, hogy az országgyűlésen a bandériumok és a nemesi felkelés rendjét is meg kellene tárgyalni.

Minden vármegye pontokba szedve adta meg utasításait ezzel kapcsolatban. Pozsony vármegye – a város révén – a koronázásban különösen is érdekelt, ezért a követi utasításban az ajándék összegét illetően ez a megye a legbőkezebb, ugyanis 500 ezer forintot ajánl meg, aminek sikerült is érvényt szerezni.⁴⁴ A többi megye nem volt ennyire nagyvonalú, bár indokaik különbözőek. Mindegyik hivatkozik a királyi meghívó levélre, majd az ott követendő magatartásra. Az Esztergom megyei hivatkozik arra, hogy 1808. augusztus 22-én a megye Esztergom szabad királyi városában generális gyűlést tartott Károly Ambrus herceg, Magyarország primása, esztergomi érsek elnöklete alatt, aki e megye örökös főispánja.⁴⁵ A királyi meghívó levelet is leírták, amely szerint a király óhajta, hogy a királyné öfelsége boldogságára az elődök szokása szerint a törvénnyel összhangban fogadják Magyarország királynéjának installációját, és honoráriumot a szokott módon ajánljanak fel.

A Pest megyei nem tűnik annyira fennköltnek, mint a többi. A magyar nyelvű szöveg ma már népies ízűnek tűnhet: „Tellyes alázatos háladatossággal vévén ezen Törvényessen egyesült Vármegyéknek Rendei: Eő császári, s királyi Felségének abbéli kegyelmét: mely szerént Felséges Élete Párjának, Magyar Ország Királynéva léendő Felszenteltetése, és meg Koronásztatás végett, az Ország nevében Felséges Színe elejben terjesztett, és ezen Vármegye által is meg ujított Könyörgést kegyelmessen elfogadni méltoztatott; öregbétvén egyszer s mind örvendetes érzéseiket azon tsalhatatlan remény-

⁴² EFK Batthyány gyűjtemény. Cat. II. Tit. XVIII. a. diaeta anni 1808. Nr 94-118.

⁴³ EFK Batthyány gyűjtemény. Cat. II. Tit. XVIII. a. diaeta anni 1808. Nr 11.

⁴⁴ EFK Batthyány gyűjtemény. Cat. II. Tit. XVIII. a. diaeta anni 1808. Acta 94-118. Nr. 1.

⁴⁵ EFK Batthyány gyűjtemény. Cat. II. Tit. XVIII. a. diaeta anni 1808. Acta 94-118. Nr. 9.

⁴⁶ EFK Batthyány gyűjtemény. Cat. II. Tit. XVIII. a. diaeta anni 1808. Acta Nr. 11. 2. pont.

⁴⁷ EFK Batthyány gyűjtemény. Cat. II. Tit. XVIII. a. diaeta anni 1808. Acta Nr. 17.

⁴⁸ EFK Batthyány gyűjtemény. Cat. II. Tit. XVIII. a. diaeta anni 1808. Acta Nr. 18.

ség, hogy fejedelmi Erköltsökkel tündöklő Felséges Királynénk meg Koronásztatása által szorosabb kötelekkel öszve kaptoltatván...⁴⁶

A Szabolcs megyei is hangsúlyozza a király kívánságát „hogy Őfelsége Kedves Házastársa... királynévá koronáztasson... minthogy a Magyar Nemzet az Eő Felsége szerentsés Házasságával Különben is azt nyerte, hogy a Felséges Királyné a Magyar Királyok vériből származván, a Magyar Nemzethez természettel vonzó Kegyességgel úgy bír, mint Őseiről reá maradt örökséggel”, bizonyosak benne, hogy az ország boldogságára fog törekedni, honoráriumot azonban mérsékelt összegben ajánljanak meg.⁴⁷ A magyar királyokkal rokonítja Mária Ludovikát, ami onnan eredhet, hogy Magyarország hercegprímása Károly Ambrus, és ha ő magyar, úgy a testvére is az. Szepes vármegye arra utasítja követeit, hogy annyi honoráriumot adjanak, ami az előző szokásoknak megfelel, de igyekezzenek az elvárásokat is teljesíteni.⁴⁸ A Borsod megyei utasítás is a honorárium miatt érdekes: „A mostani környül állásokhoz képpes... mivel arany és ezüst pénz nintsen, Bankó czédulákban ajánltasson.”⁴⁹ A Szatmár vármegyei követek utasítása azért érdemel különös figyelmet, mert a lelki dolgokat emeli ki. E szerint „Ő Felsége Felséges Hitves Társát, kinek ritka Lelki tulajdonságait egész Europa már hirdeti és a mellyekből legbővebb szerencsének és boldogságnak gyömöltsei az alatta való Nemzetekre áradhatnak, ezen Szent kötéssel a Magyar Nemzettel inkább együvé kötelezni kívánta”, és ehhez illő ajándékot vigyenek.⁵⁰

Finom megkülönböztetést tesz Kittenberger János, aki *inauguratio honorist* és nem *inauguratio iurisdictionist* (ami a királyt illeti meg) említ Mária Ludovika megkoronázásánál, mert nincs joghatósága.⁵¹ Az országgyűlésen meghatározták a szertartás rendjét. A királyné kancellárja a veszprémi volt, főszerep jutott a nádornak, a hölgyek közül az országbíró nejének.⁵²

A koronázással kapcsolatban található indigenátusi kérelmek is.⁵³ Koronázások alkalmával valóban található nemesi címek adományozásai, köztük idegen származású, de magyar nemességet kérő személyek, az indigenák. Amennyiben ők címet vagy rangfokozatot kaptak, azt az országgyűlésnek jóvá kellett hagyani.⁵⁴

A szertartásról, a tervezett ünnepegről a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára 1808. évi országgyűlési anyaga ad számot,⁵⁵ míg az *Ephe-merides Posonienses* korabeli újság 1808. évi különböző számai a valóban

⁴⁹ EFK Batthyány gyűjtemény. Cat. II. Tit. XVIII. a. diaeta anni 1808. Acta Nr. 20.

⁵⁰ EFK Batthyány gyűjtemény. Cat. II. Tit. XVIII. a. diaeta anni 1800. Acta Nr. 16.

⁵¹ KITTENBERGER János, *A magyar királyok és királynék koronáztatása 1526–1867* (h.n. é.n.) 44.

⁵² MNL OL N 62. Dieta anni 1808. Fasc. A.

⁵³ EFK Batthyány gyűjtemény. Cat. II. Tit. XVIII. a. diaeta anni 1808. Acta a. Nr. 94 – 118.

⁵⁴ BEKE Margit, *A Primási Levéltár nemesi és cimeres emlékei* (2. bőv. kiad., Magtár Művészeti Alapítvány, Budapest 2011) 24.

megtörtént eseményekről közölnek tudósítást. Némi eltérés tapasztalható az országgyűlés *Ordója* és az *Ephemerides* között. Sajnos, a Prímási Levéltár protocolluma csupán jelzi a királyné koronázását, de maga az aktacsomó nem található.⁵⁶

A napóleoni háborúk idején a koronaékszereket Ungvárra menekítették a püspöki palotába, majd visszakerült a budai királyi palotába, onnan kellett elhozni Pozsonyba.⁵⁷ A Szent Koronát a királyné lakosztályába vitték a koronaőrök. Ez így történt Mária Ludovikánál is.

Az újság beszámolója szerint a királyné megkoronázása a lehető legünnepelesebb formában történt. Díszmenet indult a királyi lakból a Szent Márton-székesegyházig.⁵⁸ A Szent Koronát már három nappal előtte, vagyis 1808. szeptember 6-án elhozták. Miután a Szent Márton-székesegyházban minden elő volt készítve, délután 2 órakor a koronaőrök a küldöttség uraival – 2 prelátus, 2 báró, 2 mágnás, 6 személy a rendek által kinevezve – együtt elhozták a klenódiumokat. József nádor szállására mentek, innen a király palotájához vonultak. Ott négykerekű, nyitott udvari kocsira helyezték, majd a városi magisztrátus megjelent tagjai és a polgárok sorfala között a Szent Márton-székesegyházba vitték, miközben katonaság őrizte a rendet. A körmenet meghatározott rendben vonult a templomig. A dóm előtti téren a klenódiumokat tartó ládát leemelték, és a templom sekrestyéjébe vitték.

A koronázás napján 7 óra előtt megjelent az előző napi díszkíséret, a ládából kivették a klenódiumokat és az odakészített asztalra helyezték. A koronaőrök ott maradtak, a bizottság visszatért a király palotájához. 7 órakor a király és a királyné előjöttek szobáikból, a király lóra, a királyné kétkerekű hintóba szállt, így vonultak harangok zúgása közben a dómba. A Mihály-kaputól a templom lépcsőjéig polgárok címerekkel és zászlókkal álltak sorban.

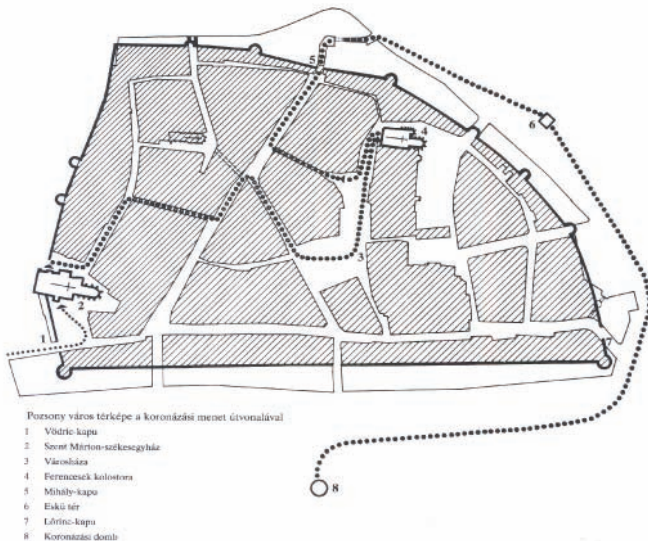
A templom kapujában a prímás a klérussal, pontifikáléba öltözve fogadta a királyi párt, a csókkeresztet nyújtotta nekik, és szenteltvízzel meghintette őket, miközben dobok és harsonák szóltak. A templomban baloldalt helyezték el a királyi trónt, a szentély közepén pedig a királyné trónját. A templomajtóban, a prímás és a papság után a nádor, a családtagok, a főlovászmester, a keresztvívő püspök, a herold, az ítélmester, a főudvarhölgy, az országbíró neje és több hölgy várta a királyi párt. Kíséretükben a sekrestyébe vonultak, ahol a király felvette a Szent Koronát és a palástot, a királyné az e célra készített díszes házi koronát. Harsonaszó és dobok pergése közben

⁵⁵ MNL OL N 62. Dieta anni 1808. Fasc. A.

⁵⁶ PL Károly Ambrus. PE Nr. 4. M. Ludovicae Reginae, quoad coronationem ritus.

⁵⁷ TÓTH Endre – SZELÉNYI Károly, *A magyar szent korona. Királyok és koronázások* (h.n. 2000) 77; HOLČIK, Štefan, *Pozsonyi koronázási ünnepségek 1563–1830* (Budapest-Bratislava 1986) 45.

⁵⁸ *Ephemerides Posonienses* (1808. szept. 9.) 629.

A KORONÁZÁSI MENET ÚTVONALA
(közli: HOLČIK)

a *Consecrator Primas Regni*⁵⁹ és a papság vezetésével menet indult az oltárhoz, köztük a magyar herold, a koronaőrök, a klenódiумok hordozói, akik a klenódiумokat arannyal díszített párnán vitték, a palatinus, a keresztet vivő püspök, őfelsége a Szent Koronával, köpenyben, majd a királyné fején (házi) koronával az említett két püspök között, akik közül az egyik a veszprémi. Ezután a királyné koronáját levették és az oltárra helyezték.⁶⁰ A primás mellett az egri érsek és a zágrábi püspök asszisztált a szentmisén. A lecke olvasása után a király a primástól kérte a megkoronázást. A királyné letérdelt és megcsókolta a kis keresztet. Rövid admonitio és fohász után a Mindenszentek litániája következett. Ezalatt a palatinus és az ítélmester segítségével a király fejről levették a Szent Koronát, és a jogarral együtt az oltárra helyezték. A királyné baloldalt, egy párnán arcra borulva maradt egészen a litánia végéig. Ezután a szentelő a szent olajjal megkenete a királyné jobbját kétszer és a vállak között egyszer.⁶¹ A királyné az oltár mögé ment, ahol letörölték az olajat. Két püspök kíséretében tért vissza az oltár elé, ahol Rosos Pál veszprémi püspök a fejére helyezte a házi koronát.⁶²

⁵⁹ *Ephemerides Posonienses* (1808. szept. 9.) 637.

⁶⁰ KITTENBERGER 45.

⁶¹ *Ephemerides Posonienses* (1808. szept. 13.) 642.

⁶² Uo.

⁶³ KITTENBERGER 45-46.

MÁRIA LUDOVIKA KIRÁLYNÉVÁ KORONÁZÁSA A POZSONYI DÓMBAN
Színes rézmetszet, 1808
(közli: HOLČIK)

Ekkor a nádor levette a király koronáját a párnáról és átadta a szentelő primásnak, aki a nádor segítségével a királyné jobb vállához érintette, jelképezve ezzel, hogy férjével együtt viselik a kormányzás terhét. A Szent Koronát ezután a király fejére tették. Miután a primás jobbába adta a jogart és baljába az országalmát,⁶³ a királyné az udvari prefektus és az asszisztáló püspökök kíséretében harsona- és dobszó közepette a főoltártól trónusához vonult. Főherceg testvére, a primás bemutatta őt. Ekkor mindenki felállt, és teli torokkal háromszor *vivatot* kiáltott. A primás intonálta a *Te Deumot*, majd ismét megszólaltak a harangok, és üdvözlő ágyúlövés hallatszott. A himnusz után a primás visszament az oltárhoz, az asszisztáló veszprémi püspök⁶⁴ pedig levette a királyné házi koronáját, és átadta a prefektusnak, a jelvényeket a párnára helyezte. A mise az Evangéliummal folytatódott, amelynek végén a diakónus, az egri érsek és a veszprémi püspök megjelölte a könyvet, azután a királynak, majd a királynénak nyújtották csókra, és mindkettőjüket megtömjénezték. Felajánláskor a veszprémi püspök újra a királyné fejére tette a házi koronát és az oltárhoz vezette, aki egy aranypénzt ajánlott fel aranypatenán, amelyet a szertartónak nyújtott. A szentelő megcsókolta a patenát, a királyné pedig visszatért a trónushoz. A prefációhoz a veszprémi

⁶⁴ *Ephemerides Posonienses* (1808. szept. 13.) 643.

⁶⁵ *Ephemerides Posonienses* (1808. szept. 13.) 644.

püspök újra levette a királyné házi koronáját, és az udvari prefektusnak adta, majd a párnára helyezték. Ugyanígy tettek a Szent Koronával is. Áldozáskor a királyné a szentelőtől fogadta a Szentostyát, majd a veszprémi püspök ismét fejére helyezte a házi koronát. Az ünnepi áldáskor megszólaltak a harangok. Mindnyájan visszatértek a sekrestyébe, ahol levették a koronákat, illetve a liturgikus öltözéket, és elhagyták a templomot.

A klérus a kapunál gyülekezett. A király lovon, a királyné hintón a primási épületbe ment, ahol villásreggeli várta őket. A Szent Koronát és a klenódiuumokat is a primási épületbe vitték, ahol a nádor jelenlétében ládába zárták. Az étkezésnél a Szent Koronát és a házi koronát párnán az asztalra helyezték. A palotahölgyek az asztal bal oldalán helyezkedtek el. Kézmosásra a nádor öntött vizet a felségek részére, és a primás nyújtotta nekik a törlőkendőt. A primás mondja az asztali áldást, azután mindenki leül. Amikor a király a harmadik poharat ürítette, megszólaltak a harangok, és elkezdődött az asztali zene, amely az ebéd végéig tartott. Miután a királyi pár felállt az asztaltól, a primás *Deo gratias* recitált. Ezután a sekrestyébe mentek, ahol a király lepecsételte a klenódiuumokat. Este fényárban úszott az egész város. A primási nyári palota homlokzata ezernyi lámpával megvilágítva, középen a primás címerével. Kivilágították a városházát is, ahol képeket, feliratokat helyeztek el. A Grassalkovich-palotánál, ahol a királyi pár tartózkodott, 3 megvilágított gúlát készítettek feliratokkal. Így díszítették a Jankovich-féle házat is, amelyet viaszgyertyákkal világítottak meg. A kancellár épülete, Szapáry József gróf háza az Irgalmasok terén és más grófok, sőt egyszerű polgárok házai sem maradtak el az ünnepi fénytől. A pompa emelésére két, szintén kivilágított diadalkaput is állítottak, ahol zene szólt. Az Irgalmasok tere végén, az Esterházy grófok palotájánál chronosztikonos feliratot helyeztek el. A zsinagóga is fel volt díszítve.⁶⁵

Szeptember 8-án Kisasszony napját ünnepelték. Szeptember 9-én országgyűlés volt, ahol megszavazták a királynénak járó honoráriumot. Este mindkét országgyűlési tábla nyitva volt, és tiszteleghettek a királyné előtt.⁶⁶ Szeptember 10-én a karok és rendek már nem 25 ezer aranyat szavaztak meg, mint 1792-ben, hanem 500 ezer aranyat ajánlottak a királynénak. Ezen a napon a primás kérésére mindenkit a primási palotába hívtak 12 órára, hogy a honoráriumot a királynénak átadják. A király trónjáról latinul fejezte ki köszönetét. A klenódiuumok három napon át közszemlére voltak kitéve a Grassalkovich-féle palotában, azután visszavitték Budára. Többen – mint említettük – költeményben köszöntötték a királynét.⁶⁷

⁶⁶ *Ephemerides Posonienses* (1808. szept. 13.) 647.

⁶⁷ *Ephemerides Posonienses* (1808. szept. 13.) 648.

Végezetül a következőket lehet leszögezni. A királyné-koronázás általában a veszprémi püspök jogköréhez tartozott.⁶⁸ Mária Ludovika esetében azonban a királyné szent olajjal való felkenését, koronázását bizonyíthatóan az esztergomi érsek végezte. A szertartásnál jelen volt Rosos Pál veszprémi püspök, de ő csupán a házi koronával kapcsolatos teendőket végezte, tehát nem ő koronázta meg a királynét. Azt nem tudtam megállapítani, hogy a királyné-koronázás megváltozott rendje miatt történt így a koronázás, vagy az esztergomi érsek kivételezett helyzete volt az oka.

Mária Ludovika királyné koronázásának több rendhagyó mozzanata is volt. Az írták, hogy a prefáció végén az ünnepi ágyúk megszólalnak, de a *vivat* elmarad.⁶⁹ Őt azonban mégis *vivattal* köszöntötték. Különös, hogy az avatásnál a karját kétszer, válla között egyszer kente meg a primás.⁷⁰ Általában a templomból a királyi palotába vonultak ebédre. Ebben az esetben a primás hívta meg az előkelőket asztalához a nyári lakba. Az új királynénál azt is feljegyezték, hogy az esti mulatságon a városi lövészegylet tagjai versenyt rendeztek a tiszteletére. 9 díjat tűztek ki. Néhány ekkor használt tárcsa még megtalálható a Pozsonyi Városi Múzeumban.⁷¹

A Szent Márton-dómban már a főoltáron volt Georg Rafael Donner Szent Márton-szobra. Ennek az érdekessége az, hogy kapcsolata van az esztergomi érsekséggel. Pozsonyban ekkor már állt a két primási palota, az egyik a Battyány-féle, Hefele Menyhért tervezésében, amely alkalmas volt koronázási bálók megrendezésére is. Volt egy nyári palota is, amely az egykori Hercegfásornak nevezett utcán állt. Már Lippay György érsek (1642–1666) nagy kertet alakított ki benne – ez a híres Lippay-féle kert – különleges növényekkel, szobrokkal, díszkúttal és barlangokkal. Ezt a nyári lakot Barkóczy Ferenc érsek (1761–1765) Franz Anton Hillebrandt tervezővel átépíttette díszes palotává. Így szolgálhatott helyszínül a primás nyári palotája a koronázási ünnepség alkalmával.

A palotához épített lépcsőket óriási kőatlaszok tartották. Ezeket a XIX. században Köpcsénybe szállították. Szintén Donner keze alkotásai voltak, aki a nyári palota gazdasági épületében kapott műtermet. Esterházy Imre érsek (1725–1745) rendeletéből itt készült a Szent Márton-szobor is.⁷² A magyar rendek szokatlanul gazdag ajándékkal, 500 ezer arannyal járultak a királyné elé. Ő ebből 50 ezret (tizedet) az újonnan alapított magyar katonai akadémiára adott, amelyet róla neveztek el Ludovika Akadémiának.⁷³

⁶⁸ KATONA XXIII. ord. XLII, 364.; HL 317.

⁶⁹ KITTENBERGER 46-47.

⁷⁰ Uo.

⁷¹ HOLČIK 45.

⁷² HOLČIK 64.

PRÍMÁSI NYÁRI PALOTA
POZSONYBAN
(közli: HOLČIK)

KÁROLY AMBRUS KELYHE
Johan Jakob Vogelmund, Augsburg 1717.
Esztergomi Főszékesegyházi Kincstár
Fotó: Mudrák Attila

KÁROLY AMBRUS MISETÁLCÁJA ÉS MISEKANNÁI
Johan Jakob Vogelmund, Augsburg 1717.
Esztergomi Főszékesegyházi Kincstár
Fotó: Mudrák Attila

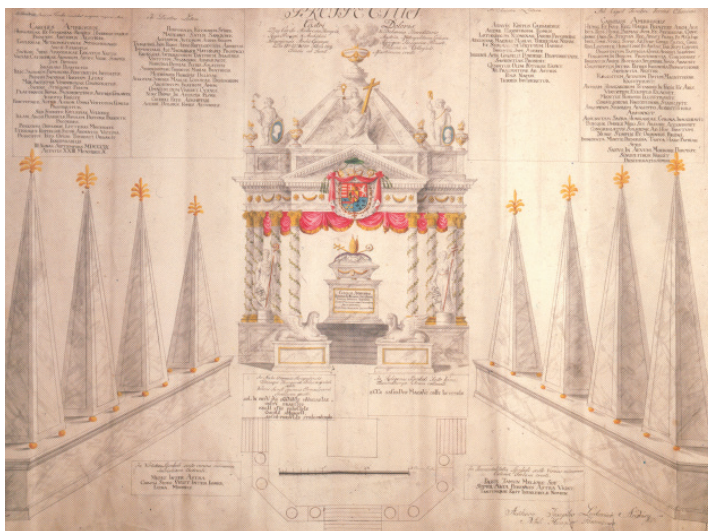
A Károly Ambrus hagyatékából származó tárgyak, amelyek az esztergomi kincstárban találhatóak, feltételezhetően szerepeltek a királyné koronázásakor: kehely és misekannák tálcával, bécsi rokokó úrmutató, XVIII. századi

⁷³ HOLČIK 45.

⁷⁴ LEPOLD Antal, *Az esztergomi Főszékesegyházi Kincstár katalógusa* (Budapest 1942) 82. sz., 83. sz., 84. sz., 92. sz., 259. sz.; CSÉFALVAY Pál, *Az esztergomi Főszékesegyházi Kincstár* (Corvina, h.n. é.n.) 38., 39. sz.

⁷⁵ LEPOLD 82. sz.; CSÉFALVAY 38. sz.

miseruha, valamint egy kerek ezüstérem.⁷⁴ A kehely az augsburgi Johan Jakob Vogelhund munkája 1717-ből. Aranyozott ezüst, trébelt jelenetekkel, gyémánt, smaragd, szafir, rubin, türkiz, topáz és gyöngy díszítéssel. Hatszögű talapatú lábán Krisztus elítéltetése, tövissel koronázása, Veronika kendője, angyalok által emelt oszlop és kereszt, Szűz Mária, Szent József és a gyermek Jézus. A száron Szent Ambrus, Szent György és Szent Jeromos látható. A kosáron három kerek kartusban kariatidák közt Jézus az Olajfák hegyén, Kaifás és Pilátus előtt, trébelt technikával készült.⁷⁵ Szintén ebből az augsburgi műhelyből került ki Károly Ambrus misetálcája és két kannája. Az ovális nyolckarélyos tálca közepén két-két mélyített mező a kannák elhelyezésére. Bennük domborműves Krisztus és Mária, köztük Krisztus feltámadása. A perem kartusaiban Krisztus megostorozása, keresztvitele, megfeszítése és siratása. A kisebb kartusokban az evangélisták. A kannák főalakja hasonló, a jelképek és az ékkövek különbözőek. A barokk ötvösművészet remekei közé tartoznak.⁷⁶

KÁROLY AMBRUS CASTRUM DOLORISA

Pozsony 1809.

Főkáptalani Levéltár, Címerek Nr. 1.

Fotó: Mudrák Attila

(közli: BEKE Margit, *A Primási Levéltár nemesi és címeres emlékei*, Budapest² 2010, 299)

A koronázó primás 1809. szeptember 2-án hunyt el, még 24 éves sem volt. A királyné jelen volt a temetésénél. A testvérek készítették síremlékét Pisani szobrász által. A királyné néhány évvel élte túl testvérét.

⁷⁶ LEPOLD 83. SZ.; CSÉFALVAY 39. SZ.

◆◆◆ KÄFER ISTVÁN

Lexikonok békesszolgálati lehetősége

Magyar–szlovák jegyzetek Beke Margit kézikönyvéhez,
kitekintéssel a szlovák katolikus lexikonra*

VIII.

M

MACHÁČEK, Pavol (1887. március 25.,¹ Holics, Nyitra m. – 1969. január 2., Holics) kanonok, plébános, szlovák nemzeti elkötelezettségű politikus, lapszerkesztő. Szokolcán és Nagyszombatban járt gimnáziumba, a teológiát Esztergomban és Innsbruckban végezte. 1911. július 16-án szentelték pappá Esztergomban. Kora ifjúságától kezdve szélsőséges politikai nézeteket vallott: a „pánszlávizmus”-tól Hlinka Szlovák Néppártján keresztül a békepapi mozgalomig, amiért kanonoki címét kapta. Papi szolgálati helyei: 1912 Soponya, Kesztlöc, Krakován, 1913 Malonya, 1914 Holics – káplán, 1915–1918 tábori lelkész, 1919 Holics, 1921 Dévény – káplán, 1931 Sellye, 1938 Boleráz – plébános, 1946 Pozsony, Szent Márton Plébánia – igazgató, kanonok. 1929-ben szakított a Néppárttal. 1939-ben a Szlovák Állam megalakulása után börtönbe került, majd Magyarországon és Jugoszlávián keresztül Franciaországba emigrált. A Csehszlovák Nemzeti Bizottság és a Szlovák Nemzeti Tanács Beneš-Hodža vitájában Beneš oldalára állt, és a Csehszlovák Nemzeti Bizottság rádióját vezette. 1940-ben Nagy-Britanniába ment, és a londoni csehszlovák kormány Államtanácsának elnöke lett. Mint ilyen szemben állt a szlovák kormánnyal, amely távollétében életfogytiglani börtönre ítélte. 1945-ben visszatért Pozsonyba, és az Egyházi Birtokok

---

* Az I–VII. rész a Magyar Sion 2013. évfolyamától folyamatosan jelent meg.

¹ A mi lexikonunkban március 27. Mivel a szlovák kézikönyv részletes, Róbert Letz szócikke alapján foglaljuk össze életét és munkásságát.

Központi Igazgatóságának elnöke lett. 1948-ban teljes mértékben az ún. hazafias papok, a papi békemozgalom soraiba állt. Lapszerkesztői munkásságát a Szlovák Néppárt sajtójában (*Slovák, Slovenské ľudové noviny* [Szlovák Néplap]) kezdte. 1949-ben a katolikus *Nová práca* [Új Munka] és a *Pútnik cyrilometodejský* [Cirill-Metód Zarándok] felelős szerkesztője volt. 1950–1951-ben az akkor békepapi *Duchovný pastier* [A Lelkipásztor] c. „katolikus” periodikum szerkesztőségi tanácsának tagja volt. Maga is több tucat cikket írt. Működésének feldolgozása érdekes adatokkal szolgálna az Esztergomban végzett szlovák papok identitásának vizsgálatához, különösen is szembeszállásuk okainak felderítéséhez a katolikus Szlovák Állammal. Ugyanakkor a harmincas évek elején ő javasolta szlovák plébánia létesítését a pozsonyi Kék templom magyar jellegének megszüntetése érdekében saját plébánoskodása alatt.²

Művei: 1. *Hlavné patronátne právo v dejinách uhorských* [A főpatronátusi jog Magyarország történetében] (Bratislava 1930). 2. *Šaľa v dejinách* [Sellye a történelemben] (Nové Zámky 1935). 3. *Obrana cirkevných majetkov* [Az egyházi birtokok védelme] (Bratislava 1930; nemzetgyűlési beszéde).

Irod.: SIDOR, Karol, *Andrej Hlinka* (Bratislava 1934); *Lexikón...* 858-859 (Róbert Letz).

MACHOVICH (Csápori) Gyula (1858. február 11., Csápor, Nyitra m. – 1937. október 15., Esztergom) esztergomi kanonok, egyházi író. Nyitrán, Nagyszombatban és Pozsonyban járt gimnáziumba. A bölcsészetet Esztergomban, a teológiát 1877–1880 között pazmanitaként Bécsben végezte, ahol 1880. október 17-én pappá szentelték, és 1882-ben teológiai doktorrá avatták. Szolgálati helyei és rangjai: 1880 Garamkövesd, 1882 Budapest-Vár – káplán. 1883 Esztergom – primási szertartó, 1888 a Primási és Érseki Főszenzszék jegyzője, 1889 érseki titkár, 1893 Tardoskedd plébánosa, 1899 egyházmegyeyi cenzor, 1911 az Érsekújvári Espereskerület esperese, tanfelügyelő, 1920 Csernoch János, 1929 Serédi Jusztinián érsek általános helynöke. Csápori Gyula néven sokat publikált, főként a szabadkőművesség ellen. Ez is lehet az oka, hogy a *Lexikón...* besorolja Szlovákia papi személyiségei közé. A francia forradalmat, majd a szabadkőművességet a szlovák művelődéstörténet belső

² Vö. HAĚKO, Jozef, *A két templom. A pozsonyi Szent Erzsébet templom története* (METEM-Szt. István Társ., Budapest 2007) 102-103.

³ Vö. ŠIMONČIČ, Jozef, *A szlováklakta régió és a francia forradalom*, in *A Duna vallomása. Tanulmányok Käfer István hetvenedik születésnapjára* (szerk. Ábrahám Barna – Pilecky Marcell);

ügyeként interpretálják, sőt főként Martinovics Ignác és Hajnóczy József révén a szlovák politikai nemzettudat erőteljes megnyilvánulásának tartják.³ A *Lexikon...* számos művét sorolja fel, igen pontatlanul és sok hibával. Itt most elsősorban ennek rendezésére vállalkozunk. Válogatásunk szempontja a szlovák lexikon érdeklődési köre.

Művei: 1. *Taxil Leó volt szabadgondolkodónak önvallomásai* (fordítás franciából; Esztergom 1887). 2. *A szabadkőművesség elleni szövetség kézikönyve és a magyarországi⁴ szabadkőművesek névsora* (Esztergom 1877). 3. *Az olasz Nagy-Oriens körlevele a szabadkőművesség törekvéseiről* (fordítás olaszról; Esztergom 1887). 4. *Namenregister der unter Schutze der Ungarischen Symbolischen Gross-Loge* (Esztergom 1888). 5. *Ámítás és valóság. Adatok a szabadkőművesség leálcázásához* (Esztergom 1888). 6. *A magyarországi szabadkőművesség nagypáholyának ez évi beszámolója az okt. 28-án tartott nagygyűlésen* (Budapest 1888). 7. *Az én kontrásom.⁵ Észrevételek Kontra Győző „Valóság és ámítás” c. röpiratára* (Budapest 1888). 8. *A liberalizmus bűn* (Felix Salvany Sardáy művének fordítása; Budapest 1888). 9. FREPPEL, Ch. E., *Az 1789. francia forradalom századik évfordulója* (fordítás; Esztergom 1889). 10. *Ámítás és valóság. Újabb adatok a magyarországi szabadkőművesek leálcázásához* (Esztergom 1893).

Irod.: *Lexikon...* 861 (Vojtech Strelka); MKL VIII, 218-219 (Viczián János). Érdelemes elemzés nem jelent meg róla, csak a kézikönyvek említik.

Nem szerepel a szlovák lexikonban MÁCSAY Flórián (1853–1907) Duna-szerdahely, Léva, káplánja, Bát plébánosa.

MADARÁSZ (Maszárovits) István (1884. július 10., Nagyszombat, Pozsony m., – 1948. augusztus 8., Hejce, Zemplén m.) kassai püspök, egyházi író. Nagyszombatban járt középiskolába, a teológiát pazmanitaként Bécsben végezte. A kánoni kor miatt csak 1907. január 3-án szentelték pappá, felvette magyarosított nevét, és folytatta hitoktatói munkáját. 1909-ben Budapest-Tabán káplánja, 1915-ben Esztergomban levéltáros, érseki szertartó, egyházmegyei cenzor, 1920-ban pápai kamarás, érseki titkár. 1926-tól

PPKE BTK, Piliscsaba 2006) 265-276.

⁴ A cím szlovák fordítása félrevezető, főként a *magyarországi* „*mad'arský*” megfelelője az „*uhorský*” helyett. Ez a súlyos félremagyarázás több helyen is előfordul.

⁵ Kimaradt a fordításból a mű alcíme, ezért így szlovákul nem érthető.

plébános Budapest-Lipótvárosban. 1928-tól a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumban tanácsos, osztályvezető. 1932-ben pápai prelátusi címet kapott, 1933-ban nagyvárad kanonok lett. 1936-ban a magyarországi zarándokok vezetője volt a manilai eucharisztikus kongresszuson. XII. Piusz pápa 1939. július 19-én kassai püspöknek, valamint a Magyarrészi Szatmári Egyházmegye apostoli adminisztrátorának nevezte ki. Utóbbit 1941-ig végezte. 1939. augusztus 24-én szentelték püspökké Budapesten, majd szeptember 16-án foglalta el püspöki székét Kassán. 1945. szeptember 26-án a Szlovák Nemzeti Tanács határozata alapján kiutasították Kassáról. Hejcére költözött a püspöki nyaralóba, és lelkészségeket szervezett a Csehszlovákiából kiutasított vagy menekült paptársainak. 200 publikációja jelent meg az *Egyházi Közlöny*, a *Katolikus Szemle*, a *Hittudományi Folyóirat* hasábjain. Kiutasítását a szlovák lexikon „a magyarosítás támogatásával” indokolja, és nem közli műveinek sorát, amelyek között pedig területi szlovacikum is található. Madarász István működése is közös feldolgozásra vár.

Művei: 1. *Apologetika vagy a katolikus vallás alapigazságainak védelme* (Uhlyárik Jenő⁶ művének átdolgozása; Budapest 1907). 2. *Apologetika tanulmány* (Budapest 1912). 3. *A fiziko-chemiai vitalizmus fő képviselői* (Budapest 1912). 4. *A modern materializmus és a theisztikus világnézet. Gyakorlati tanítás a középiskola 8. osztályában* (Budapest 1912). 5. *Impressziók egyiptomi és szentföldi utamról* (Nagyszombat 1915). 6. *Életproblémák. Hitvédelmi előadások* (Budapest 1925–1937). 7. *Vallásváltoztatás magyar közjogi szempontból* (Budapest 1938). 8. *A hősiesség eszménye és a kereszténység* (Kassa 1942). *Madarász István kassai megyéspüspök nagyböjti szózata* (Kassa 1944).

Irod.: *Lexikón...* 852 (Cyril Hišem); MKL VIII, 227-228 (Takács Emma).

Nem található a szlovák lexikonban MADURKAY Miklós (1854–1923), Csataj, Keresztúr⁷ plébánosa, MAGASHÁZY Károly (1834–1907), Helemba műgyűjtő plébánosa, hiányzik a minden bizonnyal szlovákul is pasztoráló MAHÁCS Sándor (1840–1908) lipótvári börtönlelkész, Pered, Sellye plébánosa, MAJER Imre (1865–1936), Leányvár, Párkány, Révkomárom plébánosa.

⁶ Vö. Kézikönyvünk UHLYÁRIK Jenő címszavát (765). Valószínűleg mindketten szlovák származásúak, és a magyar oktatásban végzett tevékenységük miatt szlovák körökben ellenségnek tekintették őket.

⁷ A mai Križovany nad Dudváhom.

⁸ A *Lexikón...* szerint aug. 16.

MAJER István (1813. augusztus 15.,⁸ Mocsonok, Nyitra m. – 1893. november 11., Esztergom) püspök, nagyprépost, pedagógus, műgyűjtő. Elemi iskolába Érsekújváron, gimnáziumba Esztergomban járt. A bölcsészetet és a teológiát Nagyszombatban végezte, a jogot Pesten. Tanulmányaiiban Kluch József nyitrai püspök segítette. Fiatal kora miatt két évig nevelősködött Pesten a báró Sennyey családban, majd 1836. augusztus 29-én⁹ Vácott pappá szentelték. Szolgálatát Muzslán, majd 1838-ban Esztergomban káplánként kezdte. Tanított az esztergomi Tanítóképző Intézetben (1842), 1849-ben a pesti egyetemen pedagógia tanársegéd. 1850-ben a pesti elemi iskolák igazgatója. 1857-ben Kürt plébánosa. 1866-tól az esztergomi székeskáptalan tagja, 1889-ben káptalani nagyprépost, 1897-ben érseki helynök, 1894-ben stagnei választott püspök, 1885-ben főrendiházi tag. Pedagógiai pályája a nevelősködéssel kezdődött, esztergomi tanárkodásával folytatódott. Egész életében igyekezett előmozdítani az oktatást, bölcsődét, vasárnapi iskolát szervezett, sokat publikált. Rézmetesséssel is foglalkozott, műgyűjtő volt. Muzsla, Perbete, Ebed népdalait gyűjtötte az MTA-nak, illetve a Kisfaludy Társaságnak. Esztergom díszpolgára volt. Levelezője a *Jelenkor* és a *Társalkodó* c. reformkori lapnak, munkatársa többek között a *Nemzeti Újság* (1847–1848), az *Idők Tanúja* (1860–1868) c. periodikumnak és az esztergomi sajtónak. Jövedelmét a tanuló ifjúságra fordította, gyűjteményét az esztergomi Bibliothékában helyezte el. Egész munkásságával egyértelműen a szlovákságot is szolgálta, műveinek jelentős része területi, de főleg tartalmi szlovacikum.¹⁰ Mészse állt a kor nemzetiségi torzsalkodásaitól. Életművének közös feldolgozása különösen oktatástörténeti szempontból lenne kívánatos.

Művei:¹¹ 1. *A fölszentelt papok kettős tiszteletre méltók. Egyházi beszéd ... Bartoss Lajos ... 1838. okt. 4. Sárísápon tartatott első szent miséje közben mondott* (Esztergom 1838). 2. *Népneveléstan* (Buda 1844). 3. *Szindarabok az ifjúság számára* (Pest 1846). 4. *Egészségtan a nép számára...* (Esztergom 1847). 5. *A magyar képezdék reformja* (Esztergom 1848). 6. *A jó házi gazda...* (Vác 1848). 7. *Az esztergomi honvédápoló-társulat alapszabályai* (Esztergom

⁹ A szlovák lexikonban: 1835. aug. 29.

¹⁰ 1847-ben Andrej Caban lefordította *Népneveléstan* c. munkáját, aminek nincs nyoma a mi lexikonunkban.

¹¹ Kézírónyelvünk 54 címet közöl, majd 87 tanulmányt, a *Lexikon...* sokkal kevesebbet. Válogatásunk pedagógiai és helytörténeti munkákra veti a hangsúlyt. Ezek között szlovák szempontból

1848). 8. *A pesti első bölcsőde megalakítása és ismertetése* (Esztergom 1852). 9. *Pestvárosi Josephinum árvaház ismertetése* (Esztergom 1853). 10. *ABC és olvasókönyv. Az ausztriai birodalombeli kath. elemi és népiskolák számára* (Bécs 1853). 11. *István bácsi, a boldog családanya és okos gazda. Népkönyv...* (Pest 1854). 12. *Szív-mívelő beszélgetések és színjátékok. Mindkét nemű ifjúság számára* (Pest 1855). 13. *Arany tanácsok szolgálók, dajkák, szobaleányok, szakácsnők, gazdasszonyok és más nőcselédek számára* (Pest 1855). 14. *A regélő István bácsi...* (Pest 1857). 15. *Milyen legyen a néptanoda? ... az ... udvardi kerület tanítóinak* (Sep. Tanodai Lapok) (Buda 1858). 16. *Miképp intéztessék a növendék papok képzése...* (Pest 1859). 17. *Udvardi kalvária...* (Pest 1860). 18. *Szemléleti tanmód az első oktatásnál... Perbetén felolvasta* (Pest 1860). 19. *A néptanodai jó írás, szépírás, helyesírás és fogalmazás ... Kürthön felolvasta* (Pest 1861). 20. *Az esztergomi irodalmi egyesület alapszabályai* (Esztergom 1868). 21. *Az esztergomi érseki-főmegye papságának közműveltségre ható irodalmi működése a legújabb korban...* (Esztergom 1873). 22. *Szózat dr. Rummy Károly György sírja felett ... születésének százados évfordulóján...* (Esztergom 1880).

Cikkek: 1. *Az oltári szentség imádása Muzslán*, in *Magyar Szion* (1838). 2. *Népnevelés keresztény szellemben*, in *Religio és Nevelés* (1845). 3. *1848. április 10-re, mint V. Ferdinánd ... születés napjára*, in *Képes Újság*¹² (1848). 4. *1848. márczius 15. emlékeül felállítandó Pesten a szabadságtéren*, in *Képes Újság* (1848). 5. *Kesseleőkeő*, in *Családi Lapok* (1852). 6. *Menhely a szegény árváknak, vagy az árva gyermekek neveltetéséről és különösen Pesten állítandó gyámoldákról*, in *Magyar Sajtó* (1855). 7. *Esztergomnak története és leírása az esztergomi basilika felszentelése alkalmából*, in *Vasárnapi Újság [VU]* (1856). 8. *Pesti József-árvaház*, in *VU* (1856). 9. *Károly Ambrus, esztergomi érsek, Kopácsy József, Lósy Imre, Oláh Miklós, Rudnay Sándor, Szcitovszky János, Széchenyi György, Várday Pál, Bakács Tamás élete*, in *VU* (1856). 10. *Kürthön hogyan tanítják a honismét, s Kürth ismertetése*, in *István bácsi Naptára [IbN]* (1862). 11. *Ney Ferencz, Palkovics György egy derék tót hazánkfia*, in *IbN* (1862). 12. *A nyolcz kürthi koszorú*, in *IbN* (1863). 13. *A falu korcsmájában hogy lehet a közjót előmozdítani*, in *IbN* (1864). 14. *Felfedezett emlék Visegrád fénykorából*, in *IbN* (1864). 15. *Az esztergomi*

is számos fontos írásról van szó.

¹² A lexikonunkban szereplő „Kassai Újság” *Képes Újság* címmel jelent meg. Az *Ábrázolt Folyóirat* folytatása volt, majd 1848. aug. 5-től a *Mulattató Képes Újság* címet kapta. Lásd: POTEMIRA,

új papnövelde, in *Religio* (1865). Kézirat: Dr. Romy György emléke 1847 (Budapest, Egyetemi Könyvtár).

Irod.: *Emlékkönyv dr. Majer István vál. püspök félszázados írói jubileumára* (A nagyszombati vicariatus területén lakó róm. kath. néptanítók egyesülete, Nagyszombat 1886); WALTER Gyula, *Majer István emléke* (Budapest 1894); MAGYAR György, *Majer István tanácsai a tanítói példaadásra és az ifjúság rekreációjára* (Vitéz János Tanárképző Főiskola 1990); MKL VIII, 523-524 (Viczián János); *Lexikon...* 863-864 (Luboš Kačirek).

Nincs a szlovák lexikonban MAJER Péter (1843–1911), aki szolgálati helyei (Vágszerdahely, Szenic, Konyha, Malacka) szerint bizonyára szlovákul is pasztorált, ugyanígy MAJZON Imre Makár (1861–1938), Bikszárd, Detreköszentpéter plébánosa. Nem szerepel MAJZON Metód (1855–1923), a Somorjai Espereskerület spirituálisa, MAKÁSZ József (1868–1937), Kutty, Alsólópassó plébánosa, MAKKAY István (1889–1967), Jászfalu (a mai Jaszová) plébánosa, a Pápai Liturgikus Akadémia akadémikusa, a biztosan szlovákul is pasztoráló MALECZ János (1889–1927?), Sasvár káplánja, tábori lelkész.

MALLÝ, Ján (1829. augusztus 26., Szokolca, Nyitra m. – 1902. október 19.,¹³ Esztergom) esztergomi kanonok, szlovák nemzeti elkötelezettségű újságíró, kiadó, főiskolai tanár, író. Elemi iskolába és az alsóbb gimnáziumi osztályokba Szokolcán járt, a felsőbe a pozsonyi Emericanumban. Bölcséletet 1846-tól Nagyszombatban hallgatott, majd a teológiát 1850–1852 között pazmanitaként a bécsi egyetemen végezte. 1852. szeptember 7-én szentelték pappá. Pályáját káplánként Selmecebányán kezdte, 1856-ban doktorált a bécsi Augustineumban. 1858. szeptember 27-én a Pázmáneum prefektusa és a Theresianum tanára lett. 1859-ben a Koburg hercegi családban a későbbi Ferdinánd bolgár cár nevelője volt. 1869–1870-ben a bécsi egyetemen az Őszövettség megbízott tanára volt, 1871–1884 között a Pázmáneum rektorhelyettese. 1885-ben pozsonyi, 1888. február 12-én esztergomi kanonok, 1892-ben sasvári főesperes és szenttamási prépost, 1889-ben zsámbéki prépost. Pápai kamarás volt, a Hercegi Szász-Ernő Házirend érdeméremmel és érdemkeresztjével tüntették ki. A Teréziánium tanáraként a szlovák nemzeti mozgalom legszéle-

Michal, *Bibliografia inorečových novín a časopisov do roku 1918* [Idegen nyelvű újságok és folyóiratok bibliográfiája 1918-ig] (Matica sl., Martin 1963) 501.

¹³ A *Lexikon...* szerint szept. 19.

sebb látókörű képviselőinek egyike volt. Igazi katolikus lelkipásztorként be akarta kapcsolni a nemzeti politikába a szlovák népet. Mindvégig Magyarhon/Uhorsko alkotmánya talaján állt, nem fogadta el a kiegyezés előtti radikális szlovák politikusok területi autonómia-követeléseit. A szlovákság művelődésével akarta elérni a nemzet felemelkedését, s ennek a célnak rendelte alá gazdag irodalmi-publicisztikai-politikai munkásságát. 1865-ben elszakadt a turóc-szentmártoni konzervatív szlovák személyiségektől. Ján Palárikkal és Ján Bobulával az ún. Új Szlovák Iskola alapítója lett. Ennek alapelve az együttműködés a magyarokkal a közös hazában. Mally fogalmazásában: „Megengedem, ha lenne egy saját külön országunk, ezek a dolgok nem foglalnék magukban egész életünket, de ha már más népekkel vagyunk egy országban, azt figyelembe kell vennünk, mert a *valóságos viszonyokat* nekünk is el kell ismernünk. Ahogy a magyarok kockáztatják jövőjüket azzal, hogy eltitkolják a valóságos viszonyokat és vonakodnak elismerni a többi nemzetet, amelyek valóban léteznek, úgy mi is hibáznánk, ha nem vennénk figyelembe, hogy a többiekkel *közös országban* élünk.”¹⁴ Támogatta a Štefan Moyses besztercebányi püspök halála utáni kampányt, hogy szlovák nemzetiségű püspök kövesse Besztercebányán. A *Slovenské noviny* főszerkesztőjeként 1872-ben védelmezte a kiegyezést. Türelmes politikájával sokat tett a Spolok Svätého Vojtecha szlovák katolikus kulturális egyesület fennmaradásáért. 1875-ben a magyar kormánykörök radikalizálódó magyarosító intézkedései miatt visszavonult az aktív politizálástól, nemzete művelődését azonban példamutató elkötelezettségű katolikus lelkipásztorként tovább folytatta. A következő periodikumokban publikált: *Concordia*, *Cyryll a Method*, *Černokňazník*, *Kazateľňa*, *Katolícke noviny*, *Lipa*, *Pešťbudínske vedomosti*, *Slovenské noviny*, *Sokol*. Újságíróként nagy szerepe van a szlovák publicisztikai stílus alakításában. Ivan Dusarov álnéven is tett közzé alkalmi verseket, erkölcsi tanításokat tartalmazó elbeszéléseket, humoreszkeket, vallásos írásokat. Kanonokként ellenőrizte, javította a szlovák bibliafordítást.

Művei:¹⁵ 1. *Die wahre Rechts-Kontinuität in der Ungarischen Frage* (Wien 1864). 2. *Mravno-zábavná knihovna* [Erkölcsei-mulattató könyvtár] I-VII (V Skalici 1864–1865). 3. *Janko Kalina, nešťastný opilec* [Kalina Jankó, a szerencsétlen részegeskedő] (V Skalici 1864). 4. *Radovánky pre dobré školské deti, v poučných*

¹⁴ DEMMEL József, *Magyar haza, szlovák nemzet* (Magyarországi Szlovákok Kutatóintézete, Békéscsaba 2016) 188.

príkladoch. Preložili údovia cirk. školy na semeništi Ostrihomskom [Mulatságok jó iskolás gyermekeknek tanulságos példákban. Fordították az esztergomi szeminárium egyházi iskolájának tagjai] (V Skalici 1865). 5. *Spisy Šmidové pre milú mládež a pospolitý ľud* I-V [Smid írásai a kedves ifjúság és az egyszerű nép számára] (Skalica 1865–1866). 6. *Hospodársko-priemyselná knihovna* [Gazdasági-ipari könyvtár] I, III, V (Skalica 1866–1867). 7. *Robert Cyprian: Tureckí Slovania, Srbi, Crnogorci, Bosniaci, Albani a Bulhari, ich sila snaha a úspech* [A török szlávok, a szerbek, a montenegróiak, a bosnyákok, az albánok és a bolgárok, erejük, törekvésük és sikerük] I (fordítás; Skalica 1868). 8. *Katolícký kostol je skutočne dom boží. Kázeň pri posviacaní starobylého obnoveného kostola sv. Benediku nad Hronom dňa 29. septembra 1889* [A katolikus templom valóban Isten háza. Beszéd az ősi felújított garamszentbenedeki templom felszentelésekor 1889. szeptember 29-én] (Skalica 1889). 9. *Historia sacra antiqui Testamenti cum introductione in ejusdem Testamenti libros sacros. Sumptibus autoris* (Strigoniensis 1891).

Cikkek: 1. *Čo treba robiť za Uniu I. Katolíkom. II. Evanjeliikom* [Mit kell tenniük az Unióért I. Katolikusoknak. II. Evangélikusoknak], in *Cyrill a Method* [CM] I (1850) 17-18. sz. 2. *Na slavnosť sv. Cyrilla a Methoda* [Szent Círill és Metód ünnepségére], in CM II (1853) 12. sz. 3. *Tohočasná úloha slovenského kňazstva* [A szlovák papság jelenlegi feladata], in CM (1861-1862) 47., 48., 50., (1863) 1. sz. 4. *Slovenskej mládeži* [A szlovák ifjúságnak], in *Lipa* I (1860) 137. 5. *Politický rozum Sv. Martinského shromaždenia* [A turócszentmártoni gyűlés politikai értelme], in *Pešťbudínske vedomosti* [Pbv] I (1861) 42. sz. 6. *Politika nášho slovenského ľudu* [Szlovák népünk politikája], in Pbv (1861) 51-53. sz. 7. *Právnedejepisné svedectvá o výraze „nativus hungarus”* [Jogtörténeti tanúbizonyságok a „nativus hungarus” kifejezésről] I-III, in Pbv V (1862) 43., 44., 46. sz. 8. *Dôležitosť časopisnej činnosti pre nás* [A folyóirat-tevékenység fontossága számunkra] I-VIII, in *Sokol* I, 5-12. sz. 9. *Mravnie výsledky Maticce* [A Matica erkölcsi eredményei] I-VI, in Pbv III (1863) 83., 85., 87., 90., 93. sz. 10. *Slovenské okolie* [A szlovák kerület] I-II, in *Slovenské noviny* [Sn] I (1868) 28., 29. sz. 11. *Šľachta a národ* [A nemesség és a nemzet] I-VII, in Sn I (1868) 46., 47., 49., 52.,

¹⁵ A „beszélő címek” érdekében e bibliográfiái leírasi szabályoktól is eltérő válogatás főként RIZNER többször idézett bibliográfiáját követi a cikkekből is.

56., 60., 64., 65. sz. 12. *Otázka o slovenské školy* [A szlovák iskola kérdése] I-V, in Sn (1869) 59., 61., 62., 64., 65. sz. 13. *Národnia budúcnosť* [A nemzeti jövő], in Sn VI (1873) 6. sz. 14. *Magyar Állam o slovenských pomeroch* [A Magyar Állam a szlovák viszonyokról], in *Katolícke noviny* (1894) 4. sz.

Irod.: OSVALD, František Richard, *O literárnej pozostalosti dr. Jána Mallého* [Dr. Ján Mallý irodalmi hagyatékáról], in *Národnie noviny* (1903. nov. 14.); *Lexikón...* 870-871 (Eva Fordinálóvá);¹⁶ DEMMEL József, *Magyar haza, szlovák nemzet. Alkotmányos szlovák politikai törekvések Magyarországon (1860–1872)* (Magyarországi Szlovákok Kutatóintézete, Békéscsaba 2016).

Nem szerepel a szlovák lexikonban MALOBICZKY Ignác (1814–1899), Dubova, Cseszte plébánosa, aki egészen biztosan szlovákul is pasztorált, MÁNDI Viktor Anzelm (1877–1957), Ipolybalog, Kőkeszi adminisztrátora, MANGER Imre Placid (1873–1944), Egyházgelle plébánosa, MANNINGER Károly Nándor (1889–1927?), aki Udvardon is káplánkodott. Hiányzik MARCZIS Gyula (1849–1923) nagyszombati kanonok, az orsolyita intézet igazgatója, MARCZINKA Imre (1873–1953), Köbölkút plébánosa, MARCZY József (1880–1971), Nagymegyer plébánosa, a Komáromi Espereskerület esperese. Hiányzik a *Lexikón...*-ből MARGORIN István (1857–1945?), Pered plébánosa, aki bizonyára szlovák nyelvismerettel is rendelkezett, MARICH Ágoston (1816–1897), aki Nagysurányban káplánkodott, MARKOVICH János (1857–1918), aki minden bizonnyal szlovákul is pasztorált, hiszen Nyitrakoros plébánosa volt, és a Nagytapolcsányi Espereskerület¹⁷ esperese. Nincs a szlovák lexikonban MARKOVICS Alajos (1838–1892), Cseklész plébánosa, aki Nagyszombatban a Katolikus Egylet elnöke is volt, a valószínűleg szlovákul is pasztoráló MARKOVICS Ferenc (1846–1906), Zohor adminisztrátora, MARKOVICS Ferenc (1864–1913), Prasic¹⁸ plébánosa, MARKOVICS István (1841–1911) pozsonyi kanonok, MARKOVICS Mihály (1863–1926), aki Krakován plébánosaként bizonyára szlovákul is pasztorált.

MARKUS Gyula (1825. szeptember 7.,¹⁹ Besztercebánya, Zólyom m. – 1893. május 30., Budapest) püspök, esztergomi kanonok, pedagógus, mecénás. Besztercebányán járt gimnáziumba és a pozsonyi Emericanumban érettségizett. A bölcsészetet Nagyszombatban, a teológiát Pesten végezte a Központi Papnevelő

¹⁶ A szlovák szakirodalom csak bibliográfiai jelzéseket ad. A katolikus lexikon szerzője egyetlen irodalmi hivatkozást sem említ. Nem szerepel az MKL-ben sem.

¹⁷ Itt különösen bántó a mi kézikönyvünkben a becsületes magyar *Vistuk* helynév helyett a magyarított Kárpáthalas használata.

Intézetben. 1849. március 21-én szentelték pappá. Káplán volt Nádason, Pest-Józsefvárosban,²⁰ 1870-től Szölgvény plébánosa, 1874-től esztergomi kanonok, 1875-ben hercegprimási irodaigazgató. 1878-tól a Központi Papnevelő Intézet rektora. 1884-ben pápai prelátnak, 1890-ben dulcineai címzetes püspök. Józsefvárosban városi bizottsági tag volt. Besztercebányán árvaházat alapított. Az Országos Katolikus Segélyalap központi bizottságának elnöke és a Szent László Társulat alelnöke. Szülőhelye és józsefvárosi működése kapcsán nyilván foglalkozott szlovák hívekkel is, így érthető jelenléte a szlovák katolikus lexikonban. Cikkei a *Családi Lapok*ban és a *Religióban* jelentek meg.

Irod.: *Lexikon...* 881 (Vladimír Gregor); MKL VIII, 732 (Viczian János).

Nem került a szlovák lexikonba MARKUS István (1848–1897), Nagyabony, Szelőce plébánosa, MARKWART Gábor (1832–1949), Dunaszerdahely, Udvard plébánosa, akit 1949-ben letartóztattak, MAROSI (Heinczinger) József (1841–1898), Ipolyfödemes plébánosa.

MARSCHALL Lajos (1840. július 28., Nagyszombat – 1902. március 7., Szentgyörgy, Pozsony m.) plébános, pedagógus. Szülőhelyén járt középiskolába és ott végezte a bölcsészet is, a teológiát a pesti Központi Papnevelő Intézetben. 1863. augusztus 15-én szentelték pappá. Kürtön Garamújfalun, Udvardon káplánkodott, 1864–1867 között nevelősködött Württembergben a Königsseg családánál. Pest-Lipótváros adminisztrátora volt, majd Sárffő, 1883-tól Szentgyörgy plébánosa. A Bazini Espereskerület espere és az elemi iskolák felügyelője. Elkötelezett szlovák származású magyar hazafi volt, ami imakönyvéből is látszik, de a szlovák tájjal is foglalkozott. A szlovák lexikon nem tud róla.

Műve: *Vallásos hazafiság vagyis imádságos könyv az iskolás és serdült tót-magyar ifjúság számára* (Budapest 1886).

Cikkek: 1. *Óvár Trencsén megyében*, in *István bácsi Naptára* (1869). 2. *Sztrecsen vára*, in *IbN* (1869).

Nem került a szlovák lexikonba MARSCHALL Sándor (1838–1908), Dubova, majd Sárffő plébánosa, a bizonyára szlováku is pasztoráló MARTIN-CSEK János (1846–1911), Kistapolcsány plébánosa.

¹⁸ Nyitraperjés eredeti magyar neve.

¹⁹ A *Lexikon...* szerint szept. 8.

²⁰ Érdekes, hogy mind a magyar, mind a szlovák lexikon *Budapest-Józsefvárosnak* írja a szolgálati helyet.

MARTINI, Karol (1899. január 1., Nagyszombat – 1938?) plébános. 1911. június 25-én szentelték pappá. Szolgálatát Újlak (Nyitraújlak) káplánjaként kezdte, majd 1913-ban Galgócon káplán, 1915-ben a pozsonyi Szent Márton-székesegyház karkáplánja, tábori lelkész. 1934-ben ő lett a Szent Erzsébet (Kék templom) Plébánia első plébánosa. Az új plébánia alapító okiratában a kötelezővé tett szlovák mellett engedélyezték a magyart is. A plébános 1934. július elején vette át a templomot, amely Pozsony legnépszerűbb házasságkötő helye lett.²¹

Nincs a *Lexikón...*-ban MARTINI Miklós (1867–1938?), a Szenci Espereskerület esperese, MARTINKOVICS János (1860–1920), Vedrőd, Magyardiószeg plébánosa, MARTON József (1873–1917), a nagyszombati fiúgimnázium tanára, a *Nagyszombati Hetilap* munkatársa.

MASZÁRIK Viktor Mihály²² (1860. szeptember 26., Komját, Nyitra m.²³ – 1927. december 27., Egyházfa, Pozsony m.) plébános, ferences rendtörténész. 1876. augusztus 25-én Malackán belépett a ferences rendbe. A bölcsészetet és a teológiát Nagyszombatban és Malackán végezte. 1883. augusztus 7-én pappá szentelték. Rövid pasztoráció után a teológia lektora lett a ferences oktatási intézményekben. 1893–1897 között a provincia titkára, könyv- és levéltárosa volt. A rend szigorítása után átlépett az Esztergomi Főegyházmegyébe. 1898-ban Komját, Vedrőd, 1899-ben ismét Komját káplánja volt. 1901-ben Boldogfa, 1902-ben Schweinsbach,²⁴ 1907-től Egyházfa plébánosa.

Műve: *A szűz Máriáról nevezett szent Ferencz-rendű tartomány pozsonyi zárdájának, templomának, kápolnáinak és gót stílű templom tornyának története. A zárdatemplom hatszáz éves felszentelésének emlékére 1297–1897* (Pozsony 1897).

Irod.: *Lexikón...* 893 (Rudolf Hudec).

Nem szerepel a szlovák lexikonban MATOLAY Gyula (1836–1913), Kékkő, Bucsa plébánosa, MÁTRAI (Petz) Viktor (1860–1916) Udvard, Dunaszerdahely káplánja, MATYI Mihály Márk (1866–1935), Nagyabony

²¹ Vö. HAIKO 2007, 102-104.

²² Közös egyháztörténetünk jelenlegi következetlenségeinek tipikus példája. A ferences történéssz nyilván Pozsony története révén került a szlovák lexikonba, viszont sok hasonló munkásságú papról nem vettek tudomást. A mi lexikonunk több és eltérő adatot közöl róla, rossz helynévhasználattal. A címszó a két kézikönyv egybevetésével készült.

²³ A *Lexikón...*-ban: „Nitra, 1860. szept. 25.”

(Nemesabony) plébánosa, MEDLEN István Titusz (1863–1942), Berező káplánja, a Párkányi Espereskerület espereshelyettese, Párkány plébánosa, MEDVECZKY Imre István (1858–1900), Dejte adminisztrátora, MÉHES Károly (1868–1914), Albár plébánosa, Szelőce adminisztrátora.

MEISSERMANN Ignác²⁵ (1835. október 11., Nyergesújfalú, Esztergom m. – 1901. július 29., Bátorkeszi, Esztergom m.) plébános, egyházi író. Esztergomban, Győrött, Pesten járt középiskolába, a bölcsészetet Nagyszombatban, a teológiát Esztergomban végezte. 1858. október 21-én szentelték pappá. Tíz évig káplánkodott Kéménden, majd 1869. február 25-től Bátorkeszi plébánosa. 1878-ban a Párkányi Espereskerület spirituálisa, 1893-tól jegyzője, 1896-tól espereshelyettes és az elemi iskolák felügyelője. A katolikus polgári olvasókör és a templomi énekkar vezetője. Vallásos elmélkedéseket, ima- és énekeskönyveket jelentetett meg. 1895-ben Aranykereszt koronával Érdemérmét kapott.

Művei: 1. *Jézus az én kívánságom. Katholikus imádságok és énekeskönyv* (Pest 1872). 2. *Mentsd meg lelkedet, vagyis: elmélkedések...* (Írta Schlör Lajos, németből magyarra fordította; Nagykanizsa 1872). 3. *Katholikus zarándokbot ... ima- és énekeskönyv...* (h.n. é.n.). 4. *Magyarország védasszonya. Olvasó-, ima és énekeskönyv...* (Pest 1875). 5. *Népszerű értekezés az 1875. nagy jubileum kegyelméről ... Poučenie o tohoročnom milostivo lete* (Budapest 1875). 6. *Bakács kápolnai emlék-könyv...* (Esztergom 1877). 7. *Hit, remény, szeretet. Kath. ima- és énekeskönyv* (h.n. é.n.). 8. *Az Isten dicsérete az ártatlanság ajakán. Kath. ima- és énekeskönyvecske* (h.n. é.n.). 9. *Dicsértessék a Jézus Krisztus. Katholikus imádságos, oktató és énekes könyv...* (Winterberg 1891). 10. *Új lelki manna. Keresztény kath. ima- és egyházi énekszerű... Az egyházi énekek hangjegyekre téve* (Budapest-Winterberg 1893).

Cikkek: 1. *A kéméni plébániához tartozó Kisbény fiókegyházi, a XIII. századból származó román templom története és leírása, in Religio* (1861-1862). 2. *Elnöki beszédei a bátorkeszi olvasókörben, in Magyar Állam* (1883). 3. *Csongrádi Lajos negyvenéves tanítói jubileumára díszbeszéd, in Kath. tanügy* (1901).

²⁴ 1913-tól Hattyúpatak, 1948-tól Viničné.

²⁵ Szerepeltetése a szlovák lexikonban indokolt lenne, ha számos hasonló munkássággal rendelkező társa (például sorozatunkban legutóbb KŐHEGYI József, LEPSÉNYI Miklós, MARSCHALL Lajos) nem hiányozna. A szlovák katolikus lexikon szócikkének szerzője nyilván a rendszerváltás előtt összeállított *Slovenský biografický slovník* [Szlovák életrajzi szótár] alapján dolgozott.

Irod.: SBS IV, 142; MKL VIII, 923 (Viczián János); *Lexikón...* 911 (Ľubomír Prikryl).

Nincs a szlovák lexikonban MELCSICZKY Jenő (1839–1904), Hradek plébánosa, a Galgóci Espereskerület esperese, MELCSICZKY Lajos (1846–1893) nagyszombati gimnáziumi tanár.

MELÍŠEK, Adolf Michal (1854. augusztus 29., Rendve, Bars m. – 1917. április 9., Pozsony) plébános, szlovák egyházi író, lapszerkesztő. Szerzetes iskolákban tanult Bazinban és Békéscsabán. Pudmericen belépett a kapucinus rendbe, ahol felvette az Adolf nevet. 1877. március 19-én pappá szentelték. 1889-ben átvette az Esztergomi Főegyházmegeye, és káplán lett Pudmericen.²⁶ Káplánkodott Budapesten, majd Detrekőcsütörtök adiminisztrátora, később Nagylévárd plébánosa. 1898-tól a Malackai Espereskerület espereshelyettese, a kerületi elemi iskolák felügyelője. 1897-ben a *Posol Božského Srdca Ježišovho* [Jézus Isteni Szívének küldötte] c. folyóirat tulajdonosa, kiadója, felelős szerkesztője lett. Mint ilyen számos vallásos cikket írt. Homiletikai írásainak egy részét a *Kazateľňa* [A Szószék] c. periodikumban publikálta.

Cikkei: 1. *Boh k sebe volá hriešnika a odpúšťa mu* [Isten magához hívja a bűnöst, és megbocsát neki], in *Kazateľňa* XIV (1894) 44. 2. *Prach si a v prach sa obrátiš* [Por vagy és porrá leszel], in *Kazateľňa* XIV (1894) 49. 3. *Z chrámu katolíckeho vychádzajú všetky milosti* [Az összes kegyelem a katolikus templomokból árad], in *Kazateľňa* XIV (1894) 226. 4. *Šťastliví sme, že žijeme po príchode Kristovom* [Boldogok vagyunk, hogy Krisztus érkezése után élünk], in *Kazateľňa* XVI (1896) 15.

Irod.: *Lexikón...* 913 (Ján Letz).

Nem került a szlovák lexikonba MELÍŠEK, Bernard (1879–1927), Füss²⁷ plébánosa, MELISEK János (1874–1948), Nagyölvéd káplánja.

MERVA Sámuel / MERVA, Samuel (1872. február 1., Krompach, Szepes m., – 1953. december 24., Pilisszentkereszt) káplán, hitoktató. A teológiát Esztergomban végezte. 1895. március 10-én szentelték pappá Esztergomban. Káplán lett Bajnán, hitoktató

²⁶ A magyarosított Gidrafa eredeti neve.

²⁷ Barsfüss eredeti magyar neve, a mai Trávnica.

²⁸ Felsőbár település helyes neve *Felbár*.

²⁹ Barstaszár eredeti magyar neve *Taszár*. Zsitvaszentmihály a kézikönyvekben nem található.

Budapesten, káplán Máriavölgyben, Ipolyságon, 1898-ban Érsekújváron. 1900-ban hitoktató, majd káplán Komáromban. 1947-ben Csepel-Kertvárosból Pilisszentkeresztre száműzték. Életének feldolgozása fontos feladat, hiszen a kézikönyvünkben jelzett „száműzetés” helye sem véletlen szlovák szempontból, és születési helye sem a Hont megyei Korpona. A *Lexikón...* nem tud róla.

Hiányzik a szlovák lexikonból MÉSZÁROS Alfréd (1877–1911), aki Udvardon káplánkodott, MÉSZÁROS Árpád (1912–1978?), Bánkeszi plébánoshelyettese; 1948-ban börtönbe került, majd Felsőtúr, (Ipoly) Hídvég plébánosa, MÉSZÁROS F. József (1901–1967), Ekecs plébánoshelyettese.

MÉSZÁROS Gyula (1918. január 3., Egyházzelle, Pozsony m. – 1999. október 6., Felbár, Pozsony m.) plébános. 1944. december 26-án szentelték pappá, és Szentmihályfán lett káplán. 1947-ben a Szudéta-vidékre ment az oda deportált hívek után. 1949. március 3-án letartóztatták, Szereden és Árvában tartották börtönben. Öt évre ítélték. Annak ellenére, hogy fizikailag is bántalmazták, és ügye Magyarország kormánya elé is került, Csehszlovákiában maradt, hűségesen híveihez. 1949-ben már Stomfán káplánkodott, majd 1955-ben Izsa, 1965-től Felbár²⁸ plébánosa volt. A szlovák lexikonban nem található.

Irod.: SZTYAHULA László, *A csehszlovákiai magyar katolikus egyház története 1918–1950* (Kéménd 2013).

Nem került a szlovák katolikus lexikonba MÉSZÁROS István (1905–1958), Zselíz plébánosa, MÉSZÁROS János esztergomi kanonok, aki Pozsonyban is tanárkodott, MÉSZÁROS János (1879–1938), Misérd plébánosa, MÉSZÁROS Lajos (1892–1938?), Krakován káplánja, Taszár²⁹ plébánosa, METZNER Sándor (1908–1946), aki Komjátón, Párkányban káplánkodott, és Királyrév plébánosa volt, a minden bizonnyal szlovákul is pasztoráló MEZEI Ferenc (1838–1899), Szakolca plébánosa, MEZEI Jenő (1836–1897) budapesti hittanár pozsonyi kanonok, MEZŐSI Béla (1916–1969), aki a Nyitra megyei Kéren³⁰ káplánkodott. Hiányzik a *Lexikón...*-ből MICHALIK Antal (1888–1957) budapesti hittanár, pápai kamarás, akinek művei között szlovák nyelvű kiadvány³¹ is található.

³⁰ A mai Nagykér, Vel'ký Kýr.

³¹ *Az egyház szentsége* c. mű szlovák változata: *Svätost' cirkev'i*, valamint BALANYI György, *Živá skála. Neomylné pápežstvo* [Élő szikla. A tévedhetetlen pápaság] (Budapest 1941).

³² Mivel a szlovák lexikonban és más újabb kézikönyvekben nincs nyoma, válogatott cikkeinek

MICHALEK, Ján (1852. április 2., Szomolánka, Nyitra m. – 1938?)³² pozsonyi kanonok, szlovák egyházi író. Szakolcán, Pozsonyban és Esztergomban járt gimnáziumba, a teológiát Esztergomban és Budapesten végezte. 1876. július 16-án szentelték pappá, majd Holicson lett káplán, 1877-ben Udvardon, 1878–1881-ben Egbellen adminisztrátor. 1879-ben Budapesten teológiai doktori címet szerzett. 1882-ben Dojcs és Brockó³³ adminisztrátora, 1882-től pedig Szomolánka plébánosa. 1913-ban Sasvár plébánosa. 1914–1915-ben a Sasvári Espereskerület esperese. 1923-tól a pozsonyi társaskáptalan kanonokja. Szentbeszédei a *Kazatel'* és a *Kazatel'ňa* hasábjain jelentek meg. Pedagógiai cikkeket publikált a *Magyar Korona*, a *Népnevelő* és a *Katolicke noviny* hasábjain.

Cikkei: 1. *O lenivosti v službách Božích* [A lustaságról az istentiszteleteken], in *Kazatel' IV* (1877) 126. 2. *Každý musí pracovať, a síce náležite a spravodlivo* [Mindekinek dolgoznia kell, éspedig illendően és igazságosan], in *Kazatel' V* (1878) 376. 3. *Pozor dajte na školy* [Vigyázzatok az iskolákra], in *Katolicke noviny X* (1879) 20. sz. 4. *Čo máme činiť, keď sme v nemoci postavení?* [Mit tegyünk, ha megbetegszünk?], in *Kazatel' VI* (1869) 342. 5. *Vďačné a múdre užívanie milosti a darov božských* [Az isteni kegyelem és az ajándékok hálás és okos használata], in *Kazatel' VII* (1880) 101. 6. *Zima je obrazom odpočinku v hrobe* [A tél a sírban nyugváv képe], in *Kazatel'ňa I* (1881) 391-395. 7. *Vynakladajme svoje za príkladom sv. Štefana* [Használjuk talentumainkat Szt. István példájára], in *Kazatel'ňa II* (1882) 285-288. 8. *Čím dokážeme lásku svoju k bližnému?* [Mivel bizonyítjuk szeretetünket felebarátunk iránt?], in *Kazatel'ňa III* (1883) 264-267. 9. *Poníženost' a pracovitost' boli spoločným majetkom apoštolských kniežat* [Az alázat és a munka volt az apostolfejedelmek közös birtoka], in *Kazatel'ňa IV* (1884) 247-254. 10. *Sv. Cyrill a Method vzorní bratia* [Szent Cirill és Metód, a példás testvérek], in *Kazatel'ňa VII* (1877) 123-126. 11. *Kresťanovi je prospešné, keď ho stíha i nešťastie* [A kereszténynek hasznos, ha szerencsétlenség is éri], in *Kazatel'ňa VIII* (1888) 162-166. 12. *Nie puhé meno, lež činný kresťanský život spasí kresťana* [Nem a puszta név, hanem a cselekvő keresztény élet üdvözíti a keresztényt], in *Kazatel'ňa IX* (1889) 104-107. 13. *Poslednia nedela upozorňuje nás na štyri poslednieho veci* [Az utolsó vasárnap a négy utolsó dologra figyelmeztet], in *Kazatel'ňa*

---

adatait a RIZNER-bibliográfiából, illetve a mi kézikönyvünkéből vesszük.

X (1890) 359. 14. *Jako máme zasvätiť dni Pána* [Hogyan kell megszentelnünk az Úr napjait?], in *Kazatel'ňa XI* (1891) 297.

Lexikonunk szerint érdekes eset MIHALKOVICS Józsefé (1899–1978?), akit már Csehszlovákiában szenteltek pappá, akit Felsőszöllös plébánoshelyettesként Serédi Jusztinián bíboros elbocsátott az egyházmegyéből. A szlovák lexikonban nem szerepel. Ugyanígy MIKLETICS Antal (1904–1945?), Alsószemeréd plébánoshelyettese. A szlovák nemzeti bibliográfiához gazdag adatokkal szolgáló MIKLOSOVICH Alajosnak (1916–1985) is helye lenne a szlovák lexikonban, aki pozsonyi kanonok volt, és jelentős természettudományi munkásságot fejtett ki. Hiányzik MIKOVÉNYI Mór (1827–1899) pozsonyi kanonok, aki szolgálati helyein (Hodrusbánya, Galgóc, Lancsár) minden bizonnyal szlovákul is pasztorált. Még feltűnőbb MINARIK József (1872–1959) hiánya a szlovák lexikonban; nagyszombati szeminárium vicerektor, kanonok, pápai kamarás volt. Nem került a szlovák lexikonba MINCZÉR Elek (1844–1920), Királyrév plébánosa, feltűnő MISCHÁK István (1880–1945?) hiánya, aki Dorogon kezdte papi szolgálatát, majd Csehszlovákiában Léva plébánosa lett. Nem szerepel a *Lexikón...*-ban MISKOVICZ András (1878–1923), Ipolyvarbó adminisztrátora, MISKOVICZ János (1878–1929), Bős plébánosa, MODLA István Sebestyén (1862–1927), Ipolyvarbó, Nagyker káplánja, MOHÁRY Gyula (1827–1911), Perbete plébánosa, jelentős helytörténész, MOLITOR Mihály Tádé (1865–1916), Miava plébánosa, aki biztosan szlovákul pasztorált, MOLNÁR János Iván (1871–1938), Bánkeszi plébánosa, MOLNÁR Rezső (1848–1900), Ólehota plébánosa, zeneszerző, MOLNÁR Sándor (1886–1937), Garamújfalú káplánja, MONCZ Boldizsár (1906–1952), Selmezbánya, Gúta, Muzsla káplánja, Kajal plébánosa, akit a csehszlovák hatóságok 1946-ban internáltak, majd kiutasítottak, MONTSKÓ Tibor (1909–1995?), Besenyő plébánosa, MÓRÁSZ Antal (1841–1907), Kéménd plébánosa, nagyszombati gimnáziumi tanár, MORAVEK Boldizsár, aki bizonyára szlovákul is pasztorált káplánként Nagysurányban, Csejtén, Búrszentgyörgyön, plébánosként Alsóbágyonban. Feltűnő MORVA Miklós (1825–1907) nagyszombati kanonok hiánya a szlovák lexikonban, hiszen számos publikációja is volt. Nem szerepel a *Lexikón...*-ban MORVAI Ferenc (1901–1941?), aki 1934-ben került a Nagyszombati Apostoli Adminisztrátúra szolgálatába Hrussóra, MORVAY László (1878–1930), aki Garamkövesden és Párkányban káplánkodott, MORVAY Lipót (1843–1910), Ipolyvarbó plébánosa, MORVAY Lipót (1844–1909), Zsigárd plébánosa, MOTESICZKY Károly (1893–1977), Párkány plébánosa, MOYS Antal Krizosztóm (1869–1957), Hidegkút admi-

³³ Brockót Gázlóra magyarították.

nisztrátora, a biztosan szlovákul is pasztoráló MRÁZ István (1818–1892), Pudmeric plébánosa, MRÁZ Mór György (1885–1941?), aki Gútán és Érsekújváron is káplánkodott. Nem szerepel a nyilvánvalóan szlovák MUCHA József, Nyitrakoros plébánosa, valamint MUTSCHENBACHER Gyula (1871–1925), a Nagyszombati Érseki Gimnázium tanára, aki zenekritikákat írt a Nagyszombati Hetilapba.

N

Hiányzik a szlovák lexikonból NÁDAI Kálmán (1884–1956), Izsa plébánosa,³⁴ NÁDOR Imre (1872–1938), a pozsonyi Szentháromság-templom plébánosa, NAGY Ferenc József (1981–1957), (Pozsony) Eperjes, majd Egyházzelle plébánosa, NAGY Géza Viktor, Pereszlény plébánosa, NAGY József (1823–1898), (Pozsony) Eperjes plébánosa, NAGY Lajos (1878–1945?), Nagykér plébánosa, NAGY Péter (1883–1964), Kurtakeszi plébánosa, akit kitasítottak Csehszlovákiából, és Kesztlöcön lett plébános. Nem található a *Lexikón...*-ban NÁHLIK Alajos (1827–1902), Prasic³⁵ plébánosa, NASZVETTER Ferenc (1883–1959), Zsély adminisztrátora, NAVRATIL Tibor (1913–1945?), aki Érsekújvárott is káplánkodott, majd (Pozsony) Boldogfa plébános-helyettese volt.

NEČESÁLEK, Michal Karol³⁶ (1865. szeptember 26., (Sasvár) Strázsa, Nyitra m. – 1936. július 31., Pozsony) apostoli protonotárius, nagyszombati általános helynök, szlovák népművelő, publicista, botanikus. 1890. március 26-án szentelték pappá. 1890–1892 között Uninban,³⁷ 1892-től Pavol Príhoda³⁸ plébános mellett Búrszentmiklóson káplánkodott. Príhoda halála után 1908–1926 között ugyanott plébános és esperes lett, 1925-ben pápai káplán, 1926-ban a nagyszombati társaskáptalan kanonokja, 1930-ig a tanítónőképző igazgatója, 1927-ben a Nagyszombati Apostoli Adminisztratúra általános helynöke, 1931-ben apostoli protonotárius, valamint a pozsonyi Szent Márton káptalan kanonokja. Pavol Príhodával népszerűsítették a méhészetet, a gyümölcsstermesztést, a modern gazdálkodást. Búrszentmiklóson felújította Ján Hollý szülőházát. Ismerte a gyógynövényeket. Herbáriumának nagyobb

³⁴ Érdekes írást adott ki *A selmecebányai katolikus iskolák* címmel (Esztergom 1911).

³⁵ Nyitraperjes eredeti magyar neve.

³⁶ A mi kézikönyvünk semmit sem közöl szlovák munkásságáról, szócikkünk a *Lexikón...* (Eva Fordinálová) 983 alapján készült, egyházszerkezeti adatainak pontosításával a mi

része az esztergomi tanítóképzőben, a kisebbik Nagyszombatban volt. A Szent Adalbert Társulat választmányának tagja volt. Munkái részben fordítások külföldi szakirodalomból, részben saját tapasztalatai alapján készültek, hasonlóképpen cikkei is.

Művei: 1. *Prednášky o ovocinárstve* [Előadások a gyümölcsstermesztésről] (Skalica 1902). 2. *Ovocinárstvo* [Gyümölcsstermesztés] (Trnava 1924). Cikkeinek közlési helyei: *Kazateľňa*, *Ludové noviny*, *Posol Božského Srdca*, *Pútnik svätovoješský* (Kalendárium).

Irod.: *Lexikón...* 983 (Eva Fordinálóvá).

Nem szerepel a szlovák lexikonban NEMECZ Mihály (1838–1938?), Csári plébánosa, Stepanó adminisztrátora, NEMES (Gemeiner) Antal (1845–1913), Sándorfá plébánosa, NÉMETH Géza, Zsély plébánoshelyettese, NÉMETH Lajos (1890–1923), Ekecs adminisztrátora.

NÉMETHY Lajos (1840. március 1.³⁹ – 1917. október 8., Bajna, Nyitra m.) egyháztörténész, könyvtáros. Budán, Pozsonyban és Nagyszombatban járt gimnáziumba, a teológiát Esztergomban végezte. 1865. július 23-án szentelték pappá. Szomoron káplánkodott, majd 1868-ban Buda-Vízivárosban, 1882-ben Budapest-Belvárosban. 1888-ban Esztergom-Víziváros plébánosa, 1892-től egyházmegyei cenzor, 1894-től főegyházmegyei könyvtáros. 1908-tól Bajnán a La Salle Szent János Iskolatestvérek noviciátusában spirituális, templomigazgató. Igen sok történelmi, régészeti, heraldikai cikket írt, gyűjtötte a főegyházmegye papjainak és plébániáinak adatait, cédulakatalógust készített a könyvtárról. Életműve a mai szlovák művelődéstörténet gazdag forrása, amit a *Lexikón...* szócikke is jelez: „Szlovákia számára érdekesek munkái a szepesi templom 1622. évi leltáráról, a kassai székesegyház 1604. évi leltáráról, a kassai dóm gyarapításáról és történetéről, Érsekújvárról stb. Egyháztörténetünk számára mindmáig jelentős három műve: *Necrologium sacerdotum archidioecesis Strigoniensis ab anno 1737-1889...* Strigonii 1889; *Series parochiarum et parochorum archidioecesis Strigoniensis ab antiquissimis temporibus usque annum 1894...* Strigonii 1894; *Adatok*

lexikonunkból.

³⁷ Nagyúny eredeti magyar névformája.

³⁸ Kézikönyvünk 604; *Lexikón...* 1125.

³⁹ A szlovák lexikon 1840. február 29-et is jelzi.

a kassai vértanúk történetéhez. Strigonii 1899. Néhány kéziratos munkája a Matica slov. Irod. és Művészeti Levéltárában.”

Irod.: MKL IX, 691 (Viczián János); *Lexikón...* 990 (Vojtech Šarluška).

Hiányzik a szlovák lexikonból NÉMETHY Rezső (1838–1913), Bakabánya plébánosa, a Báti Espereskerület esperese, NIEDERMANN József (1865–1942), Tarján plébánosa, aki szlovákul is pasztorált, NIZSNYÁNSZKY János (1843–1901), a garamszentbenedeki konvent tagja, a bizonyára szlovákul is pasztoráló NOVÁK Ferenc (1868–1932), Moraván plébánosa.

NOVÁK, Ján (1836. január 22., Szokolca, Nyitra m. – 1918. január 7., Sasvár, Nyitra m.) szlovák plébános. Az esztergomi szeminárium tagjaként végezte a teológiát. 1859. július 27-én szentelték pappá. Káplánkodott (Morva)Szentjánoson, Uninban, Sasváron. 1867-ben plébános lett Detreköcsütörtökön, 1874-ben Haszprunkán,⁴⁰ 1889-ben Perneken. 1898–99-ben Szomolány adminisztrátoraként, majd plébánosaként ment nyugdíjba. Nagy összeget adományozott a Szent Adalbert Társaságnak, majd Sasváron hunyt el. A szlovák szakirodalom nem foglalkozik vele, nem szerepel a *Lexikón...*-ban sem.

Műve: *V deň posvätenia chrámu jablonského* [A jablonyi⁴¹ templom felszentelésének napján], in *Kazateľňa XVIII* (1897) 109.

Cikkeiből: 1. *Dobrý pastýr* [Jó pásztor], in *Katolicke noviny VIII* (1856) 8. sz. 2. *Dopisy z Ostrihomu* [Esztergomi levelek], in *Cyryll a Method VIII* (1857) 26. sz. 3. *Pokus o vysvetlenie názvu „Plavecký”* [Kísérlet a „Plavecký” elnevezés magyarázatára], in *Tovaryšstvo I* (1893) 284–287. 4. *Jako sa ľud pernecký nosí a čo si rozpráva* [Milyen viseletet hord a perneki nép és hogyan beszél], in *Tovaryšstvo II* (1895) 182–184.

NOVÁK, Ján (1871. október 8., Szokolca, Nyitra m. – 1937. január 21.,⁴² Szomolány, Pozsony m.) szlovák plébános, népművelő, szervező, mecénás. A teológiát az esztergomi szemináriumban

⁴⁰ Szentistván eredeti magyar neve.

⁴¹ RIZNER bibliográfiájából nem derül ki, melyik „Jablón”-ról van szó. Legvalószínűbb a Pozsony megyei Almás (Jablonové). A szlovák nemzeti bibliográfia nem tud a kézikönyvünkben szereplő beszéd önálló kiadásáról. Néhány cikkének témája jelzi érdeklődési körét.

⁴² A mi kézikönyvünkben január 23., a hely pedig Szomolány.

⁴³ Kézikönyvünk 1891. febr. 27-ét jelöli a szentelés dátumának, ami nem valószínű, mivel akkor

végezte, ahol 1894-ben szentelték pappá.⁴³ Búrszentgyörgyön, Pudmericen káplánkodott, 1897-től Szomolányban, ahol 1900–1933 között plébános volt.⁴⁴ Mivel kézikönyvünk nem tud munkásságáról, azt a *Lexikón...* szócikke alapján foglaljuk össze. Martin Kollár⁴⁵ tanítványaként a szlovák nyelvért folytatott harc és a csehszlovák kölcsönösség elkötelezett híve volt. Aktívan részt vett Luhačovicében, Brünnben és Prágában a cseh–szlovák tanácskozásokon, amelyek plébániáján is folytak. Csehszlovákia megalakulása után a Csehszlovák Néppárt híveként a csehszlovák egységet támogatta. A pasztoráción kívül aktív népművelő és nemzetnevelő munkát végzett. A lakosság szociális helyzetének javítása érdekében önszervező szövetkezeteket, kulturális egyesületeket szervezett, diákokat támogatott, valamint a szlovák sajtót. 1900-ban a spiritizmusról megjelent írásának hatására XIII. Leó pápa betiltotta a szellemidézést. A Szent Adalbert Társulat tagja, 1900–1902 között titkára, 1909-ben bizottsági tagja volt. 1918 után a Matica sl. Szlovák Múzeumi Társaságának tagja lett.

Cikke: *Niečo o spiritisme* [Valamit a spiritizmusról], in *Pútnik svätovojtešský. Kalendár 1900*, 74-77.

Irod.: *Lexikón...* 993 (Luboš Kačirek).

NOVÁK, Jozef (1879. január 10.,⁴⁶ Szokolca, Nyitra m. – 1917. augusztus 4., Csejkő, Bars m.) szlovák plébános, nemzetéért elkötelezett muzsikus, folklorista. 1904. február 6-án szentelték pappá. Szolgálati helyei káplánként: 1904 Érsekvadkert, Szokolca, 1907 Podola,⁴⁷ 1908 Nadas, 1909 Somorja. 1912-től adminisztrátor, majd plébános Csejkőn. Lexikonunk nem ismeri munkásságát, ezért azt ismét a *Lexikón...* szócikke alapján foglaljuk össze. Szokolca szlovák nemzeti légkörének hatására modern szlovák nemzettudata formálódott erőteljes csehszlovák szellemben, amiért az egyházi hatóság gyakran áthelyezte. A cseh–szlovák kölcsönösség lelkes propagátora volt. Népzenei tudását énekkar, hangversenyek szervezésében alkalmazta. Műkedvelő színjátszóival Morvaországba, sőt Prágába is eljutott. Nemcsak Nádason, hanem a magyar többségű Csejkőn is védelmezte a

mindössze 20 éves volt.

⁴⁴ A kézikönyvünkben szereplő Gidrafa Pudmeric magyarított neve. Grinádi plébánosságáról a szlovák lexikon nem tud.

⁴⁵ Lásd bővebben: *Magyar Sion* (2016) 1/91-92.

⁴⁶ A szlovák lexikon szerint jan. 11.

⁴⁷ Leszété eredeti magyar neve.

szlovák nemzetiséget, amiért fiatalon bekövetkezett halála után emléktáblát helyeztek el tiszteletére a plébánia falán.

Irod.: *Lexikón...* 993 (Ludovít V. Prikryl).

NOVÁK Lajos (1842. május 24., Divény, Nógrád m. – 1941. február 4., Budapest) pápai prelátus, publicista, tanár. Vácott és Esztergomban járt gimnáziumba, a bölcsészetet Nagyszombatban, a teológiát Esztergomban végezte. 1865. július 23-án szentelték pappá. Szülőhelyéről hozott szlovák nyelvtudásával szlovákul is pasztorált. Nagycéténybe került káplánnak, majd 1869-től Pest-Józsefvárosba. 1888-ban Nagycétény plébánosa lett, de lemondott. Hitoktató, hitszónok, majd 1901–1939 között a hitoktatók érseki felügyelője volt. Gazdag irodalmi-publicisztikai munkásságából a *Lexikón...* is közöl néhány művet eléggé pontatlanul, ezért rövid válogatást adunk írásaiból.

Művei: 1. *Falusi rossz szokások* (Esztergom 1869). 2. *A községi iskola hátrányai az államra, társadalomra és keresztény művelődésre* (Pest 1871). 3. *Divény hajdan és most* (Budapest 1887). 4. *Az egresi cisterci apátság története* (Budapest 1892). 5. *A budapesti első gyermekmenhely-egyesület huszonöt éves működésének története* (Budapest 1896).

Cikkeiből: 1. *Divény vára ismertetése*, in *M. Tudományos Értekező* (1862) II. 2. *Divény városának ismertetése*, in *Felvidéki M. Közlöny* (1863). 3. *A divényi plébánia*, in *Magyar Sion* (1868).

Irod.: MKL IX, 845-846 (Viczián János); *Lexikón...* 994 (Vojtech Strelka).

NOVÁK, Pavol (1829. március 22., Szokolca, Nyitra m. – 1909. június 8.,⁴⁸ Pozsony) pápai prelátus, mecénás, szlovák közéleti személyiség. 1852. július 23-án szentelték pappá. Pályáját a Nagyszombati Érseki Gimnázium tanáráként kezdte, ahol szlovákot, németet és latint tanított. 1856-tól a Nagyszombati Érseki Főszentszék jegyzője, bírója (1874), majd házassági kötelékvédő. A Nagyszombati Helynökség levéltárosa, 1864-ben titkára. 1883-tól pozsonyi kanonok. A szakolcai szlovák nemzeti elkötelezettségű értelmiség mérsékelt képviselője, Csernoch János⁴⁹ nagybátyja volt. A Bernolák-csoport szellemiségét folytatva már kis-

⁴⁸ A mi lexikonunkban 1909. szept. 9., Pozsony. Mivel jelentős szlovák közéleti személyiségről van szó, a *Lexikón...* adatát közöljük.

⁴⁹ Bővebben: *Magyar Sion* (2014) 1/60-63.

apként bekapcsolódott a szlovák papság nemzeti mozgalmába. A pesti központi szeminárium irodalmi egyesületének szlovák szekciójában⁵⁰ jelentős szerepe volt C. O. Goffine munkája szlovák fordításának kiadásában. Igen nagy munkát végzett mint a Szent Adalbert Társulat titkára, majd igazgatója. Kompromisszumaival mindvégig aktívvá tette a Társulat működését, amiért örökös tiszteletbeli elnöki címmel tüntették ki. 1902-ben Szokolcán 20 000 arany tőkével Szent Vince alapítványt hozott létre szegény gyermekek számára, majd egész vagyonát a Szent Adalbert Társulatra hagyta.

Irod.: KOŠÍK, L., *Z duchovného dedičstva Skalice* [Szokolca szellemi örökségéből] (Bratislava 1996) 106; HANAKOVIČ, Štefan, *Dejiny Spolku svätého Vojtecha*, i.m. 154, 157, 170; HALKO, Jozef – KOMORNÝ, Štefan, *Dóm*, i.m. 558; *Lexikón...* 994-995 (Karol Petrovský).

NOVÁK Rezső/Rudolf (1857. március 12., Szokolca, Nyitra m. – 1938. április 12., Szentgyörgy, Pozsony m.) plébános, szlovák hit-szónok. Teológiai tanulmányait esztergomi szeminaristaként végezte. 1879. október 20-án szentelték pappá. Káplán volt Csesztén, 1880-ban Szomolányban. 1880-ban Jókó, 1902-től Szentgyörgy plébánosa, a Szentgyörgyi Espereskerület esperese, az elemi iskola felügyelője és egyházmegyei cenzor. 1931-től nyugdíjasként Szentgyörgyön élt.⁵¹

Cikkei: 1. *Obrázok zo života* [Életkép], in *Katolícke noviny X* (1879) 13., 14. sz. 2. *Na úroky Pánu Bohu dáva, kto sa nad sirotou smilováva* [Istennek ad kamatra az, aki az árván könyörül], in *Kn X* (1879) 19-21. sz. 3. „*Dobre kúpil!*” [Jól vásárolt], in *Kn XI* (1880) 4. sz. 4. *Trojí spôsob svlažovať zahradu srdca nášeho. Pred vyloženou velebnosti sviatosťou oltárnou* [Szívünk kertje öntözésének hármasmódja. A kihelyezett méltóságos Oltáriszentség előtt], in *Kazateľ VII* (1880) 324. 5. *Počátek a koniec „cirk. lit. školy” na semeništi ostríhomské* [Az esztergomi papneveldeben működő „egyházi irodalmi iskola” kezdete és vége], in „*Rúže Sušilova*” *Alm.* (1885) 27-32. 6. *Prst Boží* [Isten ujja], in *Kn* (1887) 11. sz.

⁵⁰ Slovenský Odsek cirk.-lit. spolku na ustr. semeništi Pess'anskom. Lásd: RIZNER II, 33.

⁵¹ A szlovák lexikon Rudolf keresztnévvel csak Riznerre hivatkozik, életrajzi adatait sem közli. Ezeket a mi kézikönyvünkben közöljük, cikkeinek bibliográfiáját pedig a RIZNERBŐL.

Nem került a szlovák lexikonba NOVINSZKY Mátyás Gusztáv (1871–1939), Dercsika plébánoshelyettese, NOVOTNY János (1862–1938?), aki pedig nagyszombati kanonok volt.

NYÁRY Rudolf, gróf (1828. május 30., Gbellán, Trencsén m. – 1900. augusztus 23.,⁵² Nagytapolcsány, Nyitra m.) esztergomi kanonok. A pozsonyi Emericanumban töltött év után a bölcsészetet és a teológiát 1844–1845-től Nagyszombatban végezte. 1851. július 27-én szentelték pappá. Esztergomban szertartó és levéltáros, 1863-ban irodaigazgató lett, Szcitovszky János esztergomi érsek titkára. 1864. június 10-én mesterkanonok, amiről 1867-ben lemondott, és az ausztriai Rabensteinben magánéletet élt. 1892-ben tért haza, és Nagytapolcsányban rokonaihoz közel telepedett le. 1898-ban takarékpénztári igazgatónak választották. Szeminarista korában szoros kapcsolatot tartott a nemzetileg elkötelezett szlovák papok mérsékelt csoportjával, különösen Ján Palárikkal és Jozef Viktorinnal. 1846 tavaszán lelkes szlovák nemzeti szellemű beszédben dicsérte munkájukat, és szerepe volt a pesti központi szemináriumban működő szlovák irodalmi körben is. Bökezüen támogatta Ján Bobulának, a Matica slovenská építőjének tanulmányait, és maga is az egyesület alapító tagja lett. Ismert szlovák nyelvű írásai 1850-ben jelentek meg, a magyarok 1870–1892 között a *Magyar Sion*ban. A közös magyar–szlovák egyháztörténet egyik legjelentősebb szereplője. Szlovák cikkeinek bibliográfiáját teljesen, a magyarokét válogatva közöljük.

Cikkei: 1. *Uprímné slovo k šlechtným rodákóm postavít' sa majúceho pomníka J. Hollému* [Őszinte szó a nemeslelkű atyafiakhoz J. Hollý emlékművének felállítására], in *Cyrril a Method I* (1850) 5. sz. 2. *Citi Radosťi k príležitosťi Installácie ... Jana Szcitovszky ... dňa 6. Jan. 1850 slávenej* [Örömmérségek Szcitovszky János beiktatása alkalmából 1850. jan. 6-án], in *Katolícke noviny* (1850) 2. sz. 3. *Hrobitov Trappistov* [A trappisták temetője], in *Kn* (1850) 5. sz. 4. *Obráz čnosti manželskej* [A hitvesi hűség képe], in *Kn* (1850) 14. sz. (németből). 5. *Trest Boží* [Istenítélet], in *Kn* (1850) 19. sz. 6. *A pápai világi hatalom romjainál*,⁵³ in *Magyar Sion* [MSi] (1871). 7. *Visszhangok a templomi képekről*, in *MSi* (1871). 8. *Halottak napján*, in *MSi* (1871). 9. *Thuille, V. v.*

⁵² A *Lexikón*... szerint aug. 22.

⁵³ *Lásd pontosan*: SALIGA Irén (összeáll.), *A Magyar Sion és az Új Magyar Sion* (1863–1904) reper-

Paul: Vier vor Witzige Fragen..., in MSi (1871). 10. *Vanchai István esztergomi érsek*, in MSi (1874). 11. *A század legendája*, in MSi (1878). 12. *Hegyi séták*, in MSi (1882). 13. *Humanismus vagy charitas*, in MSi (1889).

Irod.: *Lexikón...* 978 (Eva Fordinálóvá); MKL IX, 871; DEMMEL József, *Magyar haza, szlovák nemzet. Alkotmányos szlovák politikai törekvések Magyarországon (1860–1872)* (Magyarországi Szlovákok Kutatóintézete, Békéscsaba 2016) 25, 86.

---

*tórium*a (Pons Strigoniensis Fontes IV) (PPKE BTK Szlavisztika-Közép-Európa Intézet Szent Adalbert Közép-Európa Kutatócsoport, Piliscsaba-Esztergom 2007).

XVI. Benedek

UTOLSÓ BESZÉLGETÉSEK

PETER SEEWALDDAL

A könyvben olvasható interjúk röviddel XVI. Benedek lemondása előtt, és az azt követő időszakban, háttérbeszélgetésként készültek. A szöveget az emeritus pápa elolvasta és ezen kiadás számára engedélyezte. A kötet egészen biztosan hozzájárul a hamis képek helyesbítéséhez, fényt hoz a sötétségbe, különösen a visszalépés körülményeit tekintve, amittől elállt a világ lélegzete. A válaszok világossága, személyes hangvétele és abszolút őszintesége által jobban megértjük az ember Joseph Ratzingert és a pásztor XVI. Benedeket, megközelíthetőbbé válik életműve, amelyben kincs rejtőzik a jövő számára.

288 oldal, keménytáblás. Ára: 2800 Ft

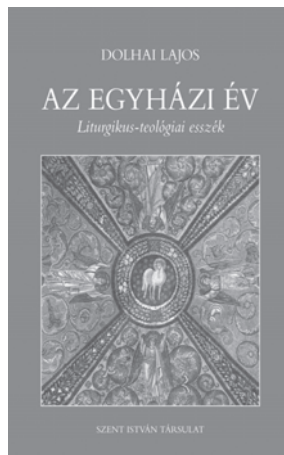
Dolhai Lajos

AZ EGYHÁZI ÉV

LITURGIKUS-TEOLÓGIAI ESSZÉK

A liturgikus év által jelenvalóvá lesz számunkra a Krisztus-esemény, hogy abba bekapcsolódjunk és általa megszentelődjünk. Amikor bemutatjuk az egyházi évet, illetve annak ünnepeit, mindig arra is rá kell mutatnunk, hogy mit és miért ünneplünk. Mit jelent és miért fontos számunkra Krisztus misztériumának, a megváltás művének egyik vagy másik eseménye. Azok a liturgikus teológiai esszék, melyeket ebben a könyvben találunk, ezekre az alapvető kérdésekre válaszolnak.

204 oldal, puhafedeles, Ára: 1800 Ft

RENDELÉS:

Szent István Társulat Vevőszolgálati Iroda • 1364 Budapest, Pf. 277.

TELEFON: 318-6957 • FAX: 317-0974 • www.szitkonyvek.hu

◆◆◆ KUMINETZ GÉZA

Az erények mint a személyi érettség lényegi magatartásjegyei*

1. BEVEZETÉS

Sok szaktudomány és sokféleképp vizsgálja az emberi személyiséget.¹ Mi alkotja lényegi struktúráját és funkcióját? Melyek a lényegi megnyilatkozásai az érett személyiségnek? Mely célok, értékek szolgálatába állva válik az emberi személyiség kiteljesedetté? Miképp befolyásolja a személyiség alakulását a vallott világnézet, a választott vallás, vagy épp a környezet, netán a fejlődő személyiség önérvényesítő sodrása? Ilyen és ehhez hasonló kérdések ébrednek a problémához közeledő lelkében.

Kiindulási pontként rögzíthetjük Szentmártoni Mihály nyomán, hogy az emberi személyiség érettségének három, egymásra teljességgel nem visszavezethető, de egymást teljesen átjáró dimenziója van: az érzelmi kiegyensúlyozottság, az erkölcsi és a vallási tudat kellően kiépült szilárdsága.² A továbbiakban csak az erkölcsi tudat alakulásával foglalkozunk.

Az erkölcsi tudatot az erkölcsi értékek és a személyiségnek ezekhez az értékekhez való feltétlen ragaszkodása jelentik, melyek az egyén életcéljának a szolgálatában állnak. Ezek az értékek akkor érvényesülnek, ha az emberi magatartásokban nemcsak alkalmyszerűen fordulnak elő, hanem ha azokban mintegy testet öltenek, vagyis erényekké, a személyiség megszelídített erőcentrumaivá lesznek; a személyiséget reprezentáló erkölcsi tudat, vagyis a személyes én lényegi alkotórészeivé válnak. Ám a személyiség nem automatikusan válik ilyenné, hanem ez tudatos személyiségformálás gyümölcse. Vagyis ezek az erények által birtokba vett értékek úgy állnak az ifjú én előtt, mint amelyek kívül vannak, ám hozzá szólnak. Meghódításuk nélkül, vagy

* A tanulmány főként a XX. század első felének magyar teológiai szerzőire támaszkodik.

¹ Gondoljunk itt a pedagógiára, a pszichológiára, a biológiára, a szociológiára, a bölcsesetre és a teológiára. Dolgozatunk főleg a keresztény bölcsélet szempontjából próbál e problématudatba behatolni és válaszokat kapni.

² Vö. SZENTMÁRTONI M., *A személyi érettség felé* (TKK 4/2b) (Róma 1978) 5.

talán a nekik való meghódolás nélkül csenevész marad, sőt kártékonyvá válik a személyiség, nem teljesíti be a sorsát.

Az erkölcsi értéket meghódító tevékenységre azonban a fejlődő személyiség egymagában nem képes. Ezért az erényre nevelni, nevelődni kell, épp emberségünk ki- és felépítése miatt, s nevelni lehet intézményesen és közvetve jó családi otthon és társadalmi környezet teremtésével. Sőt, azt állítjuk, hogy a nevelésnek lényegi része az erkölcsi erényekre nevelés. Az emberi személyiség ugyanis az erényekben és az erények révén bontakozik ki, főleg akkor, ha az egyén megtalálta életének értelmét, rátalált sajátos életútjára. Így – megismerve önmagát – hatástalaníthatja értéktagadó törekvéseit, s uralomra segítheti értékigenlő vágyait, beteljesítve ember voltából eredő küldetését s a vele járó kötelemeket.

Épp ezért az igazi haladást ezen a téren, vagyis személyiségünk fejlesztésében, az erények újrafelfedezése és a személyiségben történő szívós felépítése jelenti.³ Így köthet békét az ember önmagával, embertársaival és az istenséggel. Az erények útja rávilágít ugyanis arra, kik vagyunk, kivé kell válnunk, és arra is, hogy hová kell megérkeznünk életünk során és végén.⁴ Nemcsak testileg, pszichikailag, hanem morális értelemben is fejlesztenünk kell magunkat tudatos és habituális tevékenységgel.⁵

2. AZ EMBERI SZEMÉLYISÉG ÉS ALAKULÁSA, ALAKÍTÁSA – BENNE AZ ERÉNYEK HELYE ÉS RENDELTETÉSE

2.1. Az emberi személyiség struktúrája és működése

Az emberi személyiség középpontja a „szellemi természetű Én, amely természeténél fogva az objektív értékek felé irányul. Az abszolút értékeknek az emberi keretek között lehető tökéletes megvalósítása, mint általános emberi – éspedig legsajátosabban emberi – feladat áll előtte. A szellemi én-központ értelmi, érzelmi és akarati mozzanatai azok az alapvető tényezők, amelyek ennek a feladatnak a megoldását lehetővé teszik: az öntudatos és önelhatározásra képes élet a tartalmilag értékes célok szolgálatában alakítja ki a teljes értékű emberi személyiséget.”⁶ Ez előtt a sajátosan emberi életfeladat előtt külső (társadalmi közeg, neveltetés) és belső (biológiai, pszichés és szellemi természetű) akadályok tornyosulhatnak, amelyekkel fel kell venni a harcot, s

³ Vö. PINCKAERS, S., *Séta az erények kertjében. Az erények védelmében. Erények és szenvedélyek* (Budapest 2015).

⁴ Vö. KEENAN, J. F., *Riscoprire la via delle virtù: giustizia, fedeltà, cura di se stessi, prudenza e misericordia*, in *Credere Oggi* 28/2 (2008) 120.

⁵ Vö. uo. 123.

épp az erények kiépítése az a támadó és védő fegyverzet, mely hatékony e küzdelemben, az a morális tűzfal, mely nem engedi se be, se ki az ártó erőket. Csakis így tudja az ember a sorsát nem elkerülni, hanem vállalni és beteljesíteni. Így jutunk el a sors olyan fogalmához, mely szerint az nem szükségszerűség (vak végzet, fátum), hanem az emberi közreműködéssel kialakított személyiség és életmű. Ez a felfogás feltételezi a Gondviselés fogalmát, mely szerint a Gondviselés, bár előre látja az ember életének útját, szerepet biztosít e sors alakításában az egyén szabad döntéseinek is.⁷

E küzdelem gyümölcse az érett személyiség, vagyis a méltóságát, a szabadságát birtokba vett, erkölcsi értékkel telt ember. A személyi érettséget a minden irányú kiegyenlítettség és harmónia jellemzi, melynek a már említett hármas dimenziója van: az érzelmi kiegyensúlyozottság, az erkölcsi és a vallási tudat nagykorúsága. Mindegyik tényező alapja valamiképp az erkölcsi tudat és fő fejlesztője is az erkölcsi tudat minősége, vagyis az ember moralitása. A továbbiakban a moralitás fogalmát vizsgáljuk.

2.2. A moralitásról

Az ember egyfajta ártatlansággal születik a világra, amit szükségképp elveszít, de új módon – bizonyos értelemben – vissza kell szereznie. Ezen az ártatlanságon az értékmegvalósítás lehetőségét, a moralitás potencialitását értjük.⁸ Megindul a harc a sors beteljesítéséért, aminek a nevelés során, az önfegyelmzés, a tisztelettörekvés és szeretettörekvés útján kell a teljes szeretet-odaadásig eljutnia. Az emberséget birtokba venni szándékozót ebben a törekvésében másoknak is támogatniuk kell, fegyelmzéssel, oktatással-felvilágosítással, a tisztelet és szeretet ébresztése által.⁹ Ilyen segítség nélkül lehetetlenné válik a személyiség kibontakozása, vagyis sorsunk beteljesítése. Az embert mint embert erkölcsi tudatának épsége minősíti, hiszen más dolgot jelent a jó szakember és a jó ember kifejezés. A jó szakember lehet egyébként igen rossz ember, viszont az igazán jó ember nem lehet rossz szakember sem. Nevezhetjük ennek az erkölcsi tudatnak a kellő meglétét becsületnek, s ez az, amiért tiszteljük a másikat. Ezt a becsületet sejteti a személy jó híre, megbecsültsége. Az erkölcsi minősítés tehát az embert magát mint egészet minősíti. Az „etikai értéknek ugyanis épp az a sajátja a jellegzetessége, hogy a szellemi élet értékirányulásainak egészét átfogó egységet képvisel, igényt tart a szellemi tevékenység minden oldalára és minden más

⁶ Vö. ZEMPLÉN Gy., *Egyéniség és sors* in *Athenaeum* 25 (1939) 371.

⁷ Vö. NOSZLOPI L., *Egyéniség és sors* in *Athenaeum* 25 (1939) 361.

⁸ Vö. BRANDENSTEIN B., *Bölcséleti alapvetés* (Budapest 1944) 391.

⁹ Vö. uo. 393.

¹⁰ Vö. NOSZLOPI L., *Az etikai értékelés alapkérdései I*, in *Athenaeum* 16 (1930) 71 és 75.

értékszférát a maga körébe von. [...] A moralitás [...] teljes értelme nem az egyes elszigetelt erényértékben, a személy egyik tulajdonságának értékében, hanem csak valamennyi erény hiánytalan együttesében állhat.”¹⁰ A moralitás tehát „nem külső máz ... a lélek alkatán, hanem áthatja a legbensőbbet. Az értékeket, konkrét mivoltuk folytán, nem is lehet pusztán teoretikus-diszkurzív gondolkodással megismerni, csak emocionális élményaktusokkal megélni.”¹¹

Mármost a személy moralitásának, vagyis „szubjektív jóságának egyik jellemvonása a bensőség, ez a legnemesebb pszichikai tulajdonság, mely azonban nem képzelhető külön, magában, hanem elárad a bensőséges személy minden cselekedetén, érzelmén és oly egyszerű, hogy nem lehet részekre bontani”.¹² A bensőség azt jelenti, hogy az akaró személy bensőleg is hozzárendződik az etikai értékhez, vagyis feltétlenül, állhatatosan és nemes lélekkel. Érték pedig „szubjektív szempontból az, amivel azonosítjuk magunkat, de nem felületesen és pillanatnyilag, hanem amiről felismerjük, hogy örökre és feltétlenül azonosulnunk kell vele szubsztanciális énkünk érdekében. Az etikai érték az akaratnak nem kívülről jövő szabálya, de lényege: tartós nem-követése a személy pusztulását vonja maga után.”¹³ A moralitás „azért bensőséges, mert felszabadítja és kibontakoztatja a szubsztanciális ént. A szubjektív jóság a lélek ereje, harmóniája, melynek érzelmi együtthatója az öröm.”¹⁴

Az erkölcsi érték alapkérdése: mi az élet értelme, milyenek legyünk? Az ember azért cselekszik az értékek szerint, mert feltétlenül tiszteli és szereti azokat. A valóban jó akarat nemcsak legális (vagyis csak külsőségesen teszi meg az előírást; ez a jónak még vagy már nem feltétlen akarása), hanem morális, vagyis erényes is, mivel az erények a személy létének értékei, szemben a cselekvés-értékekkel, melyek csak a személy teljesítményének az értékei.¹⁵

Az emberi sors beteljesítése tehát az értékek, különösen is az etika világával eljegyzett. Az erkölcsi tudat és erkölcsi érték adja az embernek mint embernek az értékét. Ez az eljegyzettség adottság és kivívandó feladat is egyszerre, mivel minden természetes törekvésünkben, ösztönben és vágyban van (ott lappang) „egy jogosult mag és egy romlott, kiirtandó elem”.¹⁶ Az etikai érték abszolút érték, amiért oda kell adnia önmagát az embernek. Egyfajta önfeladás – nevezzük így az önátadást – visz az érték meghódításához, birtoklásához. Noszlopi László szerint „minél magasabb és teljesebb az érték, annál inkább terjed ki a személy egészére és annál inkább hatja át annak

¹¹ Vö. uo. 69.

¹² Vö. NOSZLOPI L., *A bensőség etikai vizsgálata*, in *Athenaeum* 15 (1929) 133.

¹³ Vö. uo. 134.

¹⁴ Vö. uo. 136.

¹⁵ Vö. NOSZLOPI L., *A szeretet. Etikai tanulmány* (Budapest 1932) 16.

legszűkebb, legmélyebb lényegét. Nem egy mozzanatban, pl. a szándékban tárgya szempontjából, hanem az akarati cselekvés egészében, sőt a cselekvő személy létében található meg a cselekvés értéke is. Cselekvés és személy nem elszigetelt. A személy részt vesz a cselekvésben, sőt az egész személy cselekszik. [...] Az erkölcsi érdem és felelősség az egész személyé.”¹⁷

Az erkölcsi életben az első lépés az erkölcstelenség felé a gyengeség, ami végül a bűnben való megátalkodásban, az erényekkel ellentétes készségek „tökélyre” vitelében tetőz. A gyengeségben ott van az akarat lanyhasága, mint benne megbújó gőg. A lanyha ember elbizakodottan túlbecsüli erejét. Ennek a folyamatnak a végkifejlete a bukás és az értékvakság. Míg az erény a szabadságot, a tudást és az erőt jelzi, addig a megátalkodottság a szenvedélyek rabságát, gyengeséget és vakságot sejtet. Az ember tehát tehet valamit vagy önuralomból, vagy erényből. Az erény tehát készség, mintegy második természet, ezért itt már nem kell feltétlenül küzdeni. A moralitás fokát tehát nem szükségképp jelzi a küzdelem nagysága. Ezért előfordulhat, hogy etikailag nagy értékű személynek tárgyilag csekély jó szándéka is lehet értéke-sebb, mint a nagy elhatározás, kevés szeretet mellett.

Ez a jóság, vagyis az erkölcsi érték feltétlen tisztelete és szeretete sajátos utakon jut kifejezésre. Ezeket az utakat és módokat nevezhetjük erényeknek. Minden erény lényegében „a személy feltétlen szeretete az etikai érték iránt: az önmegtagadás tisztán tart az érték számára, a bátorság mindent elvisel érte, a bölcsesség megtalálja az utat hozzá és megkülönbözteti a rossz úttól, az igazságosság egyedül a jót szolgálja. ... A moralitás egyfelől erő: állhata-tosság, bátorság, tevékenység, másfelől tisztelet: áldozat, lemondás, önmeg-tagadás, alázat, végül specifikus szeretet: a felebarát, a kultúra és az igazság szolgálata. Mindezeknek egysége a tökéletes szeretet.”¹⁸ A szubjektív jóság ezért az egyes erényekben ölt testet, melyeket a szeretet olvaszt egységes egészé.¹⁹

2.3. Az erények helye és rendeltetése a személyiségben

A személy „szubjektív jóságának egyik jellemvonása a bensőség, érték és lélek egymásban levése, a léleknek ez a legnemesebb jellemvonása, amely azonban nem képzelhető külön, magában, hanem elárad a bensőséges szemé-ly minden cselekedetén, érzelmén és oly egyszerű, hogy nem lehet ré-szekre bontani”²⁰ Ez a szubjektív jóság az erényekben és az erények révén

¹⁶ Vö. uo. 7.

¹⁷ Vö. uo. 10-11.

¹⁸ Vö. NOSZLOPI L., *A bensőség etikai vizsgálata*, in *Athenaeum* 15 (1929) 142-143.

¹⁹ Vö. NOSZLOPI 1932, 17.

²⁰ Vö. uo. 17.

ölt testet, melyeket a fő erény, a mindent magába foglaló erény, a szeretet fog össze és hat át. Ez a szeretet tulajdonképpen nem más, mint a jó feltétlen akarása és megvalósítása. Aki valóban helyesen szeret, minden erényt birtokol, így a moralitás teljességét is. Az erényt úgy tekinthetjük, mint a személy érték melletti önazonosító állásfoglalását, mely szükségképpen az érületben, s a neki megfelelő magatartásban mutatkozik meg.

Az erényről már sok szó esett, s ha egy afféle munkadefiníciót akarunk adni, akkor nagy vonalakban így hangzik: Erényen általában állandósult képességet, bizonyos szempontból értékes viselkedésmódot, megszokásszerűvé vált tulajdonságot értünk, amely az embert arra teszi alkalmassá, hogy jót és jól tegyen.²¹

A jóban való bizonyos irányú állhatatosság, készség az erény. Az erény tehát készség, szemben az egyes, elszigetelt jócselekedettel. Sőt, a legnagyobb szabadság fejeződik ki benne, vele és általa: a függetlenség minden eltérítő pszichikai élménytől. Az csak kivételesen fordulhat elő, hogy „az erény egyetlen jócselekedethez is szükséges, vagyis egyetlen tethez az alany erejének és szabadságának nagy foka kell. Ezek a hősi áldozattal járó tettek, melyek egymagukban is állhatatosságot kívánnak. Rendszerint azonban az egyes jótett nem feltételez szükségképp erényt a személyben, csak annak csíráját, a jó megtevésének hajlandóságát. Amint egy jótett nem jelent szükségképp erényt, úgy egy erény megléte sem jelenti még a személy gáncstalanságát (feddhetetlenségét), vagyis minden irányú erényességét. Nagy moralisták tapasztalata szerint legalább 2-3 erény megszerzésével – illetőleg 2-3 főhiba kiirtásával – a személy a többi erény birtokába is eljut, legalábbis a minden irányú, helyes cselekvéshez szükséges mértékben. A személy szubjektív jóságának e szerint fokozatai lehetnek. A három legfontosabb fokozat: jóakarát, erény és gáncstalanság.”²² Az erények gyakorlása a hősiesség fokban tetőződik. Ám a hősiesség úgy is megmutatkozik, mint maga is sajátos erény, aminek segítségével a személy védi erkölcsi függetlenségét, őrzi a jó feltétlen akarásának készségét, a legnagyobb eltérítő erők közepette is. Végső esetben az életét is odaadja becsülete, identitása megőrzéséért.

Úgy is fogalmazhatjuk, hogy az erkölcsi erény az ember értékigenlő törekvésének eszköze (útja), motívuma és célja.²³ Az erények erőcentrumok, a felelős emberi gondolkodás, érzés és cselekvés struktúrái és funkciói.²⁴

²¹ Vö. LUKÁCS J., *Jezsuita képzés a Rendalkotmányban* (Vita Consecrata 7) (Budapest 2013) 77.

²² Vö. uo. 25. Noszlopi azt is megjegyzi, hogy az erény „tudás olyan értelemben is, hogy a jó finom és pontos megkülönböztetése, felismerése nélkül nincs erény. Intellektuális kiválóság és bizonyos, lelki értelemben vett műveltség, tehát a tudat tágult, fejlett látóköre az erkölcsi kiválóság egyik feltétele, mert szükséges a nagy tettek és magatartások alkalmainak, lehetőségeinek felfedezéséhez. Az etikus ember tudatos és logikus, de ezen kívül az összefüggések ösztönszerű megérezésére is képes. Az erényesség bizonyos esztétikai, logikai és etikai kiegyenlítetttség.” Noszlopi 1932, 26.

²³ Vö. KEENAN 124.

Nevezhetjük az erényt jóakaratnak, nemes érületnek, vagy éppen ésszerű magatartásnak, feltéve, ha mindegyik szellemi fakultáshoz kötött kifejezés az egész emberi személyiség megnyilatkozását próbálja leírni.²⁵

2.3.1. Az erények struktúrája és működése

Az erény jót, vagyis erkölcsi értéket megvalósító készség. Az erény kontextusát rokon, de egymástól különböző fogalmak, vagyis az érték, a parancs, a norma és az eszmény fogalmainak megvilágításával ábrázolhatjuk. Az értékek érvényesek, míg a normák hatályosak. A normákban jut konkrét kifejezésre az érték megvalósítására irányuló akarat. A parancs az érték negatív megfelelője, vagyis az értékellenesség közvetlen tilalmát fejezi ki. Egyetemes, ám nincs tekintettel az érték megvalósíthatóságának módjaira, útjaira, konkrétabb szabályaira. A normák „pozitív megfelelői ellenben, nem maguk az értékek (mint a parancsoknak), hanem az eszmények. Az eszmény az értékkel szemben szintén másodlagos jellegű: nem egyéb, mint az érték megvalósítására törekedő akarat célkitűzése. Az eszmények az értékes törekvés pozitív céljai, a normák az értékellenes törekvés tilalmai. Az eszménynek is tekintettel kell lennie a történeti valóságra, tehát szintén ehhez viszonyul.”²⁶ Ebből látható, hogy a norma és az eszmény kategóriái szükségesek az erények helyes leírásához, illetve elsajátításához, s időnként szembesíteni kell őket az értékkel, új, az értéket hatékonyabban érvényesítő normákkal és eszményekkel. Ebből a szempontból akkor kerülünk szembe a jóssággal és az igazságossággal, ha a normákat és az önmagában részleges eszményeket abszolutizáljuk, akár társadalmi méretekben, akár egyének között is. Vagyis nem az értéket akarjuk a normák és eszmények által érvényre juttatni, hanem csak a konkrét normát vagy az eszményt, ami így igazságtalanságot és kíméletlenséget eredményez. Bizonyos erények jobban kötődnek a normához. Az erkölcsi erőnek odaadással kell párosulnia, s ez adja az értékkel való legszorosabb egységet, sőt a vele való egyesülést, amelyre vágyódik a lélek (ez a platóni eros).

Ezen előzetes fogalomtisztázás után könnyebben megérthetjük az erények struktúráját, nevezetesen azt, hogy értelmi, érzelmi és akarati dimenziójuk egyaránt van, hiszen az egész ember erkölcsi értékhez való viszonyát tükrö-

²⁴ Az erények, mivel az egész személyiségre hatnak, illetve birtoklásuk esetén annak megnyilatkozásait jelentik, érthető, ha egyfajta gyógyszerei az eredeti bűn sebeinek. Ne felejtsük el, hogy az eredeti bűn nemcsak az értelem elhomályosodását és az akarat rosszra hajlását hozta, hanem az érzelmi élet harmóniájában is zavart okozott.

²⁵ Emlékeztetnünk kell itt arra, hogy vannak szerzők, akik nemcsak az értelmet és az akaratot tartják az ember szellemi képességeinek, hanem az érzelmi élet gyökerében, az emberi szeretet mélyén is szellemi természetet látnak. Így pl. Kornis Gyula, Brandenstein Béla és Noszlopi László.

²⁶ Vö. NOSZLOPI L., *Az érték történeti viszonylagosságának kérdése*, in *Athenaeum* 20 (1934) 48.

zik. Az erény tehát magába foglalja az elérendő értéket (elv, igazság), tartalmazza az érték birtokba vételéhez szükséges utat, vagyis a normát és végül magát az érték átélését, birtoklását is a megfelelő érülettel és cselekvéssel. E felismerés alapján állapította meg Horváth Sándor OP, hogy minden erénynek három dimenziója van: elv (igazság, eszmény), norma (út, szabály) és cselekvés (élet).²⁷ Az elvet belátja az ész, s ez az evidencia-élmény (ennek az értéknek a szolgálatában áll a valódi szabadságom) adja az erény belső erejét. A norma adja az erény számára az elv tárgyát és motívumát, amit követ az akarat. A cselekvésben egyesülten érvényesül az elv és a norma, amit az érület biztosít. Az erény tehát az erkölcsi cél szolgálatába állítja az egész személyt, a fentebb említett szubsztanciális ént. A kellően kiépült erényben tehát ott van az egész személyiség.

Hogy világosabban lássuk az erények érzelmi dimenzióját – talán épp e vonásuk oly meghökkenítő –, tudnunk kell, hogy az ének megvannak a maga erkölcsi érzelmei is, melyek vagy magára az énrre, vagy más személyekre vonatkoznak. Kornis Gyula nyomán soroljuk fel ezeket az érzelmeiket: 1. Az énrre vonatkozó erkölcsi érzelmelek (autopathikusok): önérzet, hiúság, becsvágy, becsületérvzés, büszkeség, dac, méltóság, gög, öntetszelgés és ezek ellentétei: alázatosság, szerénység, megadás, lemondás, szemérem, megbánás. A másokra vonatkozó erkölcsi érzelmelek (heteropathikusok) az alábbiak: rokonérvzés vagy együttérvzés (együttszennvedés és együttörülés), bizalom és bizalmatlanság, szeretet és gyűlölet, jó- és rosszakarat, becsülés és megvetés, tisztelet és utálat, káröröm, irigység, féltékenység, kajánság. Ide soroljuk továbbá az igazság(osság)érvzetet, a közönyt, vagy épp a kiábrándulást. Ezek az érzelmelek az erkölcsi életben sokféle árnyalatban jelentkeznek, az egyéni élet kereszt- és hosszmetzetében egyaránt.²⁸

Az erény az értékkövetés készsége, míg ellentéte a viciium, vagyis az értékkellenes tendenciák és készségek az emberi lélelben, személyiségben.²⁹ Értékkellenesnek minősítjük azt a törekvést, ha „gondolkodásunk nem az igazságra, akarásunk és érzelmeink nem a jóra és a szépre törekednek, hanem az önérdek és a gyönyör függvényeivé lesznek, akkor eltompulnak és színvakká válnak az értékek világával szemben. [...] a közöny és ellenszenv irántuk egyúttal vakká is tesz velük szemben”.³⁰ Megjegyezzük, hogy minden erénynek megvan valamiképp nemcsak az ellentéte, de a hamisítványa is. Így „az önzetlenségnek az öngyűlölet és az önmagunktól való menekvés, az önmegtagadásnak az életgyengesség és a tehetetlenség, az alázatnak a szolgalelkűség, az önérzetnek a dölyf, a szeretetnek és türelemnek az elvte-

²⁷ Vö. HORVÁTH A., *Eigentumsrecht nach dem hl. Thomas von Aquin* (Graz 1929) 33-34.

²⁸ Vö. KORNIS Gy., *A lelki élet III* (Budapest 1919) 272-273 és 299-300.

²⁹ Ezekről bővebben lásd: CASAGRANDE, C. – VECCHIO, S., *A hét főbűn. A bűnök középkori története* (Budapest 2011); AA.VV., *A hét főbűn* (hét kötetben) (Budapest 2011); ill. PUSKÁS A. – PERENDY L. –

len lágyság, az igazságosságnak a keménység, a komolyságnak a mogorvaság, a vidámságnak a könnyelműség, az igénytelenségnek a tompaság és érzéketlenség, a szelídségnek a féltékenység”.³¹ Az irgalom hamisítványa lehet az elvtelen engedékenység vagy az atyáskodó jótékonykodás.

Az erények gyakorlása révén, ha belátjuk hármasság-egy oldalukat, az egész személyiség alakul. Vagyis fejleszti (tisztítja) az érzelmi életet, igaz ismerettel hatja át a tudatot, és megfelelő célra irányítja az akaratot. Aki az erények gyakorlásával, személyiségébe építésével-épülésével a megfelelő erkölcsi értékeket birtokba vette, azok mintegy egyesültek szubsztanciális énjével, az az ember jóvá és igazzá lett, s gondolatatai, szándékai és érzelmei épp jóságának és igaz voltának megnyilvánulásai, melyek a kellő erény, vagy erénykombináció csatornáin jutnak kifejezésre.

2.3.2. *Megfontolások az erények hierarchijáról és kialakításuk (fejlesztésük) lépéseiről*

Az erényekre való nevelés és az erények érvényre jut(tat)ása szempontjából talán Brandenstein Béla felosztása a legszemléletesebb.³² Abból indul ki, hogy az értékek birtokbavétele először inkább erő kifejtés, majd a megismert és elismert érték tisztelete, végül azok szeretetében éri el teljességét. Minél magasabb szintű a motiváció, annál kevésbé válhat az adott erény gyakorlása eszközévé valamely más, többnyire nem igazán etikus cél. Ahogy az ember egyre jobban birtokba veszi, kiműveli az erényeket a személyiségében, annál helyesebben él velük. Első helyen állnak az ún. fegyelmezési erények, melyek kialakításában az erő kifejtés, az akarat dominál. Eredménye a fegyelmezetség (önuralom), ami még egyaránt állítható értékes vagy épp értékellenes cél szolgálatába. Ez az erény birtokba vételének első és szükség-szerű stációja, vagyis az erényben levő érték szokással történő kialakítása (magatartásminta, normaérvényesítés) vagy korábbi szokás változtatása, elhagyása: a gyakorlás révén külsőleg képes az illető az adott cselekvésre vagy bizonyos cselekvéstől való tartózkodásra. Idesorolja a neves filozófus az ösztöntevékenységeket fegyelmező mértékletesség-erényeket és a főleg az indulatokat fegyelmező önmérséklet-erényeket. Ezeknél az erényeknél különösen is jól alkalmazható az arisztotelészi mezótész, mivel az erény itt a két szélsőség között áll. Szerzőnk azt állítja, hogy a fegyelmezési erények és a következő osztály, a tisztelet-erények közötti kapcsolatot az engedelmes-ség jelenti. Hiszen a fegyelmezési erények esetében is engednünk kell an-

HOVÁNYI M. (szerk.), *A hét főbűn. Teológiai tanulmányok* (Varia Theologica 7) (Budapest 2016).

³⁰ Vö. NOSZLOPI 1934, 47.

³¹ Vö. uo. 50.

³² Vö. BRANDENSTEIN 1944, 382-390.

nak, hogy a helyes mérték szerint viselkedjünk. Az engedelmességnek ugyanakkor van egy magasabb rendű fajtája, mely nemcsak önfegyelemből, hanem az engedelmisség alapjául szolgáló norma és normaadó iránti tiszteletből fakad. Míg az ún. fegyelmezési erények a bennük megvalósuló erkölcsi értéket még csak követik, addig a tisztelő erényekben ható tisztelet az erkölcsi értéket immár belsőleg, érzületileg is elismeri, és bensőséges elismeréséből fakadóan követi. Míg a fegyelmezési erényeknél főleg erőre kellett kifejteni, addig itt inkább készségesen áldozni kell, áldozatot hozni az immár tisztelt érték érvényre juttatásához. Végül vannak az ún. szereteterények, melyek mintegy áthatják a tiszteleti és a fegyelmezési erényeket, mivel – szerzőnk szerint – a szeretet a személyes énközpont centrális és legteljesebb érzülete,³³ amely betetőzi és ugyanakkor egyesíti az akarat és az értelem tevékenységét is. Ebből adódóan a szeretet a legnagyobb mértékben előmozdító, fejlesztő, éltető, életet kisugárzó érzület. Ennek az érzületnek a legteljesebb kifejeződése a hősiesség odaadás, önátadás. Az erények a szeretetben erőcentrumokká válnak, vagyis belülről adják az erőt a tevékenységhez; nem elveszik erőinket, hanem erővel töltenek fel bennünket. A helyes szeretet tehát a legmagasabb rendű erény, mivel minden más erényt egyesít, mintegy magába olvaszt, s így válik a személyiség egyszerűvé. Ha a szeretet valóban áthatja az ember egész életét, akkor lép túl az ember az önzés-önzetlenség, gyönyör-fájdalom, érdek-érdektelenség dualizmusán, mert a szeretetben mindezek kiegyenlítődnek. Ha szeretettel vagyunk embertársunk iránt, akkor a másik személyt a maga önállóságában, öncélúságában fogjuk fel, és a maga személyes tökéletességéhez akarjuk segíteni. A szeretet erénye az, ami leginkább egyesíteni tudja személyiségünk összes képességét és készségét. A moralitásban rejlő erő végeredményben az emberi természet feletti, misztikus forrásból, az etikai ősertékből forraszik. Ezért a szeretet ereje mindig misztikus jellegű is, egyúttal morális istenbizonyíték.³⁴

2.4. Az erények a jellem és a természetfölötti távlatában

2.4.1. Az erények és a jellem

Az erények nem izoláltan élnek a lélekben (a személyiségben), hanem egyesülnek (érzület, életérzés), és egy végső érték, életcél szolgálatába állnak. Nem spontán módon egyesülnek és hatják át egymást, hanem az egyén által választott végső érték (eszme) szolgálata forrasztja mind jobban össze őket. Ennek gyümölcse a jellem.

³³ Megjegyezzük, hogy az érzület „az egyén erkölcsi jellegű hajlamainak összességét jelenti, mintegy az egyén erkölcsi habitusát ... és ezek valóságos megnyilvánulásait” értjük. Vö. KORNIS 220.

Ám hogy az erények s bennük, velük és általuk gazdájuk, a személyiség végül is mit, kit fog szolgálni, azt a választott világnézete (vallása) dönti el. Ebből a szempontból az erények inkább végrehajtói a személy életcéljainak, aki sorsát akarja betölteni. A világnézetek (vallások) az emberi sors végső értékelésének köszönhetik létüket, s ezen értékeléssel való azonosulásnak az eredményei. Mondhatnánk úgy is, hogy az ember olyan lény, aki szükségképp világnézetet alkot (a humánitológusok szerint az erkölcsi tudat hiedelmekben fejeződik ki). Mármost a világnézetek, a vallások hitekben, reményekben és szeretetekben fejeződnek ki. Ezek is afféle készségei a léleknek, melyek az erényekhez hasonlóan, de más oldalról határozzák meg az egész személyiséget: a hit inkább az értelemhez, a remény inkább az akarathoz, míg a szeretet az érzuülethez köthető, bár mindegyik (hit, remény és szeretet) az egész személyiséget hatja át, s a szubsztanciális énnnek az állapotai. Természetesen, ezek tartalmi attól függenek, hogy mi az elfogadott vallás, világnézet üzenete. Bár itt meg kell állapítanunk, hogy a legkevésbé változó elem a szeretet, hiszen az végső soron az Abszolútumnak tartott valóság önfeláldozó szeretetében nyilvánul meg, míg a hit és a remény tartalmában nagyobb különbözőség lehet.

Az erkölcsi erényeket tehát a hit, a remény és a szeretet mozgatja és olvasztja egységessé, s teszi a személyiséget jellemmé. Jellemen pedig Kornis Gyula nyomán az akarat sajátos állandó természetét, az egyén uralkodó akarat diszpozícióját értjük. Az akarat ugyanis az én reprezentánsa, mely az érzuület és a belátás alapján dönt. Épp a tartós és jól megalapozott akarás miatt következetes az igazi jellem, s eredményesen küzd meg az útjába álló akadályokkal. Az akarat erejét inkább a hosszú kitartás, mint a lobbanékony, bátor fellépés mutatja meg. Ezzel szemben „az indulatban fogant akarat csak rövid ideig ragaszkodik céljához. A dac és önfejűség sem az akarat erejének jele. A dac csak negatív értelemben vett állhatatosság, mintegy passzív ellenállás azokkal a követelményekkel szemben, melyek velünk született önzésünknek nem tetszenek. [...] Az önfejűség is csak látszata az akarat erejének: akarás magáért az akarásért. Különösen akkor lép föl, amikor az egyén magát nagyon bizonytalanul érzi. Az akaratban leggyengébb emberek gyakran a legönfejűbbek.”³⁵ Ha ebből a szempontból nézzük a dolgot, meg kell állapítanunk, hogy a szeretet az akaratban, a jóakaratban, a következetes jóakaratban nyilvánul meg, mely igazságos és jószágos.

³⁴ Vö. NOSZLOPI 1932, 66.

³⁵ Vö. KORNIS 431-433.

2.4.2. Az erények és a természetfölötti élet

Az erkölcsi erények mintegy megneemesülnek a Szentlélek adományában, s az adományok tovább érlelődnek a boldogságokban. A személyiség érésének tetőfoka az, ha a személyiség magába szívta az erényekben rejlő erőket, s immár ez az értékkel telt erő elárad a lelken, sőt, kifelé sugárzik, alkotóvá, nagy cselekvővé teszi a személyt. A természetfeletti világ mintegy természetessé, ösztönszerűvé válik, s ez az új ember elkezdí alkotó tevékenységét, amit misztikának is nevezhetünk.³⁶ Aki eljutott erre a fokra, az személyileg érett, vagyis – Prohászka Ottokár szavaival élve – olyan ember, aki a lelkéből él: „A legnagyobb kultúrtett, ha valaki megtalálja magát, ha eltalálja igazi emberi gondolkodásának, érzésének s akaratának stílusát s e stílusban megteremti s kialakítja öntudatának hozzá méltó s igazán becses értékeit: a maga öntudati világát. Ez igen kevésnek adatik meg; kevesen vannak, kik e lelkükből élnek; a legtöbb csak szokásból, benyomásokból s ellen nem őrözött ösztönökből él. Aki a lelkéből akar élni, annak koncentrált s elmélyedő embernek kell lennie. Ezt az elmélyedést s kapcsolatba lépést a bennünk pihenő, a felébresztett szellemi világgal, nevezem áhítatnak. Áhítat nekem az, mikor önmagamban s önmagamnál nem magamon kívül vagyok; mikor szellemi benyomásokat s megérzéseket veszek úgy a csillagos égtől, a zúgó erdőből, mint lelkem megnyilatkozásaitól s megérzéseitől; mikor érzékeny vagyok az Isten érintéseire, melyeket oltárai előtt térdelve veszek, mikor tisztulok és buzdulok s nemesbülök tőlük. [...] Mikor ennyire van valaki, akkor már intező helyet foglal el benne a lelkiismeret, s az ilyen a maga életét is inkább készséggel és szeretettel, mint törvénnyel s kényszerrel igazgatja. Ő a parancsnok s a kötelességek terén sem reked meg a betűben s nem veszi a törvényt csak annyiban, amennyiben az betű és sablon, hanem amennyiben igazító, életfejlesztő, életkoronázó jó s erős indulat. A törvényben indulat van; a legfőbb jóakarónak, a törvényhozó legfőbb jónak meleg indulata. A törvényből szól hozzánk ez az indulat; szól ahhoz, aki érti, aki előírásából a ritmust, a szépséget, a tisztaságot megérzi s aki abban a törvényben is önmagát látja meg, de eszményileg szép s nemes kiadásban.”³⁷ A lelkéből akkor él tehát az ember, amikor az én, a személyes énközpont maga, vagyis a teljes tudat (tudatos és nem tudatos én egyaránt)³⁸ önzetlenül szolgálja a végső értéket, esetünkben Krisztust, a személyes értékteljeséget.

³⁶ Erről a hiteles misztikáról bővebben lásd: HORVÁTH S., *Aquinói Szent Tamás világnézete* (Szent István Könyvek 21) (Budapest 1924) 207-225.

³⁷ Vö. PROHÁSZKA O., *Lelkivilágunk*, in PROHÁSZKA, O., *Kultúra és terror. A társadalmi kérdés* (Prohászka Ottokár összegyűjtött munkái XI) (s. a. rend. Schütz Antal; Budapest 1928) 319 és 325.

³⁸ Erről részletesebben lásd: BRANDENSTEIN B., *A teljes tudat, tudatvilágunk lelki alapja*, in *Athenaeum* 16 (1930) 17-66. Megjegyezzük, hogy az erények gyakorlása először az utánzással együtt

Aki így él, megvalósította a szív egyszerűségét, az igazlelkűséget, ezért immár képes és kész az igazságosság és az irgalmasság egyidejű érvényesítésére, hiszen az erények művészi összjátéka a mindennapokban épp az igazságosságban és a jóságban, ezek egészséges ötvözetében ölt testet.

3. BEFEJEZÉS

A valódi szabadság, lelkiismeretesség és világnézet alapjai, megvalósítói és eszközei, de bizonyos értelemben a céljai is az erkölcsi erények, hiszen az én értékkel teltségét eredményezik. És erre csak az erények képesítik az embert. Ezért megszerzésük elemi érdeke minden embernek, minden ép társadalomnak. Nélkülük nem tudjuk leküzdeni a lényünkben ébredő értéktagadó tendenciákat, nem tudjuk a szeretet civilizációját építeni.³⁹

Az erények birtokba vétele először a konkrét norma megkívánta magatartásminta elsajátításával kezdődik (út). Majd e gyakorlás közben érez rá a lélek a benne rejlő értékre (igazság), végül ez az igazság hatja át személyiségét, s ebből származnak cselekedetei (élet). Azok alkotják a normát (az utat), akik már nemcsak birtokolják az értéket (az igazságot), hanem már életre is váltották (az élet különböző fordulataiban helyesen cselekedtek), s ők adják, írják elő a következő nemzedék tagjainak, hogy bennük is megteremje a maga gyümölcseit.

Az erényeknek az emberi személyiségben univerzumuk van (valamiképp ez a moralitás), s szerves módon hatnak egymásra, hatják át egymást. A személyiség kialakulásának és megnyilatkozásának lényegi elemei, hiszen az egész személyiségre hatnak, hiszen egyszerre van érzelmi, értelmi és akarati komponensük. Kifejlődésüknek és hatásuknak beteljesedése az, ha teljesen és a szeretet egységében áthatják a személyes énközpontot, melynek megnyilvánulásai (szó, tett, életstílus) az igazság és a jóság kiáradásaként hatnak. Nevezhetjük úgy is, hogy bennük, velük és általuk az erkölcsi érték át-hatja, meghatározza a tudatot, a teljes – vagyis a tudatos és tudattalan – tudatot is.

A szabadságával helyesen élő, vagyis a felelősségteljes (erényes) ember alapvetően igazságosan és jóságosan nyilvánul meg, s e két készség magatartását habituálisan jellemzi. Nemcsak fegyelmezett, nem is csak értéktisz-

---

inkább a tudatos én irányítása alatt áll, ám a gyakorlás során ezt a szerepet átveszi a nem-tudatos én. Emlékeztetünk egyúttal arra is, hogy a nem-tudatos én sem mechanikusan működik, vagyis megvan annak is a maga logikája, kreativitása.

³⁹ Megjegyezzük, hogy ha az értéktagadás válik úrrá a társadalom tagjaiban, úgy olyan jelenség uralkodik el az emberben és az emberek között, amit elidegenedésnek nevezhetünk. Erről bővebben lásd: SCHREY, H-H. (Hrsg.), *Entfremdung* (Wege der Forschung. Band 437) (Darmstadt 1975).

telő, hanem az értéket a szeretetben birtokló is. Olyan ember tehát, aki mindent a legjobb tudása (igazságos legyen!) és legjobb lelkiismerete (jóságos legyen!) szerint ítél meg, és döntése szerint cselekszik. Az igaz embert nem viszi rá a lélek, hogy igazságtalan vagy kemény, sem arra, hogy lelketlen, kegyetlen, irgalmatlan legyen – sem önmagával, sem mással, sem a társadalommal. Az igaz ember igazat beszél, helyesebben az igazmondás erényét gyakorolja (mivel az igazság kimondása nem mindig erény gyakorlása), nem kényszerít senkit igazságtalanságra, lelkiismeretének megtagadására; az igaz ember alázattal, de következetesen szót emel az ellen, ha őt vagy másokat igazságtalanságra akarnak készíteni, s kellő módon és időben szóvá teszi a társadalomban ható igazságtalanságokat is.

Tanulmányunkat egy ismeretlen szerző gondolatával foglalnánk össze, akinek gyakorlati tanácsa legyen a summája mindannak, amit a fentiekben fejtegettünk: „Vigyázz a gondolataidra, mert szavakká válnak! Vigyázz a szavaidra, mert tettekké válnak! Vigyázz a tetteidre, mert szokásokká válnak! Vigyázz a szokásaidra, mert jellemmé válnak! Vigyázz a jellemedre, mert sorsoddá válik!”

◆◆◆ ROKAY ZOLTÁN

A Jézus Szíve-tisztelet XVIII. századi emlékei a „végeken”

Adalék az irgalmasság ikonográfiájához

BEVEZETÉS

Újvidékkel¹ szemben, a Duna túlsó partján emelkedik az impozáns péterváradí² erődítmény, amely a XVII. század végén, a XVIII. század elején (1694–1718) épült fel, már a törökök feletti győzelem (zentai csata, 1697) és a karlócai³ békekötés (1699) után, okulva a múlt elrettető példáján. A falak közötti, teljes egészében műemlék jellegű várnegyed egyik házában született Jelacsics bán (1801–1859).

A vár különös kincse a Szent György Vértanú tiszteletére szentelt vártemplom (1701–1714), és a mellette álló rendház. A történelem folyamán mindkettő több ízben cserélt gazdát. A jezsuiták 1773-ban történt feloszlatása után a diakóvári⁴ püspökség töltötte be, és látta el az ottani hívek lelki szükségletét. Ma is megtekinthető a szoba, amelyben Josip Juraj Stroßmayer, az I. Vatikáni Zsinatról ismert későbbi đakovói püspök káplán korában lakott (1838). Működtek itt a minoriták is (konventuális ferencesek), akiknek emlékét Copertinói Szent József képe őrizte a rendház folyosóján (a szentet repülő helyzetben ábrázolva); azután ismét a đakovói püspökség töltötte be a plébániát, ezúttal idős lelkipásztorokkal (amolyan „papi otthon” lett); őket követték Palotti Szent Vince kongregációjának tagjai („palottinusok”). Jelenleg a szerémségi katolikus püspök székhelye. Diakóvár időközben metropólia lett, s Szerémség az egyik szuffragáneusa.

---

¹ Novi Sad, Neusatz.

² Petrovaradin, Peterwardein.

³ Sremski Karlovci, Karlowitz.

⁴ Đakovo.

A templom kriptájában több magas rangú katonai személy sírhelye látható. Így a Koháry-fivéreké és egy Stuarté.

Jómagam elsősorban a „palottinus-korszakban” jártam a péterváradi templomban és rendházban, mivel az akkori házfőnök, P. Dr. Jerko Matoš évfolyamtársam volt innsbrucki teológiai tanulmányaim idején. Az ő nevéhez fűződik a rendház teljes felújítása, amely éppen ott tett látogatásaim idején, az 1970-es évek elején és derekán zajlott nagy vehemenciával.

A péterváradi Jézus Szíve-kép

Egy látogatásom alkalmával Matoš kollégám felhívta figyelmem négy nagy méretű vászonra a rendházban, amelyeket éppen akkor restauráltak: az egyik (260×195 cm) a Fájdalmas Anyát ábrázolja (piéta), három pedig (182×128 cm) Jézus szenvedésének mozzanatait: Jézus megkorbácsolását, tövissel koronázását, kigúnyolását és Jézust a keresztúton. A képek (szakértők véleménye szerint) az 1740-es évekből származnak, különösebb értékkel és eredetiséggel nem rendelkeznek.⁵ Ezekről a képekről időközben színes reprodukciók is megjelentek.⁶ Az általam ismert források azonban hallgatnak egy további képről, amelyet az imént említettek „szomszédságában” helyeztek el a rendház folyosóján: ez Jézus Szívének allegorikus képe, amelyen angyalok emberi szíveket gyűjtenek, és azokat felajánlják az Isteni Szívnek. A kép jellegéről, véleményem szerint, ugyanazt mondhatjuk el, amit az előző négy festményről. Ezt a képet – legalábbis annak idején – nem restaurálták.

Időközben (1982) előző szabadkai gimnáziumi tanárságomból az óbecsei Nagyboldogasszony-templom plébánosi címére kaptam kinevezést. Mint vérbeli plébános, rögtön hozzáálltam a plébániai könyvtár rendezéséhez. Ott bukkantam rá a nevezetes kalocsai jezsuita, Tóth Mike által szerkesztett Jézus Szentséges Szívének Hírnökének évfolyamaira. És íme: az egyik füzetből „rám mosolygott” a péterváradi Jézus Szíve-kép reprodukciója metszet formában. Nem akartam hinni a szememnek. Döbbenetemből akkor ocsúdtam fel, amikor megláttam a képet mintegy keretező szöveget:

„Régibb emlékek
Jézus szents. Szíve tiszteletéről Magyarországbán.

III. Péterváradon, hol annyi dicsőséggel küzdöttek hőseink hazánk szabadságáért, hol annyi véres csatát vívtak egykor seregeink; azonnal a bé-

⁵ Vö. ULIĆ, Milan, *Konzervatorsko-restauratorski radovi na trima slikama na platnu iz rimokatoličke župne ckrve Sv. Jurja u Petrovaradinu. Građa za proučavanje spomenika kulture Vojvodine* (Zavod za zaštitu spomenika kulture, Novi Sad 1976) 227-230.

⁶ KORHECZ PAPP Zsuzsanna, *Bécsi barokk mesterek művei a Vajdaságban. Katalógus* (Városi Múze-

kés idők kezdetén, lelki szabadságunk, üdvünk drága szent vérenek forrása nyílt meg a sok fáradalomban tikkadt és lankadó hazánk felüdítésére, nemzeteinek hitélete föllevenítésére. Az isteni Szív, mely egykor utolsó csöpp vérét is kiontá érettünk, azután kegyelmeit árasztá reánk s árasztja folyton, ha csak hozzá szeretettel közeledünk. Közeledett Jézus szents. Szívéhez Pétervárad hívő népe is és tisztelte e Szívet buzgón csakhamar a mult század kezdetén; ennek bizonyítékát adja azon régi kép, mely most is ott áll a vár plébánia-temploma jobb oldalú falán.

A kép két méter magas és egy méter széles olajfestmény, melynek eredeti másolatát ide mellékeljük. A kép gondolata igen elmés, alakjai a művészet követelményeinek megfelelők, színezete élénk és kellemes még most is.

A szents. Szív mintegy trónuson van elhelyezve s lángoló sugarak áradnak el körülötte s belőle, mint középpontból. Alatta három angyal térdel: egy a középben, két nagyobb angyal oldalvást. A középben térdelő kis angyal fölszededegeti a földön elszórt emberi sziveket s a nagyobb angyaloknak nyújtja, ezek pedig szeretettől ihletett, könyörgő s imádó kifejezéssel a sziveket egyenkint az isteni Szívnek ajánlják fel. A kép alatt németül e szavak állanak: In all eurer Noth, Angst und Schmerz, bittet umb hilf bey Jesu Herz. (Minden bajban, szorongatásban és fájdalomban, Jézus Szívétől kérjetelek segítséget.)

Mint hallottuk, e kép Jézus szents. Szíve ünnepekor a főoltáron van elhelyezve.

A kép korát nem sikerült kitudnunk, de a templomban levő s ép oly nagyságú képe Xav. sz. Ferencznek ugyanazon festőre enged következteni; Xav. sz. Ferencz képe pedig 1703-ban készült. Mindazonáltal nem akarjuk állítani, hogy e képek már az említett évben azon helyen voltak, a melyen most vannak.

*

Ugyanazon templomban még egy más helyütt is látható Jézus szents. Szíve. Az evangélium oldalán a második mellékoltáron, kép helyett, faragott nagy feszület áll; e feszület fölött, az oltár orma háromszögében, hol a Szentlélek galambképe szokott lenni, Jézus szents. Szíve fafaragmánya van, a közönséges alakban. A szívből, mint középpontból, sugarak áradnak szét és bizonyos távolságban könnyűded felhők lebegik azt körül, három imádó angyalfejjel együtt.

Tóth Mike S. J.⁷⁷

um, Szabadka 2015) 52-56.

⁷⁷ *Jézus Szentséges Szívének Hírnöke* XXII (1888) 49/1; Tóth Mike S.J., *Hajdan és most. Jézus Szent Szívének tisztelete Magyarországon* (203 képpel; Hornyánszki Viktor Cs. és Kir. Udvari Könyvnyomdája, Budapest 1898) 45-47. – A korabeli helyesírást változatlanul hagytam. A nyil-

A PÉTERVÁRADI JÉZUS SZÍVE-KÉP

Az említett Szent Kereszt-oltár oromzatában ma is ott van a felhőktől és sugaraktól körülvelt szív.⁸ Mindenesetre érdekes és sokatmondó, de egyben kézenfekvő, hogy a fent taglalt kép felirata német. A Xavéri Szent Ferenc-képre nem tudok visszaemlékezni. A templomban ma is van oltára a szentnek, ez azonban 1903-ban került mai helyére.⁹ Úgylehet, a Tóth Mike által ismertetett és datált képet váltották fel vele. Egyébként mind a Jézus Szíve-, mind a Xavéri Szent Ferenc-kép nyilván a jezsuita atyák működésével, lelki-ségével függ össze.

Tóth Mike az eperjesi kálvária-kápolna képét a péterváradai kép gondolatával hasonlítja össze. Így hát lépünk át Szerém vármegyéből Sáros vármegyébe, Péterváradról Eperjesre.¹⁰ Tóth Mike így vélekedik: „A kép gondolatával már máshol is találkoztam, a többi közt Péterváradon; de az eperjesi festmény határozottan a legjobb, s valódi művészre vall. Úgy hiszem, a 18. század első felében készült.”¹¹

Összehasonlítás végett álljon itt a kép reprodukciója:

vánvaló elírásokat kijavítottam.

⁸ Vö. KORHECZ PAPP Zsuzsanna – KOVAČEV NINKOV Olga, *Barokk a Vajdaságban. Katalógus* (Városi Múzeum, Szabadka 2005) 39.

AZ EPERJESI JÉZUS SZÍVE-KÉP

Az erzsébetvárosi örménykatolikus ótemplom egykori képe

A következő utunk az erdélyi Erzsébetvárosba¹² vezet. Tóth Mike így rögzíti visszaemlékezését:

„Az irgalmas nővéreknél Erzsébetvárosban 1886. év nyarán rendkívül kellemesen lepett meg egy olajfestmény, melyet ott az egyik terem falán megpillantottam. A kép mintegy 80 centiméter magasságú, Jézust vagy öt éves korában s ülő helyzetben ábrázolja a szent Szívvel. Jézus arca nyájas, okos és fölötté megnyerő kifejezésű.

A festmény színeinek megválasztása s a fejnek alakítása határozottan igen jó.

A láncz, melyet Jézus kezeiben tart, bizonyára a szeretet lánczát jelöli, melyet Jézus arra vetni készül, ki a bizalommal feléje közeledik; de Jézus nyájas arca, s a lábainál elszórt rózsák eléggé mutatják, hogy attól a láncztól nincs mit félned, mert az egyes lánczszemek rózsákká változnak, mihelyt a lánczot Jézus kezeiből önként magadra veszed.

⁹ Vö. KORHECZ PAPP 83.

¹⁰ Eperies, Prešov.

¹¹ TÓTH 1898, 26.

A képet t. Csatt Margit főnöknő volt szíves a „Hírnök” számára lefényképeztetni.

Reánk nézve rendkívül érdekes az, hogy e kép 1725-ből való és Veres nevű kolozsvári születésű festő munkája, kinek Erzsébetvárosban még több kitűnő festménye van.

E kép pedig, amelyről szólunk, nemsokára 1725. után az erzsébetvárosi örmény-katholikus ó templomban mint oltárkép szerepelt ... hogy Jézus sz. Szívének képe Jézus egész alakjával festve, már előbb valahol mint oltárkép szerepelt volna, előttünk ismeretlen. Mi azt véljük, hogy Erzsébetváros e tekintetben az első helyet foglalja el.

Tóth Mike S. J.¹³

AZ ERZSÉBETVÁROSI JÉZUS SZÍVE-KÉP

Erzsébetvárosban a Szatmári Irgalmas Nővérek rendházát és intézetét, ahol Csatt Margit 1886-ban főnöknő volt, elsodorta a történelem vihara.¹⁴

¹² Dumbraveni, Elisabethstadt.

¹³ TÓTH 1898, 27-28.

¹⁴ Uo., valamint ÁVEDIK Lukács, *Szabad királyi Erzsébetváros monográfiája* (Szamosújvár 1896) 169, 182; PUSKÁS Attila, *Az erdélyi örmények nyomában* (Gyergyószentmiklós 2006) 16.

¹⁵ Vö. GARAS Klára, *Magyarországi festészet a XVIII. században* (Akadémiai Kiadó, Budapest

A Veres nevű, kolozsvári születésű festőről nem sikerült semmit kiderítenem. A művészettörténeti monográfiák egy Veres Mátyást említenek, aki Csíkrákosban a Jézus születése főoltárképet festette. Ő azonban nem feltétlen azonos az itt említettel.¹⁵ Az sem egyértelmű, melyek azok a „kitűnő festmények” Erzsébetvárosban, amelyekre Tóth Mike gondol? Részemről csak az ottani örménykatolikus főtemplom jelenlegi mellékoltárképeit ismerem. Ezek pedig az irodalom szerint egykorúak a templommal (1791), és alkotóik nevét a szerzők nem említik.¹⁶

Tóth Mike az erzsébetvárosi kép „hasonmását” is felfedezte Egerben, az Angolkisasszonyok intézetének folyosóján. Mivel az előbbiről biztosnak véli, hogy Veres alkotása, a hasonlóság alapján az egri képet is az egyébként ismeretlen Veresnek tulajdonítja.¹⁷

AZ EGRÍ JÉZUS SZÍVE-KÉP

1955) 258.

¹⁶ Vö. ÁVEDIK 103; továbbá: PUSKÁS 15. – Itt szeretném megköszönni Dr. Jakubinyi György, gyulafehérvári érseknek, hogy nekem Vicellár Máriánál a felvételeket beszerezte.

¹⁷ Vö. TÓTH 1898, 23-25.

¹⁸ Odorheiu Secuiesc.

Székelyudvarhely¹⁸ és Krisztus oldalsebének tipológiája

Tóth Mike az erzsébetvárosi kép további „rokonát” is felfedezte Székelyföldön. Egészen az útleírás stílusában így beszéli el élményét: „Az országút mellett, mely Székely-Udvarhelyről Székely-Keresztúr felé vezet, a városból vagy egy kilométernyi távolságban balra, a sósforrás alatt egy régi kápolna tűnt szemeimbe. Az ajtó fölött, ha jól emlékszem, 1594-ik évszám van bevésve. Lepillantottam és nagy meglepetésemre az oltáron e képet láttam, melyet nagys. és ft. Jung-Cseke Lajos esperes úr a ‚Hírnök’ számára kegyesen lefényképeztetett:

Az eredeti olajfestmény maga jó régi, már javítás alatt volt és némi képp az erzsébetvárosi Veres-féle festményre emlékeztet.”¹⁹

A SZÉKELYUDVARHELYI KÉP

Egy további közleményből arról értesülünk, hogy 1773-ban (ez a jezsuiták feloszlatásának éve) az utolsó jézustársasági házfőnök, Lestyán Mózes kijavíttatta a kápolnát. Majd a továbbiakban sok méltatlanság érte. 1870 előtt újra megáldották, és ez évig virágvasárnap előtti pénteken („Fájdalmas-péntek”) és Úrnapja előestéjén tartottak itt ájtatosságot.²⁰

A kép, amint ezt a reprodukció mutatja, a Jó Pásztorat ábrázolja, aki vérével csillapítja báránya (a tanítvány – „discipulus”) lelki szomját, s így gon-

¹⁹ Jézus Szentséges Szívének Hírnöke XXII (1888) 104.

²⁰ Uo. 243-245.

doskodik üdvösségéről. Mivel a két imaalkalom összefüggött Jézus vérenek és szenvedésének gondolatával és kultuszával, a kép egészen összhangban áll ezzel.

A motívum nem teljesen ismeretlen: a népi ájtatosságot, vallásosságot célzó szentképecskéken és imakönyvekben is előfordul a XVIII–XIX. században. Ám (legkésőbb) már a XV. században ismerős volt, amint ezt az egykori kölni karthauzi rendház egyik illuminált, kéziratban ránk maradt imakönyvének illusztrációja is mutatja.²¹

A KÖLNI IMAKÖNYV ILLUSZTRÁCIÓJA

A hívő számára Jézus Szíve az isteni irgalmasság forrása. Mint magunk is meggyőződhattünk, ennek elgondolása és ábrázolása idővel változhatott. Voltak szerencsésebb és kevésbé szerencsés ikonográfiai „megoldások”: az édeskés-népiestől a merészebb, de a hívők szélesebb köre számára idegenig – éppúgy, mint ma. A hangsúlynak a remélt és elért lelki eredménnyen kell lennie: megtanultam-e értékelni Isten irgalmasságát, és előrehaladtam-e az irgalmasság gyakorlásában ezáltal, ennek segítségével?

²¹ SCHÄFKE, Werner – WAGNER, Rita – BOCK, Ulrich (Hrsg.), *Die Kölner Kartause um 1500*. (Köln, 1991) 147. (Kat. Nr. 4. 15. Berlin Staatsbibliothek Preußischer Kulturbesitz, Ms. germ. oct. 451)

BODORNÉ SZENT-GÁLY ERZSÉBET

Szószerék és főoltár a barokk templomokban

Emlékeztetőül tanítványaimnak

A római katolikus templomok legfontosabb feladata, hogy a szentmise bemutatásával az Egyház itt jelenítse meg Jézus Krisztus kereszttáldozatát. Már a korai keresztény időkben elkülönül egymástól a szentmise bemutatására szolgáló liturgikus tér, a szentély és a hajó, ahol a hívek vannak jelen.

A Trentóban (Trident) 1545-től 1563-ig megtartott egyetemes zsinat – latin nevén Concilium Tridentinum – minden apró részletre kiterjedő határozatot hoz a liturgiáról is. Teológiai tanításait a berendezési tárgyak elhelyezése és megformálása híven követi. Innen indul a barokk stílus, amely pompájával és ragyogásával a testet-lelket magával ragadja és a keresztény tanítás befogadására alkalmassá teszi.

Az Ige liturgiája

A szentmise első fő részét jelzi. A liturgia helye a szószerék. Míg a korábbi időkben a szentélyhez tartozott, a barokk templomban elsősorban a jó akusztika miatt máshol is elhelyezhették. Az új építésű templomoknál gondosan kijelölték az akusztikailag legmegfelelőbb helyet, hogy ott építsék fel a szószeréket.¹ Az Ige liturgiája tartalmazza a szentmisében elhangzó szentírási részleteket, valamint itt hangzik el a szentbeszéd, más néven prédikáció. A reformáció elterjedésével az Ige liturgiája fontos szerepet kap. A protestáns prédikátorok szószerékről fejtik ki tanításukat, ezért ezt tekinthetjük templomuk legfőbb berendezési tárgyának. Visszatérve a katolikus szertartásra egyre gazdagabb kialakítású és tartalmú szószerékek épülnek a katolikus templomokban is.

Szerkezeti felépítését tekintve a barokk szószerék két fő részből és a felvezető külső vagy belső lépcsőből áll. Az alsó rész a kosár, amelyet a mellvéd vesz körül, legalul az ún. cseppentővel. A felső rész neve korona. Ennek az alján lévő vízszintes sík a hangvető. Feladata, mint azt a neve is jelzi, az alatta prédikáló pap hangjának felerősítése a hívek felé. Díszítése egyszerű, csupán a sugárkoszorúban megjelenő kiterjesztett szárnyú Szentlélek-galambra szorítkozik. Az ábrázolás általában domborműves.

¹ MIHÁLYFI Ákos, *A nyilvános istentisztelet* (Budapest 1923) 216-217.

Gazdag szobrászati díszítés borítja a kosár és a korona felületeit. Ornamentális motívumok, puttófejecskék között erőteljes plasztikával jelennek meg az evangélisták és az egyházytúk ábrázolásai. Gyakori a tanítás tényére vonatkozó domborműves tábla is, mint pl. a magvető. A korona csúcsán az Ószövetség kőtábláit, a Jó Pásztort, Szent Mihály főangyalt láthatjuk.

A SZÉKESFEHÉRVÁRI VOLT JEZSUITA TEMPLOM SZÓSZÉKE

A székesfehérvári volt jezsuita templom szószéke különleges egységes programot tükröz. A mellvéd közepén látható kartusban a Krisztus-monogram, az Ige, amelynek liturgiájára építették a szószéket. A szószék puttókkal díszített felületei a szent páli idézetre utalnak: „Jézus nevére hajoljon meg minden térd a mennyben, a földön és az alvilágban.”² Ha jól megnézzük a szószékkosár alján látható puttókat, azt látjuk, hogy ezek hegyes fülű, denevérszárnyú kis lények, és a többi zenélő, dolgozó puttó mellett ők az alvilágot képviselik.

² Fil 2,10.

Az áldozat liturgiája

A szentmise második fő része az áldozat liturgiája, amelynek lényege az átváltoztatás. Helye az oltár, ahol a pap szavára a kenyér és a bor átlényegül Krisztus testévé és vérévé. Már az ókeresztény időkben vértanú teste fölött mutatták be az áldozatot, s ez a mai napig így van: az oltárköben két ereklye található, amelyek közül az egyik vértanúé. A barokk oltárasztalok (menza) alépitménye, a stipes gyakori koporsó formája is erre utal.

A Trentói Zsinat óta a barokk főoltár ad helyet az oltárszekrénynek, más néven tabernákulumnak, amely az átváltoztatott kenyerek (ostyák) őrzési helye. A tabernákulum mellett 3-3 díszes gyertyatartó található. A középen őrzött ostyákkal (Oltáriszentség, Eucharisztia) együtt a hét szentséget jelenítik meg. Az Oltáriszentség előtt mindig lámpa ég, a vörös színű örökmécses.

Szerkezetét tekintve a barokk főoltár a középkori szárnyasoltárokból nő ki. Egységei a stipes, menza, predella és tabernákulum, retabulum, oszlopok és szobrok, főpárkány és oromzat. A predella és tabernákulum szintje a miséző pap szintjének felel meg. Erre épül a retabulum, amely általában az oltár védőszentjét ábrázolja. A retabulum melletti, oszlopok közt álló szobrokkal együtt a mennybe jutottakat mutatja be. A legfelső szférától, az oromzattól a főpárkány választja el. Az oromzati egységben a Szentháromság trónol.

A főoltár jól átgondolt liturgikus programja a plasztika nyelvére fordítja az áldozati liturgiát. „Szent színháznak”, teatrum sacrumnak is nevezzük ezt a megjelenítést.

Mély teológiai tartalmával és az azt követő magas szintű plasztikai megformálással a barokk főoltár igazi példája a budapesti volt pálos (Egyetemi) templom főoltára.

Az oltár fő része a retabulum. Itt mutatkozik meg a szent színház: két angyal húzza szét a jelenet függönyeit³ és mutatja be nekünk az oltár titulusát: Szűz Mária születését. A háttérben Szent Anna fekszik a szülőágyon, kicsit távolabb tőle férje, Joachim csodálja a nagy eseményt. Az előtérben fűrész-tőmedencét látunk, amely fölé asszonyok tartják az újszülöttet. A kis Mária kiváltságának jeleként az egész gyermek teste aranyozott. A retabulum közepén mintegy látomásként jelenik meg angyaloktól tartva a pálosok legszentebb kegyképe, a częstochowai Madonna.

Különleges megformálású a mennyország is. Az oromzati tér közepén az Atyaisten személye látható. Lábainál kinyílik a párkány és a nyílásban lefelé

³ FEHÉR Ildikó, *Átfestett függönyök. Egy 16. századi Madonna-kép újraértékelése*, in *Műtárgyvéd-*

A BUDAPESTI VOLT PÁLOS
(EGYETEMI) TEMPLOM FŐOLTÁRA

A FŐOLTÁR RÉSZLETE

száll a Szentlélek-galamb. Az Atya felfelé mutató ujjá fölött átlukad a mennybolt: a lyukat aranyló cseppek veszik körül, majd a lyuk fölött a csúcsra két álló puttó tart egy kereszt alakú liliomszálat.

Az előzőkben bemutatott templomi berendezési tárgyak ismerete a restaurálás előkészítése során nagyon fontos. Jó, ha legalább általános műveltségi szinten ismerjük funkciójukat, kiegészítve evvel a természettudományos vizsgálatokat és a művészettörténeti kutatásokat.

♦♦♦ Prokopp Mária

Fémikonok

Megjegyzések Ruzsa György *Orosz fémikonok* című könyvéhez

Ruzsa Györgynek, az ismert bizantinológus-művészettörténésznek, az Eötvös Lóránd Tudományegyetem Művészettörténeti Intézete egyetemi tanárának az utóbbi időben két nagyobb tanulmányával is megismerkedhettek a *Magyar Sion* olvasói. Az egyik Andrej Rubljov Szentháromság-ikonját elemezte (2010/2), a másik pedig a pálosok Gellért-hegyi Sziklatemplomában lévő két, ismeretlen częstochowai Madonna-ikont mutatta be (2015/2). Egyébként e csodálatos sziklatemplom vagy más néven barlangtemplom mélyén Ruzsa professzor 2014-ben fémikon-múzeumot alapított, melynek megszervezésében társkurátorként magam is részt vettem. Ekkor egy nagyméretű, kétnyelvű (magyar és német) katalógus is kiadásra került minden műtárgy részletes leírásával és színes fotójával.¹ A múzeum fémikonjai közt sok a figyelemre méltó középkori emlék. A későbbi emlékek is érdekesek a középkor kutatója számára, hiszen ezek alapvetően hagyományörző műreemek.

A bemutatásra kerülő nagyméretű, német nyelvű könyv² e múzeum anyagánál jóval több műalkotást dolgoz fel, nevezetesen 2092 műtárgyat, és mintegy a felének színes reprodukcióját is közli.

Mindenekelőtt tisztáznunk kell a fémikon fogalmát. Sokan az ikonok díszes fémborítójára (oklád) gondolnak. Ez azonban az ikonnak csak egy része, kiemelt tisztelet nem is illeti ezeket, hiszen csupán a fára festett ikon díszítésére szolgálnak. A fára festett szent ábrázolását illeti meg a tisztelet, pontosabban, ahogy Nagy Szent Bazileosz egyházatya mondta: „A képnek adott tisztelet az ősképre száll át.” Lényegében ugyanezt hangsúlyozza a 787-ben tartott II. Niceai Zsinat is. „A képnek adott tisztelet ugyanis annak mintaképére száll át, és aki hódol a kép előtt, az azon ábrázolt személynek hódol. Így tartja ugyanis szent atyáink tanítása...” A fémikon nem része egy ikonnak, hanem maga az ikon, vagyis fémből készült ikon. Ám a megnevezés még így sem elég pontos.

¹ *Pálos Sziklakolostor Ruzsa György Ikonmúzeuma. Orosz fémikonok – Ikonenmuseum Georg Ruzsa des Pauliner Höhlenklosters Russische Metall-Ikonen* (Gödöllő 2013). Itt jegyzem meg, hogy a pálosok kiadásában Ruzsa Györgynek több könyve is megjelent: *Ikonragyogás* (Gödöllő 2014);

Az orosz művészetben oly nagy szerepet játszó fémikon pontos megnevezése rézalapú ötvözetből öntött ikon (меднолитая икона). Az egyszerűség kedvéért sok más nyelvben használják a fémikonok kifejezést (Metallikonen, Metal icons). Ám itt a réznek, rézötvözetnek rendkívül fontos szerepe van.

Tegyünk itt egy kis kitérőt! Érdemes felhívni a figyelmet arra, hogy a magyar szóhasználatban a tiszta rezet vörösréznek nevezzük, a vörösréz és a cink ötvözetét sárgaréznek, a vörösréz-ön ötvözetet pedig bronznak. Nagyon egyszerűsítve – rendkívül sok kivétel van – a középkori emlékek gyakran bronzból készültek, míg az újabbak inkább sárgarézből. Ám itt a kulcsszó a réz. Oroszországban ugyanis a rézhez már több évszázada kultikus-mágikus hiedelmek kapcsolódtak. A réz jelentős részét külföldről – elsősorban Svédországból – importálták, így az oroszok számára a réz sokáig különös, értékes anyag volt. Amikor ikont öntöttek belőle, igen anyagtakarékosan dolgoztak, s vékony öntvényeket készítettek. Ám amikor felfedezték az oroszországi rézlelőhelyeket, a réz olcsóbb lett, s megjelentek – nagyjából a XIX. század elejétől – az egyszerűbb, vastagabb öntvények. Az ikonkészítésnél gyakran hivatkoztak az Ószövetségre, Mózes második könyvére: „... minden edényeit rézből csinálja. Csinálja az oltárhoz hálóforma rostélyt is rézből...” (Kiv 38,3-4). Mózes negyedik könyvében pedig fontos, gyógyító szerepe van a rézkigyónak (vö. Szám 21,8-9).

Az ikonkészítésben a réz kiválasztásánál – kisebb mértékben – szerepet kaphattak bizonyos népi hagyományok, hiedelmek is. A XVIII–XIX. században az orosz népi gyógyászatban igen ismertek voltak az úgynevezett kopoválok (коновалы), lódoctorok, gyógykovácsok. Ők nemcsak lovak és egyéb állatok, hanem emberek gyógyításával is foglalkoztak. Ezeket a népi gyógyítókat mágikus, természetfeletti adottságokkal rendelkező embereként tisztelték. Sokfelé vándoroltak, rézdzssekkel ellátott szíjakat, táskákat hordtak magukkal. Sárgaréz öntvényeiket a beteg testrészeire helyezve próbálták gyógyítani.

Az ikonkészítők nemcsak a Biblia és kis részben a népi szokások hatására kedvelték a rezet, hanem ebben nagy szerepet játszott az is, hogy az ószertartásúak (старообрядцы), más szóval az óhitűek (староверы), szakadárok (раскольники) XVII. századi megjelenésével még nagyobb lett az igény a hagyományőrzésre. A rézöntvény ikonok pontosabban követték az előképeket, mint a fára festett ikonok.

A rézöntvény ikonok elterjedésénél az is közrejátszott, hogy e tárgyak kevésbé voltak sérülékenyek, utazásra, zarándokútra egyszerűbb volt ilyet vinni.

Ikon és zománc (Gödöllő 2015); *Icon and Sermon – Ikon és szentbeszéd* (Budapest 2015).

² RUZSA, Georg, *Die Sammlung Georg Ruzsa: Russische Metallikonen* (Sztárstudió, Gödöllő 2016) 568 o.

Azt sem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy e sokszorosított tárgyak az egyedi, festett tárgyakhoz viszonyítva lényegesen olcsóbbak is voltak.³

Ruzsa professzor itt bemutatott könyvének előszavában először az ikonok sajátosságairól elmélkedik. Hangsúlyozza, hogy az ikonokról, vagyis – egyszerűen szólva – a bizánci jellegű táblaképekről sokan még ma is úgy vélekednek, hogy ezek az alkotások igen egyformák, túlságosan is hagyományörzők, túl sok szabályt követnek, és így elvész a művészi érték. Kiemeli a szerző azt, hogy a XIX. században A. Didron francia régész-történész is hasonló gondolatokat fogalmazott meg, amikor azt írta, hogy „Görögországban a művész a teológus rabszolgája.” A szerző e vádra érdekes módon M. Volosin orosz költő és festő „Mire tanítanak az ikonok” című 1914-ben megírt munkájának egy gondolatával válaszol. Volosin az ikonfestő hagyományörzését és kánontiszteletét a költőnek a versformák iránti természetes vonzódásával hasonlította össze, amikor azt írta, hogy ugyanúgy szigorú szabályokat követ a költő is, amikor valamely meghatározott formához, például a szonetthez nyúl, és ebbe az előre kimunkált ritmikai és logikai alakzatba önti lelkének lírai állapotát. Ezek a szabályok nem gátolják, hanem éppen elősegítik a költő érzéseinek kifejezését vagy az ikonkészítő vallásos érzéseinek elmélyítését és képi megvalósulását.

Az erősen hagyományörző ikonművészet fontosnak tartja a másolatokat, hiszen a prototípust megfestő ikonfestő – a hagyomány szerint – még eredetiben láthatta azt a szentet vagy szent jelenetet, amelyet ábrázolt. Persze saját vallásos élményét a másoló hozzáfűzheti. Így jöhetnek létre az ikonfestészetben egyéni intenzitású színek, speciális jelekkel kiegészült alkotások. Az ikonfestő az ikon megfestésekor elmélkedik és imádkozik, hogy az őskép segítségével tiszta és emelkedett alkotást hozzon létre. Az ikon tehát ily módon ima, pontosabban nem szóban, hanem képből kifejezett ima. Néhány teológus az Istennel való találkozási pontnak is nevezi.

A szerző az előszóban részletesen elemzi az ószertartásúak szerepét és kapcsolatát a fémikonokkal. Így a nyugat-európai művészetben nevelkedett olvasó is jobban megérti, és esztétikailag is jobban értékeli a fémikonokat.

Az ószertartásúak ugyanis még inkább ragaszkodtak a hagyományokhoz. Nyikon pátriárka reformjait elleneztek. Ragaszkodtak többek között a régi kétujjas keresztvetéshez, a háromujjas helyett, a korábbi kétszeres „allelujához” az új háromszoros helyett, a nap járásával megegyező irányú körmenethez, a nap járásával szembeni körmenet helyett, a prozskomidiánál a hét prozforához (vagyis a felajánlási kenyérhez) az öt helyett. Az ószertartásúak ellene voltak annak is, hogy Nyikon pátriárka a görögből egyházi szlávra-

³ A réz szerepéről az ikonművészetben részletesen olvashatunk a nemrég megjelent ikonfestészeti lexikonban: RUZSA György, *Az ikonfestészet lexikona* (Corvina, Budapest 2014).

fordított szertartáskönyvek fordítását megújította. Az ószertartásúak életüket is áldozták hagyományörző elveikért. Az elsők között volt Pável kolomnai püspök, akit vízbe fojtottak, de lehet, hogy vadállatok elé vetették. Fedoszja Morozova bojárasszony is életét áldozta hitéért 1675-ben. Ezt ábrázolja egyébként Szurikov híres festménye a moszkvai Tretyakov Képtárban. Az ószertartásúak nagy prédikátorát, az askéta Avvakum protopópát Pusztózerje főterén 1682-ben máglyahalállal büntették.

Az ószertartásúak megjelenésével a hagyomány szerepe tehát még fontosabbá vált. Ezzel függ össze, hogy nagymértékben megnőtt a fémikonok – tehát a rézöntvény ikonok – száma. Hiszen az öntvény pontosabban megőrzi az előképet, mint a fára festett egyedi alkotás. Egyedi jegyek persze itt is vannak: az ötvöző anyagok aránya, mely kihat az ötvözet színére, felületére, egy-egy öntőműhely sajátos öntéstechnikája, az öntvény utólagos megmunkálása és nem utolsósorban az, hogy az ikont gyakran sokszínű zománccal díszítették.

Igaz, korábbi évszázadokból is maradtak fenn fémikonok főleg Kijevben és Novgorodban, de a XVIII. század elejétől már tömeges gyártásról beszélhetünk. Az orosz pravoszláv egyház eleinte ellenezte a fémikonok készítését, de e kicsiny tárgyak nagyon népszerűek lettek a pravoszláv hívők körében is, így végül engedélyezte a fémikonok használatát a házi ájtatosság körében.

A szerző bemutatja a fémikonok használatát is.⁴ Többek között egy érdekes dokumentumot is idéz. A fémikonokat az óhitűek ugyanis gyakran magukkal hordták, megőrkölvén szüleik, nagyszüleik ikonját, így nem csak az ábrázolt szentre, hanem őseikre is emlékeztek. Egy 1846-os kormányjelentésben a rézionokról és rézkeresztekről a következőket olvashatjuk: „Ezen ikonok és keresztek használata ... mindenütt megtalálható egész Oroszországban. Ez már régóta meggyökeresedett az egyszerű nép körében beleértve a pravoszláv hitű személyeket is. Az ikonok tehát majdnem minden tűzhelynél és más lakhelyen megtaláltnak. Kifüggesztik azokat a falvakban, a házak kapuja fölé, a bíróságokon is, és másutt is. Ezekkel az ikonokkal áldják meg a parasztok gyermekeiket, akik hosszú útra mennek, vagy, ha katonának viszik őket, és ezek az ikonok azután egész életre náluk maradnak.” (4. o.)

Imádkozás és elmélkedés közben ezeket a fémikonokat sokszor simogatták, csókolgatták. Ezért is láthatunk a bemutatott gyűjteményben számos, viszonylag nem régi fémikonon nagyobb mértékben finoman kopott felületeket. Igen lényeges, hogy a hívők az ilyenfajta imádkozáskor erőt merítettek a fémikonokból az élet nehéz pillanataiban, válságos helyzeteiben. Ezzel

⁴ Erről korábban már részletes tanulmányt közölt: *Die Bedeutung gegossener Metallikonen im religiösen Leben*, in *Slavica Gandensia* (1996) 43-52.

kapcsolatban a szerző – nagyon lényeglátóan – felhívja figyelmünket Dosztojevszkij *Bűn és bűnhődés* című regényének arra a látszólag apró részletére, amikor a főhős Rogyion Romanovics Raszkolnyikov – kinek neve egyébként az óhitűeket idézi – a rablógyilkossággal szerzett rézkeresztet bűnhődésének vállalásakor újra megemlíti, s az végül is a szenvedés és a megtisztulás szimbóluma lesz.

A bevezetőben a szerző arról is ír, hogy milyen helyet foglal el e gyűjtemény a világ nagy fémikon-gyűjteményei között. Olvashatunk a gyűjtési koncepció alapjairól is, melynek lényege, hogy a gyűjtő arra törekedett, hogy minden fontos korszakot, régiót vagy éppen ikonográfiai típust kiemelkedő kvalitású művek képviseljenek.

A könyv második részét a műtárgykatalógus alkotja, amelyben minden tárgy részletes leírását, muzeológiai meghatározását láthatjuk, és minden tárgynál, ha már publikált, a teljes irodalomjegyzéket is megtalálhatjuk. A könyv következő részét az igen jó kvalitású, színes reprodukciók alkotják több részletfotóval. A kötetet a szerző rövid életrajza és könyveinek válogatott felsorolása zárja.

Tudjuk, hogy Ruzsa György régóta foglalkozik a fémikonok kutatásával. Az elsőik között írt részletes katalógust és rendezett nagy fémikon-kiállítást. E nagy látogatottságú kiállítás 1996-ban nyílt meg az esztergomi Keresztény Múzeumban. 2005-ben pedig Sztvetlana Gnutovával és Jeléna Zotovával, a moszkvai Rubljov Múzeum munkatársaival a világ legnagyobb fémikon-kiállítását rendezte meg, ahol oroszországi gyűjteményből négyszáz és magyarországi gyűjteményből száz kölcsönzött, megkapó szépségű fémikon volt látható.⁵ Ugyancsak kiemelkedő volt a 2008-as szentendrei fémikon-kiállítás, melyhez a szerző katalógust is írt, és egy évvel később nagyméretű könyvet is megjelentetett.

Ruzsa György több mint harminc könyve közül most csak néhányra hívjuk fel a figyelmet, mindenekelőtt az *Ikonok könyvére*, mely szinte összefonódott a nevével, és számos főiskolán és egyetemen ma is kötelező irodalom (Budapest 1981). Az ikonok – és köztük a fémikonok – kutatása szempontjából fontosak még a következő könyvei: *A Keresztény Múzeum ikonjai* (Esztergom 1978), *Novgorod, Pszkov és az orosz Észak* (Budapest 1981), *Feofán Grek* (Budapest 1982), *Ikonen in ungarischen Sammlungen* (Berlin 1986), *Icons* (Budapest 1987), *A régi orosz festészet kapcsolatai* (Budapest 1998), *A kecskeméti görög templom és ikonmúzeum* (Kecskemét

⁵ GNUTOVA S. – RUZSA, Gy. – ZOTOVA, E., *Prayers Locked in Bronze. Russian Metal Icons* (Budapest 2005).

⁶ Lovag Zsuzsa a hetvenes évek elején kitűnő tanulmányban dolgozta fel ezeket az alkotásokat: LOVAG ZS., *Byzantine Type Reliquary Pectoral Crosses in the Hungarian National Museum*, in

1998), *Meditations born in Fire: Russian Metal Icons* (Budapest 2009), *Bevezetés az ikonszakértésbe* (Budapest 2011), *Holzgefasste Metall-Ikonen in ungarischen Sammlungen* (Gödöllő 2011), *Az orosz ikon magyar kapcsolatai* (Gödöllő 2011), *Az ikon. Teológia, esztétika, ikonográfia, ikonológia, technika* (Budapest 2012), *Képes ikonlexikon* (Gödöllő 2012), *Metall-Ikonen* (Gödöllő 2014).

A középkor kutatója számára a gyűjteményből elsősorban a korai bronzkeresztek a legfigyelemreméltóbbak. Ezek közül is kiemelkednek az úgynevezett kijevi típusú keresztetek. E keresztetek fő formai jellemzője a görög keresztforma s a jellegzetesen lekerekített végződés. A keresztetek szétnyithatóak voltak, s ereklyetartóként szolgáltak. Előlapjukon, a stipesen Krisztus volt látható, a patibulum két végén az Istenszülő, illetve Keresztelő Szent János. Így alakult ki a deészisz kompozíció. A budapesti Magyar Nemzeti Múzeumban is számos ilyen keresztet, ill. kereszttröredéket találunk.⁶ Ezek a keresztetek magyarországi ásatásokon kerültek elő. Valószínűleg a tatárjárás elől nyugatra menekülő kijeviektől származnak. De kerülhettek ide Kijevből kis keresztetek korábban is, hiszen Magyarország szoros kapcsolatot épített ki nemcsak a nyugati államokkal és Bizánccal, hanem a Kijevi Fejedelemséggel is. Hadd emlékeztessék csak arra, hogy Bölcs Jaroszláv legkisebbik leánya, Anasztázia magyar királyné lett, s számos fejedelmi műkincset hozhatott Magyarországra. A kijevi udvarban magyarok is szolgáltak, az egyik közülük Moiszéj Ugrin, igen híres – később szentté is avatott – kijevi barlangkolostori szerzetes lett.⁷ Számos orosz és ukrán műalkotás kerülhetett még Magyarországra a középkort követő néhány évszázadban is, amikor a magyarországi pravoszláv hitű népek (szerbek, románok, görögök stb.) fiai közül sokan Kijevben tanultak, s onnan egyházi könyveket és liturgikus tárgyakat hoztak magukkal. Ezzel kapcsolatban megemlítenék egy érdekes fémikont. Az esztergomi Keresztény Múzeum őriz egy XVIII. századi fémikont, mely Szent Miklóst ábrázolja. Ezt a műreket az Esztergomtól nem messze lévő Pilismaróton találták 1887-ben, egy régi ház lebontásakor. Az ikon jó példa arra is, hogy a fémikonokat gyakran a ház alapjába vagy falába építették, hogy megvédje a házat és lakóit.

Akiket különleges esztétikai megközelítések érdekelnek, azoknak figyelmebe ajánlanám a gyűjtemény számos olyan fémikonját, amelyet festett ikontáblába helyeztek. Itt fel kell figyelniünk a festett fa és a gyakran színes zománcsal díszített, öntött fémikonok sajátos, egyedülálló esztétikai kapcsolat

Folia Archaeologica XXII (1971) 143-163.

⁷ A szerző több tanulmányában foglalkozott e kérdéssel. Vö. Ruzsa Gy., *Magyar Mózes*, in *Vigilia* (1974) 7/454-455; *Neue Daten zur Ikonographie des Moses aus Ungarn*, in *Acta Historiae Artium* XXIV (1978) 297-304.

latára. Az eltérő anyagok és felületek addig soha nem látott anyagkapcsolatot mutatnak. Különleges csillogásuk, fényvisszaverésük a vallásos áhitatot fokozó, eredeti esztétikai élményt nyújt. Egy ilyen különleges Szent Miklósi-ikon került a kiadvány borítójára is.⁸ Meglepő, hogy több szignált ikonnal is találkozunk a gyűjteményben, s néhány rövidítés fel is oldható.⁹

Nehéz kiemelni e gyűjteményből darabokat, hiszen annyi jó minőségű és különleges alkotás található itt. Számomra – és gondolom, az egyháztörténészek és hágiográfia-kutatók számára is – igen figyelemreméltó Szent Jozafát (Szent Jozafát, 1580–1623) vértanú, polocki érsek ereklyetartó talpas keresztje (N⁰ 342). Ez a tárgy jelenleg az esztergomi Keresztény Múzeum ideiglenes letéti gyűjteményében található. Szent Jozafát, világi nevén Iván Kuncewycz, 1604-ben lépett be a görög katolikus bazilita rend Szentháromság-monostorába. 1609-ben szentelték pappá. 1617-ben lett Polock püspöke. Ellenfelei rossz szemmel nézték nyugati kapcsolatait, és „lengyelesítéssel” vádolták. 1623. november 12-én, a vityebszki érseki palotában megölték. 1867. június 29-én XIII. Leó pápa kanonizálta. Hamvai jelenleg a római Szent Péter-bazilika Nagy Szent Baszileosz-oltára alatt nyugszanak.

A középkor kutatói számára különösen érdekesek azok a XVII. és XVIII. századi fémikonok, amelyek ősi, néha még koraközépkori ikonográfiai típusokhoz kapcsolódnak, s kisebb, sajátos változásokon mentek át. Ezek közül is elsősorban az Istenszülő (Istenanya, Szűz Mária) ábrázolásokra kell figyelnünk. Az Istenszülő ábrázolások egyik fő ikonográfiai típusa a hodigitria (ῥοδηγήτρια). Ennek egy késői és talán legtöbbször ábrázolt oroszországi változata a híres Kazányi Istenszülő ikon. Ennek az ikonnak a tiszteletére épült Szentpétervárott a XIX. század elején az A. N. Voronyihin tervezte, Kazányi székesegyház. (Ebben a hatalmas székesegyházban a kommunizmus évei alatt ateista múzeum működött.) A gyűjteményben – többek között – a Kazányi Istenszülő ikonokat egy XIX. századi, magas technikai színvonalon öntött, kék zománccal díszített ikon képviseli (N⁰ 1188). Az Istenszülő ábrázolások másik fő ikonográfiai típusa az eleusza (ἑλεούσα). Ennek egyik legismertebb változata a bizánci-orosz eredetű híres Vlagyimiri Istenszülő ikon. Ezen az ábrázoláson az Istenszülő a kis Jézust szeretettel magához szorítja, arcuk összeér. Ez utóbbi az anyai szeretet megkapó megnyilvánulására utal, de egyben szimbolikusan a megtestesülésre is, az égi és a földi világ egyesülésére.¹⁰ A gyűjteményből ezúttal egy XVIII. századi, fehér és sötétkék zománccal díszített fémikont emelek ki (N⁰ 1588).

⁸ RUZSA György több tanulmányában is foglalkozott e speciális kérdéssel. Pl.: *Bronzba zárt imák: fémikonok. A festett fatábla és a zománccal domborművek kapcsolata*, in *Magyar Iparművészet* (2005) 3/6-9; *The Use and Role of Metals in Art of Russian Icons*, in *Slavica* 44 (2015) 87-111.

A klasszikus bizánci művészethez hasonlóan a keleti kereszténység tizenkét főünnepének, a dódekaortonnak (δωδεκάορτον) ábrázolását az orosz fémikonokon is megtalálhatjuk. Ezek rendszerint tetraptichonok, s egyben kis házi oltár szerepét is betöltötték. Az ünnepek elrendezésében és kiválasztásában azonban kisebb eltéréseket találunk. E tárgytypusnak szép példányait láthatjuk a budapesti Magyar Nemzeti Múzeumban, a budapesti Iparművészeti Múzeumban és nem utolsó sorban a bemutatott gyűjteményben, illetve annak katalógusában.

A gyűjtemény és a katalógus jelentőségét az is fokozza, hogy sok ritkával, eddig még nem publikált tárggyal és rendkívül magas mesterségbeli és művészi értékkel rendelkező műremekkel találkozhatunk itt. Ez a katalógus – úgy tudom – a világ legnagyobb fémikon-katalógusa, a magyar muzeológia nagy eredménye, s a benne lévő részletes és igen alapos műtárgyleírások és muzeológiai meghatározások kétségkívül megbízható alapot nyújtanak a további kutatások számára.

---

⁹ Vö. RUZSA Gy., *Two unknown icons signed by Rodion Sem'onovič Chrustal'ov*, in *Slavica* 34 (2005) 207-210.

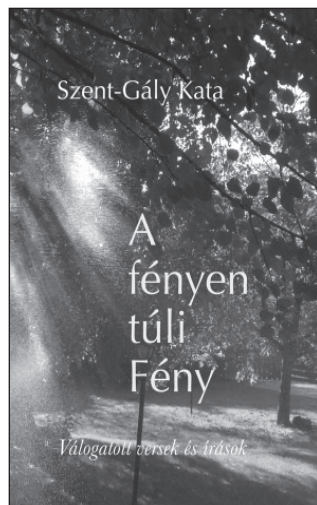
¹⁰ Ennek az ikonográfiai típusnak a kialakulásával részletesen foglalkozott a katalógus szerzője. RUZSA Gy., *Remarques sur l'icône de la Vierge de Vladimir*, in *Acta Historiae Artium* XXXVII (1994) 105-112.

Szent-Gály Kata

A FÉNYEN TÚLI FÉNY

VÁLOGATOTT VERSEK ÉS ÍRÁSOK

KÖRÖSSY ILONA RAJZAIVAL

Számtalanszor idézünk verseiből, olvassuk rövid történeteit és megható meséit, amelyek most bőséges válogatásban, „születésnap ajándékként” kerülnek az olvasók kezébe. Közvetlen hangú, lelki életet segítő írások, amelyek emberi hangon közvetítik az evangélium igazságait.

„Örülök, hogy újra kezünkbe vehetjük – most már teljesebb kiadásban – ezeket az imádságra hívó, lelkiéletet bátorító, Isten világára rányitó verseket, gondolatszilánkokat, elmélkedéseket” – írja ajánlásában Bíró László püspök.

280 oldal, kemény táblás. Ár: 2600 Ft

Balog Márta

KÖZÖSSÉG ÉS KÖZÖSSÉGVEZETÉS

A KÖZÖSSÉG A HIT, REMÉNY ÉS SZERETET ISKOLÁJA

A könyvben – néhány módszertani javaslat mellett – olyan szemlélet és lelkiség kerül bemutatásra, amelynek segítségével a vezető és a közösség értelmezheti küldetését és identitását, hogy egyre jobban

112 oldal, puhafedeles. Ár: 1500 Ft

RENDELÉS:

Szent István Társulat Vevőszolgálati Iroda • 1364 Budapest, Pf. 277.

TELEFON: 318-6957 • FAX: 317-0974

www.szitkonyvek.hu

◆◆◆ SZEMLE

◆◆◆ HUNGAROSZLOVAKOLÓGIAI FIGYELŐ

Aponiovci v dejinách knižnej kultúry (red. Agáta Klimeková – Miroslava Soláriková; Slovenská národná knižnica, Martin 2015) 152 pp.

2014. október 23-24-én a Szlovák Nemzeti Könyvtár nemzetközi tudományos konferenciát szervezett Nagyapponyban (Oponice), az Apponyi család egykori kastélyában, Apponyi Antal György bécsi könyvtáralapításának 240. évfordulóján. Témája az Apponyi család tevékenységének művelődés- és könyvtörténeti jelentősége. Az évfordulóra befejeződött a könyvtár és a kastély teljes felújítása is. Szállodaként működik, a könyvtár 2011 óta kutatható és múzeumként is látogatható. A konferencia előadásai két kötetben jelentek meg, az egyikben szlovák, a másikban angol nyelven. A szlovák változatban a tanulmányok végén rövid összefoglalók olvashatók angol vagy német nyelven, az angol változatban szlovákul. (Az angol változat címe: *The Apponyi family in the history of book culture*, Slovak National Library, Martin 2015).

A kötet Peter Králik ismeretterjesztő jellegű bevezetőjével kezdődik, amelyben rövid áttekintést nyújt az Apponyi család és a könyvtár történetéről. Az első tanulmányt Tomáš Janura, a Szlovák Tudományos Akadémia Történettudományi Intézetének munkatársa írta az Apponyi családról, valamint liészkői (Lieskov), jabloncai (Jablonica), éberhárdi (Malinovo) és pozsonyi lakhelyeiről. A tanulmány alapos levéltári kutatásokkal feltárta a Magyar Nemzeti Levéltár és a Szlovák Nemzeti Levéltár ide vonatkozó anyagát, emellett jól tájékozott a legújabb magyar és szlovák szakirodalomban. Figyelemre méltó a 2. jegyzet, amelyben a szerző kijelenti, hogy ő maga az Apponyi család nevének írásánál az eredeti alakot használta, de a nyelvi korrektor a kötet egységére hivatkozva a *Slovenský biografický slovník* alapján *Aponira* javította. A névhasználat kérdése kritikus pont minden

ilyen jellegű kiadványban. Sajnos a kötet szerkesztői nem követték a szerző tudományosan megalapozott gyakorlatát.

A második tanulmány Agáta Klimeková írása az Apponyi család tagjainak irodalmi tevékenységéről a 17. század elejétől a 20. század közepéig. Alapos áttekintést nyújt az Apponyiakhoz köthető művekről, a kisebb promóciós iratoktól, alkalmi versektől, beszédektől a nagyobb lélegzetű műveig, mint például Apponyi Sándor könyvtárának saját maga által szerkesztett katalógusa vagy Apponyi Henrik útleírásai. A család nőtagjainak, például Pongrácz Eszternek, Apponyi Miklós feleségének vagy Apponyi Albert feleségének, Klotilda Dietrichstejn-Mensdorff-Pouillynak literátori munkásságát külön szakaszban tárgyalja, és említi azokat a műveket is – egy-egy köszöntő verset vagy halotti beszédet –, amelyek címzettjei az Apponyi család hölgytagjai.

Jana Cabadajová Vševlad J. Gajdoš katalógusa (*Oponická knižnica, Matice slovenská*, Martín 1971) alapján mutatja be a könyvtárat. Az állomány 8058 tétel, 15042 tematikailag és nyelvileg különféle kötet. A legnagyobb csoport a szépirodalom az antikvitástól a 20. század elejéig, de jelentős számú a vallásos művek, politikai írások, lexikonok, enciklopédiák csoportja is. A könyvek többsége latin, francia vagy német, de a magyarok mellett spanyol, arab, héber és orosz nyelvűek is vannak.

Ezt egészíti ki Eva Augustínová tanulmánya azokról a katalógusokról, amelyeket Gajdoš nem dolgozott fel. A könyvek jelentős része a 19. század folyamán és a 20. század elején kalapács alá került Bécsben, Londonban vagy Prágában. Augustínová ezeket az aukciós katalógusokat nézte át, kiegészítve a család levelezéséből vett könyvészeti adatokkal. A tanulmány forrásául szolgáló katalógusokat egyediségük és eddigi mellőzöttségük miatt érdemes lenne publikálni. Remélhetően a szerző által említett, a zsolnai egyetemhez kapcsolódó VEGA program keretében erre a közeljövőben sor is kerül.

Lívía Fábryová a könyvtár egyik legértékesebb részéről, a 16. századi nyomtatványokról írt összefoglalót. 244 16. századi művet őriznek, a legrégebbi 1515-ben jelent meg. Ebből 102 latin, 62 görög és latin, 14 görög, 31 olasz és egy-egy francia, illetve spanyol nyelvű, tematikailag többségében az antik klasszikusok és az itáliai humanizmus remekei.

Helena Saktorová a szlovák irodalmi levéltárban (Literárny archív Slovenskej národnej knižnice) őrzött, 1931-ben készült inventáriuma alapján Apponyi Lajos özvegye, született Seherr-Thoss Margit budapesti könyvtáráról készített elemzést. A könyvek többsége magyar, francia, német és angol, volt néhány szlovák könyve is. Meglepő, hogy a sziléziai, német anyanyelvű grófnő könyvtárában halálakor a magyar nyelvű könyvek voltak többségben, 288 tétel, míg német csak 260. Megtalálhatók Kossuth Lajos és Görgei Artúr művei is, illetve közgazdasági szakkönyvek magyar nyelven.

Granasztói Olga a könyvtörténet és a művészettörténet érdekes metszéspontját mutatja be, a bécsi könyvtáralapító, Apponyi Antal György festménygyűjteménye kapcsán. A képeket örökösei pénzé tették, így a szerző források alapján igyekezett rekonstruálni a gyűjteményt.

Vševlad Jozef Gajdoš katalógusát több szerző is forrásként használta. Augustín Mařovčík tanulmánya magát Gajdošt mutatja be, mint tudós bibliográfust, könyvtörténészt.

Az Országos Széchényi Könyvtár gyűjteményében található Apponyi Sándor (1844–1925) hungarika-gyűjteménye, amely a Régi Nyomtatványok Tárához tartozik. Ezt a gyűjteményt mutatja be Nagy Györgyi, Bíró Csilla és Tóvizi Ágnes tanulmánya. Nagy Györgyi a gyűjtemény „Rariora et curiosa” címmel jelzett részét, vagyis a könyvritkaságokat mutatja be. Írásából kiderül, hogy a művelt gróf páratlan érzékkel válogatta össze könyvtárát, amely nemcsak az irodalmároknak, könyvtörténészeknek, hanem a vallás-, illetve tudománytörténet iránt érdeklődőknek is számos különlegességet tartogat. Tanulmányához gazdag illusztrációkat használt az Apponyi-gyűjtemény ritkaságairól, és két grafikont készített a gyűjtemény nyelvi és tematikai arányairól.

Bíró Csilla a gyűjtemény „sermonalia” részét dolgozta fel, vagyis a prédikációk és a hozzájuk tartozó segédrodalom témakörét. Tanulmányának fontos része annak tisztázása, mit tekintünk hungarikumnak, nyelvi, területi, szerzői és tartalmi tekintetben. Különösen fontos ez egy szlovák nyelvű publikáció esetében, hiszen állandó konfliktusforrás a magyar és a szlovák szakemberek között, hogy mást-mást értünk a hungarikum és a szlovacikum kifejezések alatt. Bíró Csillának a magyar szakemberek számára talán evidenciának tűnő kiegészítése tisztázná ezt a kérdést, és elősegítené a tanulmány megértését, ha helyesen fordították volna az eredetileg angol nyelvű szöveget. A retrospektív bibliográfia elveit elemezve a „Hungary” szót a fordító „Mařarsko”-nak fordítja, amely a mai Magyarországnak felel meg, a Trianon előtti Magyarországot jelölő „Uhorsko” helyett. Így a négy hungarikum-kategóriából három a jelenlegi bibliográfiai elvekkel és a szerző eredeti gondolatával eltérő módon értelmezhető. Az első kategória a nyelvi hungarikum meghatározása és fordítása helyes. A második, a területi viszont már problémás, hiszen a szöveg azt sugallja, hogy a régi könyvek esetén is a mai Magyarország területe a meghatározó. Szerzői hungarikumnak sem csak a mai Magyarország területén élő vagy alkotó szerzőket tekintjük, és tartalmi hungarikum sem csupán a mai Magyarországra és a magyar nemzetiségű szerzőkre vonatkozó irodalom. Az angol „Hungary” és „Hungarian” szavak ebben a kontextusban nem adhatók vissza szlovákul egy szóval. Mindkét alakot közölni kellett volna, magyarázó jegyzettel ellátva, mert ebben a for-

mában a szlovák bibliográfia elveit tükrözi, nem a magyarét, amelyet a szerző eredeti szándéka volt bemutatni.

A kötetet Tóvizi Ágnes művészettörténész gazdagon illusztrált tanulmánya zárja az OSzK Apponyi-gyűjteményében található metszetekről.

Bardejovský katechizmus z roku 1581, najstaršia slovenská kniha
(Slovenská národná knižnica, Martin 2013) 256 pp.

2013-ban a Szlovák Nemzeti Könyvtár különleges monografikus tanulmánykötetet jelentetett meg a Bártfai katekizmusról,¹ amely az első olyan nyomtatott könyv volt, amely kifejezetten szlovák olvasóközönségnek szól. 1581-ben jelent meg Bártfán, egyetlen ismert, csonka példányát a Szlovák Nemzeti Könyvtár őrzi (jelzet: SD 16.100).

A nyomtatvány nem első alkalommal jelenik meg faksimile kiadásban: Boris Bálent 1947-ben egy későbbi kiadásával együtt közreadta (*Bardejovské katekizmy z rokov 1581 a 1612* [Bártfai katekizmusok 1581 és 1612-es évekből] Turčiansky Svätý Martin 1947). Egy részének kritikai kiadását Jur Janoška készítette (*Štyristoročná pamiatka malého katechizmu Dra Martina Luthera s dodatkami* [Luther Márton kis katekizmusának 400 éves emléke adalékokkal] Liptovský Svätý Mikuláš 1929).

A könyv címében olvasható kifejezés, az „első szlovák könyv” nem nyelvre, hanem célközönségre utal. Nyelve a cseh, jellegzetes szlovakizmusokkal. Ugyanakkor nem kétséges, hogy szlovák anyanyelvű olvasóközönségnek szánták, ebben az értelemben tekinthető valóban az első nyomtatott szlovák könyvnek. Az első valóban szlovák nyelvű nyomtatott szöveget az 1625-ben megjelent *Rituale Strigoniense* tartalmazza (RMNy 1346).

A tanulmánykötet szerzői minden szempontból körüljárták a Bártfai katekizmust és keletkezésének körülményeit. A szerkesztők (Miloš Kovačka és Agáta Klimeková) jól átgondolt koncepció alapján választották meg a témákat. A nyomtatvány keletkezésének körülményeit mutatja be Daniel Škoviera és Michaela Bodnárová. Michaela Bodnárová a reformáció terjedését és eredményeit Bártfán és környékén, Daniel Škoviera a bártfai iskola kiváló literátor tanítóját, Leonard Stöckelt. Mindkét tanulmány pontos áttekintést ad a korszakról, összefoglalva a szlovák és a magyar szakirodalmat.

¹ *Katechismus To gest: Kratičke obsazenij a wyklad přednich Człankůw Wyrjij a Náboženstwij Křestianského, čemuž se Lidé Křestiansstij, a zwlássté Dijtky w Sskolách počatečné wvčugij D. Mart. Luther..., wytissteno w Bardijowe skrz Davida Guttgesella, 1581* [Katekizmus, azaz a keresztény hit és vallásosság legfőbb tételeinek rövid összefoglalása és kivonata, amelyekre a keresztény embereket, főleg az iskolát kezdő gyerekeket oktatja Luther Márton doktor..., nyomtatta Bártfán David Guttgesell 1581] RMNy 479; Čaplovič 23; Knihopis 5061.

A legtöbb újdonság a következő tanulmányokban található. Milan Žitný a német forrást, a Luther-katekizmust vetette össze a szlovák fordítással vagy inkább átdolgozással. Ľubomír Ďurovič nyelvészeti elemzésében hasonló korú cseh szövegekkel összevetve mutatja be a szöveg nyelvi jellegzetességeit. Ilyen például az ř helyett az r gyakori használata (wečere, we wijre, newerij stb.), az ů-t is gyakran helyettesíti uo-val (twuog, Buoh stb.), a hímne-mű főnevek többes szám birtokos esete időnként ů helyett úw, ami szintén a korai szlovák nyelvre jellemző. Közben szinte mondatról mondatra tárja fel a bibliai helyek és egyéb idézetek cseh forrásait. Michal Valčo teológiai szempontból vizsgálta a szöveget. Egybevetette a Bártfai katekizmus és a mai evangélikus egyház álláspontját a gyónás és az úrvacsora kérdésében. V. Ecsedy Judit a nyomdát és a nyomtatvány tipográfiai jellemzőit mutatja be. Végül Miloš Kovačka a mű utóéletét és a szlovák eszmetörténetben betöltött szerepét vázolja. A tanulmányok jelenlegi ismereteink szerint teljes áttekintést adnak a Bártfai katekizmusról, de az eljövendő kutatásokhoz segédletként Ludmila Šimková összeállította a Bártfai katekizmusra vonatkozó tudományos művek bibliográfiáját. A könyvet négy nyelven (szlovák, német, angol és magyar) rövid összefoglaló zárja.

A tanulmánykötetben megtalálható a katekizmus teljes faksimilije, sőt az eredetileg sérült példányt rekonstruálták, a hiányzó lapokat más kiadás alapján pótolták. A faksimile önállóan is megjelent, reprezentatív bibliofil kiadásban.² A szlovák és magyarországi művelődéstörténet fontos dokumentuma újra hozzáférhető.

KISS SZEMÁN RÓBERT – MÉSZÁROS ANDOR (szerk.), *Richard Pražák: Má maďarská cesta. Česko-maďarský kontext středoevropských kulturních dějin* [Az én magyar utam. A közép-európai művelődéstörténet cseh–magyar kontextusa] (Balassiho institut–Masarykova univerzita, Brno 2014)

A közelmúltban (2014) jelent meg a Richard Pražák kiváló hungarológus tanulmányaiból készült cseh nyelvű válogatáskötet. A szerkesztők, Kiss Szemán Róbert és Mészáros Andor bizonyára örömteli, de annál nehezebb

² *Bardejovský katechizmus z roku 1581, najstaršia slovenská kniha. Textologická a grafická rekonštrukcia poškodeného korpusu unikátneho výtlačku* [Bártfai katekizmus 1581-ből, a legrégebbi szlovák könyv. Az unikális nyomtatvány sérült korpuszának textológiai és grafikus rekonstrukciója] (Slovenská národná knižnica, Martin 2014).

³ PRAŽÁK, Richard, *Životopis a přehled pracovních výsledků. Úplná bibliografie* [Életrajz és áttekintés munkássága eredményeiről. Teljes bibliográfia] (Brno 2000).

munkára vállalkoztak, hiszen Pražák életműve olyan gazdag, hogy saját publikációinak bibliográfiája egy hasonló terjedelmű könyvet tesz ki.³ Tovább nehezíti a válogatást, hogy életműve rendkívül szerteágazó, ugyanakkor megkerülhetetlen a cseh–magyar kulturális kapcsolatok kutatása során.

A 200 oldalnyi válogatás egyszerre tudományos és ismeretterjesztő, szakmai és személyes kötet. Az első kis írás, *Má maďarská cesta* (Az én magyar utam) bensőséges hangvételű szakmai önéletrajz, amelyben Richard Pražák mesél pályájáról és az emberekről, akikkel segítették egymást, mestereiről, munkatársairól, barátairól és tanítványairól.

A második nagyobb egység ismeretterjesztő írása a cseh–magyar kapcsolatok történetéről a kezdetektől a '90-es évek végéig. Nem tér ki kisebb részletproblémákra, de teljes áttekintést nyújt a két ország kapcsolatáról a történelem folyamán. Figyelemre méltó érzékenységgel és tudományos pontossággal közelíti meg a cseh–szlovák–magyar közös múlt és kulturális örökség kérdéseit. Kutatásai során az adott korra jellemző földrajzi, politikai és kulturális viszonyokra alapoz. A neveket eredeti alakban használja, Magyarország mindenkori területét veszi alapul. Nem kerüli a szlovakológiai témákat, de nem is ragadja ki őket eredeti „hungarus” környezetükből. Bár a tanulmány címében kapcsolatokról beszél, valójában a cseh–szlovák–magyar közös örökséget mutatja be.

Richard Pražák hivatásának tartotta a magyar kultúra megismertetését Csehországban. Gondoljunk csak Magyarországról írott könyvére (*Dějiny Uher a Maďarska v datech* [Magyarország története dátumokban] Praha 2010). Ilyen jellegű írásai közül választották ki a szerkesztők a középkori magyarországi latin nyelvű irodalomról szóló tanulmányát. Nem tartalmaz új eredményeket, nincs különösebb cseh–magyar kapcsolattörténeti vonatkozása, de alaposan feltárta a szakirodalmat, egészen a legfrissebb eredményekig. Műve alapvető szakirodalom azoknak, akik nem tudnak magyarul, de kutatási területük vagy személyes érdeklődésük miatt szeretnék megismerni a középkor magyarországi latin irodalmát.

Az ismeretterjesztő írások után Richard Pražák tudományos munkásságából választottak ki két tanulmányt. Az egyik a cseh–magyar protestáns kapcsolatok egy fejezete. II. József türelmi rendelete a korábbinál szabadabb vallásgyakorlást tett lehetővé a cseh protestánsok számára, de nem voltak megfelelő vezetők, így Magyarországról hívtak jól képzett lelkészeket. A másik tanulmány a neves cseh filológus, Josef Dobrovský finnugrisztikai érdeklődéséről és kutatásairól szól. Erről a témáról Richard Pražáknak német

¹ DEMMEL József, *A szlovák nemzet születése. Ludovít Štúr és a szlovák társadalom a 19. századi Magyarországon* (Kalligram, Pozsony 2011); ismertetése: *Magyar Sion* (2012) 115–121.

² DEMMEL József, „Egész Szlovákia elfért egy tutajon”. *Tanulmányok a 19. századi Magyarországról*

nyelven önálló monográfiája is megjelent (*Josef Dobrovský als Hungarist und Finno-Ugrist*, Brno 1967). Ennek rövidebb, cseh nyelvű változata most jelent meg először nyomtatásban.

Igen érdekes és sokszínű kiadványt tartunk kezünkben. Amellett, hogy élvezetes olvasmány, felkeltheti a cseh olvasóközönség érdeklődését Richard Pražák egyéb művei és a magyar művelődéstörténet iránt.

Kovács Eszter

DEMMEI József, *Magyar haza, szlovák nemzet. Alkotmányos szlovák politikai törekvések Magyarországon (1860–1872)* (Kor/ridor Könyvek 5) (sorozatszerk. Demmel József; Magyarországi Szlovákok Kutatóintézete, Békéscsaba 2016) 272 pp.

Kegyetlenül pontos terminusok, szakkifejezések. A szlovák nemzet valóban a magyar hazában született, a 19. századi Magyarországon.¹ A 19. századi Magyarországnak szlovák történelme is van,² a szlovák társadalom a 19. századi Magyarországon formálódott, és a Felföld, a mai Szlovákia szlovák etnikai régiójában szlovák nyelvű magyar nemesség³ élt. A magyar–szlovák terminológia még így is erősen féloldalas, hiszen az „uhorský”-nak mind ez ideig a „magyarországi” a megfelelője. Demmel József terminusai mély anyagismeretből jöttek létre, nem úgy, mint különösen a diktatúrák ideológiáit tükröző terminológia, például a „történelmi Szlovákia” vagy a szlovák tartalom nélküli „magyar történelem”.

A kötet központi témája a szlovák nemzeti mozgalom belső ellentmondásainak elemzése, annak kimondása és indoklása, hogy a szlovák identitás labilitását nem csupán a magyarosodó és magyarosító magyar nemzetpolitika okozta. A szlovák nemzettudatnak ezt a sajátosságát a szlovák szellemi életben a mai napig háttérbe szorítják vagy megbélyegzik, a magyar szellemi élet pedig vagy nem tud róla, vagy a magyar hazához hű „hazafias” tót alkalmazkodásnak tartotta.

Demmel egykorú dokumentumokat tár fel, és a szlovák művelődés belső összefüggéseiből indul ki, amit nem „Szlovákia”, hanem a magyarországi valóság ismeretanyagával ötvöz. Ezzel végre terminológiailag is pontosulhat

szlovák történelméről (Kalligram, Pozsony 2009); ismertetése: *Magyar Sion* (2010) 281.

³ DEMMEI József, *Pánszlávok a kastélyban. Justh József és a szlovák nyelvű magyar nemesség elfeledett története* (Kalligram, Pozsony 2014).

a szlovák nemzeti identitás magyarországisága, a szlovák hungarus patriotizmus. Lehetővé válik a magyar–szlovák szellemi összefüggésrendszer újrafogalmazása, ami fokozatosan normalizálhatja akár közismereti szinten is a köztudottan súlyos torzulásokkal terhelt mai magyar–szlovák kapcsolatokat.

Demmel könyve valóban a szlovák „Új Iskola” bemutatása a maga egykorúságában, nem a későbbi korszakok értelmezésében (8. o.). Ez a terminus a „rég” szlovákok körében született ugyancsak negatív, gúnyos éllel, hiszen az „új” nem csupán az „ős” nyelvet utasították el, hanem az osztrák, cseh, orosz segítség reménye helyett a magyar állam keretében kerestek helyet nemzetüknek (10. o.).

„A szlovák nemzeti mozgalom története” című fejezet szlovák történészt idézve állapítja meg: „nem létezett a magyarországi társadalomtól intézményesen elkülönülő szlovák társadalom” (Tibor Pichler). A katolikusok hungarus patriotizmusa Bernolák értelmezésében az evangélikusoknál is tovább élt, és tulajdonképpen Ján Kollár és Pavol Jozef Šafárik bontotta két csoportra a szlovák és a magyar anyanyelvűeket (15. o.), amiről az evangélikus Kalinčiak elkeseredve jegyezte meg, hogy eddig *amici* voltunk, most pedig szlováknak vagy magyarnak kell lennünk.

Jó Demmel értelmezése, miszerint nemzeti alapú sérelem kevés szlovákot ért, 1848–1849 szlovák felkelésében néhány százan voltak, mégis mindez az egész „nemzet” küzdelmeként jelent meg (19. o.). Az egy tutajon elférő néhány száz szlovák nemzeti aktivista működése nyomán 1875-re a szlovákság tömegei a magyaroktól elkülönült, modern nemzeti társadalommá formálódtak (21. o.). A megbékélés és az együttműködés keresése a magyarokkal tulajdonképpen 1860-tól 1875-ig létezett, amikor az „Új Iskola” is felszámolta magát. Igaz, Ján Bobula fogalmazása szerint vállalkozásuk szomorú vége a szlovák népek köszönhető (110. o.).

E vállalkozást Ján Palárik, Jozef Viktorin és Ján Bobula vezette. Két katolikus pap és egy építész. Palárik a pesti szlovákok között káplánkodott, Viktorin Visegrád felvirágoztatója volt, Bobula néhány épülete mindmáig Budapest díszje. Demmel itt is dokumentum anyagra támaszkodva fogalmazza a fejezet címét: „Ján Palárik útja Cirilltől és Metódtól Szent Istvánig”. Palárik és barátja, Viktorin a nagyszombati szemináriumban azért is szentelte magát a szlovák ügynek, mert az egyházi hatóság azt kevésbé tartotta veszélyesnek, mint az egyházellenes tiltott olvasmányokat (25. o.).

Demmel következetesen jelzi a korábbi szlovák történészek megállapításainak esetlegességét. Az 1848-as Palárik – Görgey esetet erősen felnagyított konfliktusnak nevezi (25–29. o.). A biblikus cseh és a katolikusok Ber-

⁴ Vö. KÁFER István, *Nemzet és egyház a szlovák–magyar szellemi összefüggésrendszerben II.*

nolák által rendszerezett nyelvének elvetésével létrejött „štúrovčina”, a közép-szlovák nyelvjárásra alapozott egységes irodalmi nyelv után az 1861. évi Memorandum ügye is szembeállította Palárikot és elvbarátait a konzervatív szlovákokkal, Hurbannal és a turócszentmártoniakkal. Már a küldöttség útja Bécs helyett Pestre nagy eredmény volt, a területi autonómia követelésének kihagyása pedig Palárik okos kompromisszumát mutatja: az autonómia-követelést az országgyűlés nem fogadta volna el, sőt veszélyeztette volna a szlovákok egyéb jogos igényeinek teljesülését. Demmel itt történésztől – különösen saját igényességétől – szokatlan fejtegetésekbe bocsátkozik: „Talán ... csendben elsikkadt volna a párbeszéd. Talán érdemi politikai háttér munka indul a szlovák és a magyar fél közt a szlovák anyanyelvűek kulturális, oktatási és közéleti igényeinek a kielégítésére. Sosem fogjuk meg tudni.” (46. o.).

Találó a Viktorin-fejezet címe is. A *Jozef Viktorin*, majd a szlovák nemzeti mozgalommal szembekerülő Viktorin *József* névváltoztatás jelzi a váltást, ami napjainkban sem ritka. Demmel bizonyára szándékosan elrejtett, jegyzetbe sorolt megállapítása szerint Viktorin szlovák recepciójában nem feltétlenül az elhallgatás, sokkal inkább a folytonos újrafelfedezés jellemző (48. o.). Szerzőnk sokat tesz azért, hogy az eredeti szlovák dokumentumok bemutatásával a szlovák recepció művelői felfedezzék a szlovák szellemi élet magyarországiságát. Viktorin ugyanis szobrot állíttatott Ján Hollýnak,⁴ a szlovák irodalom *poeta doctus*ának, Szvatopluk, Cirill és Metód megéneklőjének, aztán restauráltatta és magyar nemzeti emlékhely-lyé alakította a visegrádi romokat. Visegrád szláv neve és múltja a magyar hazájához hű öntudatos szlovák patriotizmusának természetes alkotó eleme volt (75. o.).

Az „Új Iskola” triászának harmadik tagja, Ján Bobula a 19. század szlovák történelmének igen ellentmondásos alakja. A negatív megítélés az ő esetében is változik, s ezzel együtt a magyar–szlovák viszonyé is. Elsősorban azért, mert most került elő levelezése, amit Ľuboš Kačirek szlovák történész publikálás előtt szerzőnk rendelkezésére bocsátott. Demmel József teljes sikerrel rekonstruálja Bobula fiatalkori viszonyát a később őt „diabolizáló” szlovák körrel (79. o.), és helyrehozza a szakirodalomban általános vélelményt, miszerint a magyar kormány lehetetlenítette el az „Új Iskolát”, hiszen az már korábban felbomlott (110. o.).

Demmel kötetének fele a „Függelék. Dokumentumok”. Ezekre hivatkozva jut el arra az előremutató következtetésre és terminológiai fordulatra, hogy „a magyar haza szlovák nemzetéről szóló elképzelések valószínűleg in-

---

Ján Hollý, in *Magyar Sion* (2009) 209-214.

kább az utópiák közé sorolhatók. Ennek ellenére semmiképp nem mondhatók történeti szempontból érdektelenek” (116. o.).

Kiváló a kötet szlovák összefoglalója. Jól lett volna egy ilyen magyarul és világnyelven is.⁵

Käfer István

TUSOR Péter, *Pázmány, a jezsuita érsek. Kinevezésének története, 1615–1616 (Mikropolitikai tanulmány)* (Collectanea Vaticana Hungariae, vol. 13) (MTA–PPKE „Lendület” Egyháztörténeti Kutatócsoport, Budapest–Róma 2016)

A *Magyar Sion* jelen számával tiszteleg a nagy egyházfő, Pázmány Péter esztergomi érsekké történt kinevezésének 400. évfordulója előtt. Az ünnepi esztendő során nem kerülheti el figyelmünket Tusor Péter történész új kötetete, amely éppen a főpapi kinevezés körülményeit tárja fel, kivételes alapos-sággal. A szerző az esettanulmányhoz „mikropolitikai” szemléletet, módszertant választott: túl a klasszikus történetírás makropolitikai szintjein (események, állami és államközi történések) úgy vizsgálja meg a kiválasztás és kinevezés történetét, hogy feltárja a mikro-szinteket is (személyes ismeretségek és kapcsolatok, barátságok és befolyások, hatásvonalak).

A kötetből ily módon megtudhatjuk, miként állt be a nagy fordulat a jezsuita Pázmány életében: elhagyta a grazi katedrát, az akadémiai pályát, majd Forgách primás gyóntatója (és tanácsadója) lett. Új helyzetében a korábbi felekezeti konfrontációhoz képest hatékonyabb, alulról építkező pasztorális és politikai hozzáállást váltott ki Forgáchban. Ugyancsak a mikro-szintek elemzése segíthet megérteni, hogy eközben miként léptek fel újabb és újabb feszültségek a Jézus Társasága és az esztergomi érsek udvarában élő jezsuita között. Ez magyarázhatja, hogy később épp a saját rendje lett Pázmány kinevezésének egyik ellenlábasa. Elgondolkodtató, hogy mekkora szerepe volt e konfliktusban néhány rendtársnak. Tusor arra is rámutat, hogy az ellenézés oka valószínűleg nem annyira a jezsuita személyiségében keresendő, hanem inkább abban, hogy a nagy hatalmú politikus, Klesl bécsi püspök (később bíboros) – a rendtársak szerint – olykor túlzó és káros befolyást

⁵ Néhány észrevétel. „A szlovák jezsuita történetírás” magyarázatra szorul. Timon Sámuel/Samuel Timon, Szklenár György/Juraj Sklenár befogadó elméletének valamelyes helye lehetne a bevezetésben, legalább jegyzet formájában (15. o.). Visegrád-Viktorin összefüggésben ajánlom GRÓH Gáspár tanulmányának figyelembevételét: *Jozef Viktorin – Viktorin József és Visegrád, avagy*

gyakorolt az egyházra, amikor kapcsolatokból, hatalmi viszonyokból teremtette meg a kényes politikai egyensúlyt. Lehetséges, hogy a bécsi főpap Pázmány melletti patrónusi, protektori szerepe vezetett oda, hogy a Társaság egyes tagjai arra jutottak 1516 nyarán, hogy ki kellene zárniuk a rendtársukat.

Klesl (és hatására az udvar) valóban szerepet szánt Pázmánynak a birodalom további sorsában. Ezt mutatják a jezsuita rendtől való „megszabadítására” indított kísérletek. Ezek még Forgách érsek idején megindultak (vagyis nem csak a közvetlen érsek-kinevezési tárgyalások során). V. Pál pápa – Rüdolfi, a Habsburgok római ügyvivője, illetve de Mara nuncius útján – tájékozódott a magyar helyzetről, sőt korábban Pázmány maga is járt nála magánkihallgatáson. Ekkor olyan nagy hatást gyakorolt Róma püspökére, hogy később az így fogalmazott: Pázmány esztergomi érseki kinevezésén múlik Magyarország üdve.

Mi okozta akkor az ügy nehézkes előrehaladását? 1615 decemberére tulajdonképpen mind a császári udvar (Klesl hatása), mind a magyar katolikus rendek (Pethe László vezetésével, akinek felesége, Kapy Anna Pázmány lelki gyermeke volt), mind a Szentszék (de Mara nuncius állásfoglalása) egyetértett abban, hogy Pázmány alkalmas a primási székre. A gondot – mint erre Tusor rávilágít – minden bizonnyal az 1608-as 8. törvénycikk okozta, amely az 1606-os bécsi béke utáni szellemben, a protestáns rendek befolyását mutatva megtiltotta, hogy a jezsuiták bármiféle javadalmat viselhessenek a Magyar Királyság területén. Ezzel tulajdonképpen ki voltak zárva a késő feudális államrendből, nem nyerhettek el egyházi hivatalt sem. Hogyan legyen így Pázmányból esztergomi érsek?

A szerző precízen dokumentálva járja körül Pázmány rend-váltásának a kérdését. A szomaszkákat de Mara nuncius még Amalfiból ismerte, ahol főpásztorsága idején kollégiumot alapítottak. A rend ily módon hálával adózott személyének. V. Pál 1615. november 14-i (a rákövetkező év március 6-án megerősített és kiterjesztett) brevéje – privilégiumot juttatva neki – engedélyezte Pázmány számára, hogy az átlépés pillanatától kezdve (s nem csak az szomaszkaánál tett örökfogadalom időpontjában) teljességgel mentesüljön rendi előjáróinak joghatósága alól, s kerüljön de Mara nuncius felügyelete alá, akit a novíciusmesteri teendővel is megbízott a pápa. Pázmány tulajdonképpen fél éven át szomaszka jelölt volt. Ezen idő alatt nem állt a Jézus Társasága fennhatósága alatt. Ekkor lett túróci prépost, majd indult

---

interetnikus kulturális kapcsolatok egy multinacionális államalakulatban, in Rudnay Sándor és kora (szerk. Käfer István; Esztergom-Nagyszombat 1998) 169-175. A névmutatóban furcsa a *Kempenský, Tomáš* a magyarban elfogadott Kempis Tamás helyett. Következetlen a *Klempa Simon / Klempa, Šimon* névhasználat is.

meg a kétlépcsős (királyi és pápai) érseki kinevezési folyamat. Ám de Mara nuncius betegsége okán 1616 tavaszán Padova környékére vonult vissza, gyógyfürdő-kúrára. Ez még azelőtt következett be, hogy Pázmány jogilag a szomaszkák novíciusává lett volna. Ekként végül mégiscsak jezsuita maradt – erre utal a kezünkben tartott kötet címe is. Bár a történelem nem szereti a „mi lett volna, ha” kérdéseket, itt mégis önkéntelenül felmerül: Mi történik, ha de Mara nem betegszik meg, helyben marad, s letéteti az egyszerű fogadalmat Pázmánnyal? Vagy valami okból meghiúsul az érseki kinevezés? A további fejlemények – figyelembe véve a jezsuiták Klesl-ellenességét – bizonyonnan keserűek lettek volna.

Azt is meg kell vizsgálnunk, hogy Klesl vajon csakis a jó hitvitázót, szónokot látta meg Pázmányban? Nem valószínű, hiszen ezek a jelzők másokra is alkalmazhatók voltak. Tusor szerint a magyar érsek-jelölt rendkívüli talpraesettséget mutatott a kor legnagyobb nyitott kérdésének rendezése terén: II. Mátyás királynak s fivérének, Rudolfnak nem volt örököse. Három lehetséges jelölt versengett a trónért: a spanyol Habsburgok, valamint Miksa (Tiro) és Ferdinánd (Graz, Stájerország) főhercegek. A viták, harcok idején kiderült, hogy Pázmány kényes ügyeket is el tudott rendezni. Később, már érsekként azonban túlnőtt Klesl kliensének a szerepkörén. Az, hogy Ferdinándot végül a protestáns rendek is megválasztották magyar királynak, jórészt neki volt köszönhető – el is nyerte a bíbort. Mindeközben képes volt úgy helytállni a csatározásokban, hogy egykori védnökének barátságát sem veszítette el.

A szerző, Tusor Péter, miközben halad előre, valóban interdiszciplináris elemzéseket végez, Pázmány arcképeinek üzenetétől kezdve az íráskészségek stilisztikai és intratextuális elemzéséig. Megmutatja, hogy az olykor egyszemélyes Pázmány-kép árnyalható, elevenebbé tehető, sokkal dinamikusabb, mintsem gondolnánk. Az viszont már kérdéses, hogy az érseki kinevezés kapcsán lehet-e még újat kikutatni. Egy biztos: ha ennek a jól körülhatárolt kérdésnek az elmélyült vizsgálata és mikropolitikai megközelítése ilyen izgalmas belátásokra vezetett, mennyi lehetőség rejlik még Pázmány egész élettörténetének és -művének szaktudományos elemzésében? Teológusok, irodalomtörténészek fiatal generációi előtt ott áll számos nyitott kapu, elvégzendő feladat – a jelen kötet ehhez is buzdítást, bátorítást ad.

Török Csaba

BIRÓ Aurél – SEREMETYEFF-PAPP János, *Szűz Mária-ábrázolású katonai zászlók 1508–1945* (HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum – Pápai Jókai Mór Városi Könyvtár, Budapest-Pápa 2015) 198 pp.

2015 karácsonya előtt jelent meg Biró Aurél és Seremetyeff-Papp János kötete a különböző fővárosi gyűjteményekben őrzött, Szűz Máriát ábrázoló katonai zászlókról. A két szerző együttműködése immár több évre nyúlik vissza, a *Magyar Sionban* 2012-től tanulmányorozatot jelentettek meg az ugyancsak fővárosi, Szűz Máriát ábrázoló templomi zászlókról. A levéltáros és a restaurátorművész szemével, írott és – a zászlók mellett egyéb – képi források bevonásával mutatják be a történelem segédtudományai között is viszonylag elhanyagoltabb ágnek számító vexillológia ezen speciális szeletét.

A kötet három nagyobb egységre tagolódik. Az első két, rövidebb fejezet (1. Mariológia, 19-20. o., 2. Babba Mariától a Magyarok Nagyasszonyáig, 21-28. o.) Szűz Máriának a magyar kereszténység életében betöltött szerepét mutatja be. Ezt követi egy általánosabb történeti áttekintés (3. Szűz Mária-ábrázolású katonai zászlók a magyar történelemben, 29-51. o.), amely címevel ellentétben nem pusztán a máriás zászlókkal foglalkozik, hanem szinte minden ábrázolással (legyen az akár a Képes Krónikában, vagy egy 19. századi történelmi festményen) vagy leírással, amely alapján fogalmat alkotunk egykori zászlainkról. (A 19. századi festmények ebből a szempontból némiképp csalókák, hiszen ott azt láthatjuk, hogy akkor hogyan képzeltek el egy több évszázaddal korábban történt eseményt.) A fejezet az 1896. évi millenniumi országos kiállításon bemutatott és összegyűjtött zászlók bemutatásával zárul, amelyek közül több is megsemmisült, eltűnt azóta a történelem viharában. A könyv gerincét az ezután következő fejezet alkotja (4. A fővárosban őrzött Szűz Mária-ábrázolású katonai zászlók, 52-178. o.).

Miután röviden tisztázták a kötetben szereplő zászlók gyűjtőkörét, időrend alapján mutatják be az egyes katonai zászlókat: a 17. századtól 1848-ig, az 1848–1849-es honvédzászlókat, majd a császári és császári-királyi zászlókat, az 1919–1938 közötti honvédzászlókat, végül az 1938-ban megállapított, új típusú honvédzászlókat. A fejezetet, s egyúttal a kötetet is, az országzászló típusának bemutatása zárja, egy példával. Az egyes alfejezetek itt rövid összefoglalóval kezdődnek, ahol általánosan ismertetik az adott korszak főbb zászlótípusait, s amennyiben van ilyen, a használatukra vonatkozó szabályozást, törvényt, rendeletet. Ezt követi a zászlók felsorolása és leírása. Itt jegyeznénk meg, hogy célszerűbb lett volna, ha az egyes zászlók ismertetése jobban elkülönült volna egymástól, s az ismétlődő alapadatokat (keletkezés, méret, őrzési hely, felirat stb.) katalógusszerűen tüntették volna fel. Ugyanakkor nehezen követhető az egyes zászlók és zászlószalagok feliratá-

nak fordítása, ezt tanácsos lett volna előre egységesíteni (néhol zárójelben, néhol idézőjelben szerepelnek, máshol pedig lábjegyzetben). Sajnálatosak a több helyen szereplő nyilvánvaló elütések (pl. Regina Caelis Regina Caeli helyett, 74. o.), illetve kissé zavaró, hogy a bevezető történeti áttekintésben néhol nincs a főszövegben jelezve, hogy nem történészi-szakmai megállapításról van szó, hanem korabeli forrás ismertetéséről (így például Thuróczy krónikájából, 30. o.).

Mindezek keveset vonnak le a kötet értékeiből, melynek egyik erénye, hogy remekül érzékelteti, micsoda jelentősége volt a zászlóknak egy hadsereg életében: a konkrét – csatában betöltött – szerepe mellett jelképes, közösségformáló ereje is volt, a zászlón megjelenő ábrázolások, feliratok, színek, zászlószegek, zászlószalagok mind-mind mély jelentéssel bírtak. Az egyes fejezeteken keresztül haladva, ezen képek lassú átalakulása mellett láthatjuk, hogy kezd csökkenni a zászlók mérete a 18. századtól, hogyan kezdik egységesíteni formájukat az 1848–1849-es honvédszászlóktól kezdve egészen az 1938-as rendeletig, ahol már szinte mérnöki pontossággal írják elő és szabályozzák az egyes zászlók méretét, a rajtuk lévő lángnyelvek nagyságát és számát, valamint legapróbb részleteiket. A 20. századi részben, levéltári források alapján több zászlóavatási ünnepség menetét is megismerhetjük. Az egyes zászlók bemutatásánál a szerzők nem feledkeznek meg a hozzá tartozó zászlószegekről, zászlószalagokról sem.

A kötet kialakítása rendkívül igényes, a benne található képek teszik igazán érzékletessé az egyes leírásokat. Végigolvasva érződik, milyen óriási, ugyanakkor kiterjedt és szerteágazó kutatómunkát végeztek a szerzők. Összességében elmondható, hogy Biró Aurél és Seremetyeff-Papp János művét a továbbiakban vexillológiával foglalkozó kutatók bizonyosan alapmunkaként fogják használni. Reméljük, hogy a kötet kiindulópontul szolgálhat további, hasonló tematikájú munkák számára is.

Simon Katalin

◆◆◆ SZÁMUNK SZERZŐI

Beke Margit történész, az Esztergom-Budapesti Főegyházmegye Egyháztörténeti Bizottságának elnöke

Bodorné Szent-Gály Erzsébet faszobrász-restaurátor művész, a Magyar Képzőművészeti Egyetem Restaurátor Tanszékének nyugalmazott oktatója, egyetemi adjunktus

Hal'ko, Jozef pozsonyi segédpüspök, teológus, a pozsonyi Comenius Egyetem (Univerzita Komenského) docense

Käfer István irodalomtörténész, a Gál Ferenc Főiskola Hungaroszlavakológiai Kutatócsoportjának vezetője, a Szent Adalbert Közép- és Kelet-Európa Kutatásokért Alapítvány kuratóriumának elnöke

Kovács Eszter történész, az Országos Széchényi Könyvtár Könyv- és Művelődéstörténeti Kutatások Osztályának tudományos munkatársa

Kuminetz Géza teológus, kánonjogász, a Pázmány Péter Katolikus Egyetem professzora

Prokopp Mária művészettörténész, az Eötvös Loránd Tudományegyetem professzora

Rokay Zoltán teológus, filozófus, a Pázmány Péter Katolikus Egyetem professzora

Simon Katalin levéltáros, Budapest Főváros Levéltárának főlevéltárosa

Török Csaba teológus, az Esztergomi Hittudományi Főiskola tanára

Tusor Péter történész, a Pázmány Péter Katolikus Egyetem docense

◆◆◆ KRÓNIKA

KONFERENCIÁK, TUDOMÁNYOS ESEMÉNYEK
A SZENT ADALBERT KÖZPONTBAN

◆◆◆ 2016

- ápr. 29. – máj. 1.** A Comunione e Liberazione közösség lelkigyakorlata
május 4-5. A Caritas Rundum Zuhause betreut (Szatmári Egyházmegye) továbbképzése házi beteggondozók részére
- május 6.** Felsőoktatási intézmények Kazinczy-versenye a PPKE BTK Vitéz János Tanárképző Központ és a Kazinczy-díj Alapítványi Bizottság szervezésében
- május 6-7.** Mindszenty-zarándoklat
- május 10.** *Gr. Széchenyi István:*
Hitel mai magyar nyelven – könyvbemutató
- május 18.** *A Gadányi* c. album bemutatója
- május 23-25.** Kopt papi találkozó
- május 27.** A Lanner Kvartett zenés vendégsége
- május 28.** A Krakkói Ifjúsági Világtalálkozó előtalálkozója
- június 8-10.** A Caritas Rundum Zuhause betreut (Szatmári Egyházmegye) továbbképzése házi beteggondozók részére
- augusztus 22.** *Szokolay Balázs* és *Szőke Diána* koncertje az Esztergomi Liszt Hét keretében
- augusztus 24.** *Domokos Zsuzsanna*, *Watzatka Ágnes*, *Paul W. Merrick* előadásai és *Konyicska Renáta* zongorahangversenye az Esztergomi Liszt Hét keretében
- augusztus 26.** *Nicholas Clapton* nemzetközi dal-mesterkurzusának gálahangversenye az Esztergomi Liszt Hét keretében
- szeptember 6.** „Zsigmond és Mátyás királyok primás érsekei”
Prokopp Mária előadása
(Esztergom és környéke kincsei)
- szeptember 8-10.** XIII. Finn–Magyar Testvértelepülési Konferencia és kiállítás
- szeptember 20-21.** A Caritas Rundum Zuhause betreut (Szatmári Egyházmegye) továbbképzése házi beteggondozók részére

- szeptember 21.** „Az esztergomi érsekség a Jagelló uralkodók korában”
Szende László előadása (Esztergom és környéke kincsei)
- október 4-6.** „72 tanítvány” lelkigyakorlat
- október 5.** „Az esztergomi bencés gimnázium a XIX. században”
Szalai Béla előadása (Esztergom és környéke kincsei)
- október 10.** „A szlovák nemzettudat változásai” – konferencia
a Közép- és Kelet-Európa Kutatásokért Alapítvány
szervezésében
- október 12.** Ünnepi megemlékezés az Esztergomi Szeminárium
alapításának 450. évfordulója alkalmából
- október 12-14.** A Caritas Rundum Zuhause betretut (Szatmári Egyház-
megye) továbbképzése házi beteggondozók részére
- október 13.** A Magyar Nemzeti Levéltár Komárom-Esztergom
Megyei Levéltárának konferenciája
- okt. 16. – nov. 9.** „Élő Magyar Festészet” – kiállítás a Magyar Festészet
Napja Alapítvány szervezésében
- október 19.** „Babits Mihály Esztergomban Bodri Ferenc irodalom-
történész kéziratok hagyatéka alapján”
G. Tóth Franciska előadása
(Esztergom és környéke kincsei)
- október 28.** Az ENEKE (Esztergom és Környéke Nyugdíjasok
Érdekvédelmi, Kulturális Egyesület) találkozója
- október 29.** A Mária Rádió konferenciája
- november 3.** A Szociális és Gyermekvédelmi Főigazgatóság
konferenciája
- november 3.** „Esztergom 1595-ös ostroma a források
és a terepkutatások tükrében” – *Négyesi Lajos* előadása
(Esztergom és környéke kincsei)
- november 5.** MÉCS családközösségek találkozója
- november 5-6.** „72 tanítvány” lelkigyakorlat
- november 13.** Csáky Pál: *Hit és Hűség* c. színművének bemutatója
- november 15.** „Fauszodák, úszó házak a Dunán. Fürdő- és úszókultúra
Esztergomban a dualizmus korában” – *Horváth István*
előadása (Esztergom és környéke kincsei)
- november 18-19.** A Nemzetgazdasági Minisztérium képzése
- november 22.** A Trianoni Szemle Évkönyv 2016 bemutatója
- november 23.** Az Esztergom-Budapesti Főegyházmegye papi
továbbképzése
- november 25.** A Komárom-Esztergom Megyei Kereskedelmi
és Iparkamara mesteravató ünnepsége

- november 26.** A Pázmány Péter Katolikus Egyetem Információs Technológiai és Bionikai Karának nemzetközi konferenciája
- november 26.** A Laskai Osvát Antikvárium könyvárverése
- november 29.** „Adalékok Tát község történetéhez” – *Káta Ferenc* előadása (Esztergom és környéke kincsei)
- december 9-11.** Lelkigyakorlat *Székelly János* esztergom-budapesti segédpüspök vezetésével
- december 12-15.** A Pázmány Péter Katolikus Egyetem Információs Technológiai és Bionikai Karának konferenciája

A programokra jelentkezni a Szent Adalbert Központ titkárságán, a 06 (33) 541-939-es telefonszámon lehet.

A központ honlapja: www.szentalbert.hu

◆◆◆ TARTALOM

TUSOR PÉTER	
Új adatok és szempontok Pázmány Péter családi viszonyaihoz. .	259
KÄFER ISTVÁN	
Pázmány Péter, „az tót náció” lelkipásztora és helye a szlovák nemzet művelődésében.....	273
JOZEF HALKO	
A szentély föld alatti részének kutatása és Pázmány Péter bíboros sírjának identifikálása a pozsonyi Szent Márton-székesegyházban.....	279
BEKE MARGIT	
Habsburg-Lotharingiai Károly Ambrus esztergomi érsek és a királyné koronázása 1808-ban.....	291
KÄFER ISTVÁN	
Lexikonok békekészítési lehetősége. Magyar–szlovák jegyzetek Beke Margit kézikönyvéhez, kitekintéssel a szlovák katolikus lexikonra VIII.....	307
KUMINETZ GÉZA	
Az erények mint a személyi érettség lényegi magatartásjegyei...	333
<i>Közlemények</i>	
ROKAY ZOLTÁN	
A Jézus Szíve tisztelet XVIII. századi emlékei a „végeken”. Adalék az irgalmasság ikonográfiájához.....	347
BODORNÉ SZENT-GÁLY ERZSÉBET	
Szószék és főoltár a barokk templomokban.....	356
PROKOPP MÁRIA	
Fémikonok. Megjegyzések Ruzsa György <i>Orosz fémikonok</i> című könyvéhez.....	360
<i>Szemle</i>	369
<i>Számunk szerzői</i>	383
<i>Krónika</i>	384

◆◆◆ OBSAH

PÉTER TUSOR	
Nové údaje a hľadiská k rodinným pomerom Petra Pázmánya	259
ISTVÁN KÄFER	
Peter Pázmány dušpastier „tót nácie“ a jeho miesto v kultúre slovenského národa.....	273
JOZEF HALKO	
Výskum podzemia svätej Katedrály sv. Martina v Bratislave a identifikácia hrobu kardinála Petra Pázmánya.....	279
MARGIT BEKE	
Ostrihomský arcibiskup Karol Ambróz Habsbursko-Lotrinský a korunovácia kráľovnej v roku 1808.....	291
ISTVÁN KÄFER	
Možnosť na službu pokoja. Maďarsko-slovenské poznámky k príručke M. Beke so zreteľom na slovenský katolícky lexikón VIII.....	307
GÉZA KUMINETZ	
Cnosti ako podstatné znaky osobnej vyspelosti.....	333
<i>Správy</i>	
ZOLTÁN ROKAY	
Počiatky uctievania Ježišovho Srdca zo XVII. storočia na „končinách“. Dodatok k ikonografii milosrdenstva.....	347
ERZSÉBET BODORNÉ SZENT-GÁLY	
Kazateľnica a hlavný oltár v barokových kostoloch.....	356
MÁRIA PROKOPP	
Kovové ikony. Pripomienky ku knihe György Ruzsa: Ruské kovové ikony.....	360
<i>Pohľady</i>	369
<i>Autori príspevkov</i>	383
<i>Kronika</i>	384

◆◆◆ CONTENTS

PÉTER TUSOR	
Newly Discovered Facts and Aspects of Péter Pázmány's Family Background.....	259
ISTVÁN KÄFER	
Péter Pázmány, Pastor of the Slovak Nation and his Place in Slovak Culture.....	273
JOZEF HALKO	
Research on the Underground Part of the Sanctuary, and the Identification of Péter Pázmány's Grave in St. Martin's Cathedral of Bratislava.....	279
MARGIT BEKE	
Charles Ambrose of Habsburg-Lorraine, Archbishop of Esztergom and the Queen's Coronation in 1808.....	291
ISTVÁN KÄFER	
Encyclopedias in the Service of Peace. Hungarian–Slovak Notes on Margit Beke's Handbook and the Slovak Catholic Encyclopedia VIII.....	307
GÉZA KUMINETZ	
Virtues as Principal Attitude Features of Personal Maturity. .	333
<i>Communications</i>	
ZOLTÁN ROKAY	
Some 18 th Century Relics of the Veneration of Jesus' Heart. Contribution to the Iconography of Mercy.....	347
ERZSÉBET BODORNÉ SZENT-GÁLY	
Pulpit and High Altar in Baroque Churches.....	356
MÁRIA PROKOPP	
Metal Icons. Notes on the Book "Russian Metal Icons" by György Ruzsa.....	360
<i>Review</i>	369
<i>Authors of the Present Issue</i>	383
<i>Chronicle</i>	384